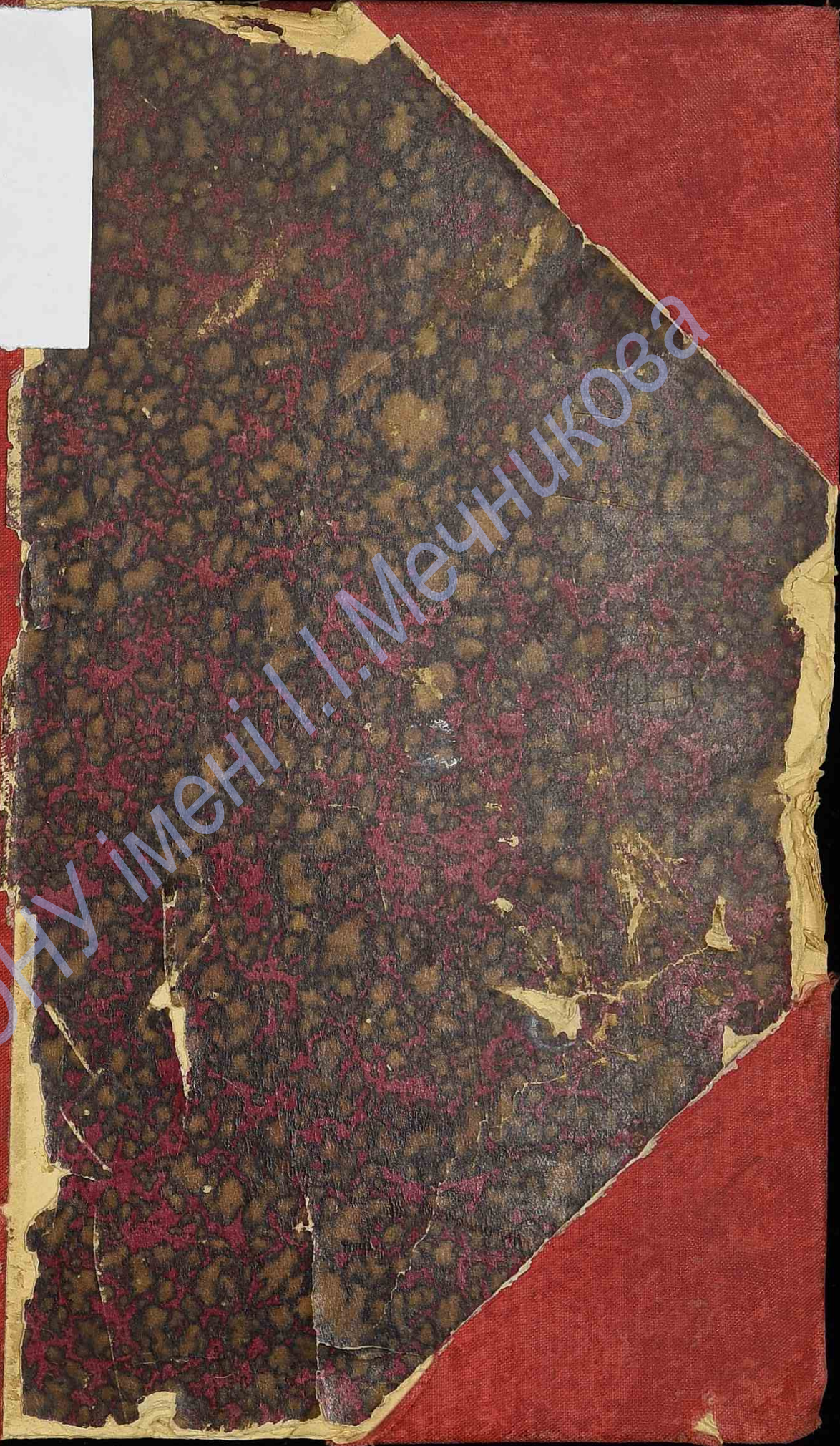

[Blank white label]

НБ ОУ імені І. Мечникова

2
576

НБ ОНУ імені П. Мечникова

ЧОРНА РАДА,

ХРОНІКА 1663 РОБУ.

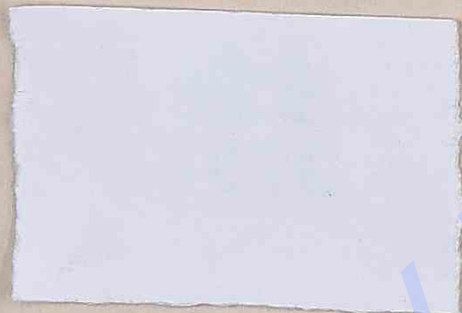
НАПИСАВЪ П. КУЛІШЪ.

САВКТПЕТЕРБУРГЪ.

1857.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ
съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный
Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С.-Петербургъ, 25-го
ноября 1856 года.

Ценсоръ И. Лажечниковъ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ АЛЕКСАНДРА ЯКОБСОНА.

734958

ГЛАВА ПЕРВА.

По весні 1663-го року, двоє подорожніхъ, вѣрхи на добрихъ коняхъ, изближались до Кієва зъ Білогородського шляху. Одинъ бувъ молодій собі козакъ, збрійний якъ до війни; другій, по одѣжі и по сивій бороді, сказать би шпъ, а по шаблѣці підъ рясою, по пистоляхъ за поясомъ и по довгихъ шрамахъ на виду — старій козарлюга. Коні въ їхъ потомлені, одѣжа й торокі позапильовані: заразъ було знати, що ідуть не зблизька.

Не доіздячі верстовъ зо дві, чи зо три до Кієва, взяли вони у ліву руку, да й побрались гаємъ, по кривій дорізці. И хто тільки бачивъ, якъ вони съ поля повернули въ гай, усяке заразъ домислялось, куди вони простують. Крива

доріжка велá до Череванéвого хúтора, Хмарі́ща. А Черевáнь бувъ тяжко грошові́тий да й весéлий пáнь изъ коза́цтва, що збагаті́лось за десятилітню війну зъ Ляхáми. Річъ тутъ про Богдána Хмельні́цького, якъ вінъ рóківъ зъ десятиокъ шáрпавъ съ козака́ми шляхéтнихъ Ляхівъ и недоля́шківъ. Оттогді-то й Черевáнь доскóчивъ собі нещислénного скáрбу, да по́слі війни и сівъ хúторомъ ко́ло Ки́єва.

Було вже на́дъ вечі́рть. Со́нце світи́ло сті́ха, безъ жарі́; и лóбо було погля́нути, якъ воно́ розлива́лось по зелéнихъ ві́тахъ, по суковáтихъ, мохна́тихъ дубáхъ и по молоді́й траві́ці. Пташкі́ співа́ли и свистáли усю́ди по гаю такъ го́лосно да га́рно, що все кругóмъ нинáче усмі́халось. А подорóжні́ були́ я́кось смутні́. Ніхтò бъ не сказа́въ, що вони́ іду́ть у гóсті до весéлого пáна Черевáня.

Отъ же вони́ вже й підъ Хмарі́щемъ. А те Хмарі́ще було́ окрíte гáями, справді́ náче *хмарáми*. Кругóмъ обня́ла ёго́ річка, зъ зелéними плава́ми, лóзами й очерета́ми. Черезъ річ-

ку йшла до ворі́ть грéбелька. А ворóта въ Черевáня не прòсті, а держáвські. Замісь ушúль, рублéна бáшта, підъ го́нтовымъ щитóмъ, и підъ бáшту вже дубóві ворóта, гúсто одъ вéрху до нízу цвяхóвані. Бувáло тогді́, у ту старовину́ такé, що и въ-дeнь и въ-ночі́ сподіва́йсь лихóго гóстя — Татáрина, абó Ляхá. Такъ на́дъ ворі́тьмі́ у бáшті́ було́ й вікòнце, щобъ роздиві́тись пéрше, чи впуска́ть гóстя до госпóди, чи ні. На́дъ щитóмъ — гостровéрхий грéбeнь изъ дубóвихъ палé, а окрúгъ хúтора — годя́щий вáль.

Піды́хавши гóсті́ підъ бря́му, почалі́ грúкати ша́блею въ цвяхи. По́ гаю пішла́ луна́, а въ хúторі́ не озивáвсь ніхтò; да вже нескóро хтось за ворі́тьмі́ почáвъ кашля́ти, и ста́ло чу́ти, якъ щось, абó старé, абó недúже, берéтця въ бáшті́ по схóдахъ до вікòнця; лі́зе да й гúторить самó зъ собо́ю.

»Врагъ ёго́«, ка́же, »зна́е, який тепéрь лю́дь наста́въ! При́де ка́зна щò, ка́зна звідки, та й грукоті́ть, якъ ворі́гъ не разла́мле. А якъ-би́ рóківъ пятна́дцять, абó два́дцять наза́дъ! такъ уся́-

ке седило по Україні тихо та смирно, наче бжолала в зівовнику. Ге, то-то бо!... якъ-би вражі Ляхи, собі на лихо, не потревожили козацького рою, то й досі бь, може, такъ би сидили. Погано було за Ляхівъ, та вже жъ и наши гуляють не в свою голову. Охъ Бже правий, Бже правий!»

»Се Василь Невольникъ«, каже тогди ппъ.
»Однаковий и досі.«

»Хто тамъ грукае, наче в свої ворота?« питае Василь Невольникъ скривъ вкднце.

»Да годі тобі роспитувать!« озвася ппъ.
»Бачишь, що не Татаре, то и впускай.«

»Бже мій правий!« ажъ скрикнувъ Василь Невольникъ, »та се жъ Паволоцький Шрамъ!.. Не знаю жъ, чи одчинять ворота, чи перше бігти до пана.«

»Одчині перше ворота«, озвася Шрамъ,
»а потімъ біжи собі, куди хочь.«

»Правда, правда, добродію мій любий!« каже старій клішникъ, да й почавъ испускатьця у-низъ, усє такі розмовляючи самъ изъ собою:

»Горà зъ горю не зйдетця, а чоловікъ съ чоловікомъ зйдетця. Охъ, не думали жъ мої старі очи вбачати пана Шрама!«

Отъ одчинились ворота. Полковникъ Шрамъ изъ синомъ (той молодій козакъ бувъ ёго синъ) схилившись и вѣхали. Василь Невольникъ, зъ великої радости, не знавъ, що й робити: кинувсь до Шрама и поціловавъ ёго в коліно.

Далі до сина: »Бже правий! та се жъ твої Петрусь! Орель, а не козакъ!«

Петро нагнувъ изъ сідла и поціловавсь изъ Василемъ Невольникомъ.

»Орель, а не козакъ!« каже зновъ Василь Невольникъ. »Що, якъ-би такихъ друзякъ приплило хочъ дві чайки до Кермана, якъ я пропадавъ тамъ у неволі? Охъ Бже правий! далась мені та проклята невольа добре знати, не забуду еі до віку!«

Справді Василь Невольникъ бувъ собі дідусь такий мизерний, мовъ заразъ тільки зъ неволі випущений: невеличкий, похилий; очи ёму позападали и наче до чо́го придивляютьця, а

губи якось покривілись, що ти бь сказавъ — вінъ изрѣду не сміявся. У синьму жупанкѣві, у старіхъ полотнянихъ шароварахъ; да й тѣ на ёму було, мовъ позичене.

Петро, старого Шрама синь, скочивъ на зѣмлю и взявъ одъ пан'отця коня.

»Веді жь насъ, Василю, до пана«, каже полковникъ Шрамъ. »Дѣ вінъ? чи въ свѣтлиці, чи въ пасіці? У ёго здавна була охѣта до бжолі; такъ теперъ певно вже пасічникъ.«

»Эгѣ, добродію«, каже Василь Невольникъ, »благую часть избравъ собі панъ Черевань, — нехай ёго Господь на свѣті подѣржить! Мало куди й вихѣдить изъ пасіки.«

»Ну, да всѣ жь одъ людѣй ищѣ не одцурався? Чи, мѣже, справді зробивсь пустинножителемъ?«

»Ёму одъ людѣй одцуратись!« каже Василь Невольникъ. »Та ёму й хлѣбъ не пійде въ дѣшу, якъ-бѣ ёго лѣде покинули. У насъ и теперъ не безъ гѣстей. Побачишь самъ, щѣ въ насъ за гѣсть теперъ у Хмаріці.«

Да одчинивши дѣдусь у пасіку фѣрточку, и повѣвъ Шрама по-підъ дѣревомъ.

Щѣ жь то бувъ за Шрамъ такій, и якъ се вінъ бувъ разомъ пѣпъ и полковникъ?

Бувъ вінъ синъ Паволоцького попа, по прѣзвищу Чепурного, учився въ Киѣвській Братській школі, и вже самъ вѣйшовъ бувъ на попи. Якъ-жѣ піднялись козаки зъ гетьманомъ Остриницею, то й вінъ устрѣвъ до козацького вѣйска; бо гарячий бувъ чоловікъ Шрамъ, и не всѣдѣвъ би у своїй парѣфії, чѣючи, якъ иллетця рідна ёму кровъ за безбѣжний глумъ Пѣльскихъ консистѣнтівъ и урядниківъ надъ Украинцями, за нарѣгу католикѣвъ и унитѣвъ надъ Греко-Рѣською вѣрою. Тогдѣ бо дойшло безладде въ Пѣльщі до тогѣ, щѣ робивъ усякий староста, усякий рѣтмистръ, усякий значний чоловікъ, щѣ ёму въ божевѣльну гѣлову прѣйде, а найбільшъ изъ народомъ неорѣжнимъ, зъ мѣщанами и хлѣборѣбами, котѣри не мали жадного способу супротѣвъ ёго стѣти. Почали жолнѣре, консистѣючи въ городѣхъ и сѣлахъ, беззакѣннѣ

окорми и напїтки одъ людѣй вимагати, — жінокъ да дівчатъ козачихъ, міщанськихъ и посполитихъ безчестить и мордовати, — людѣй середъ зими по ломкахъ лёдовихъ у плугъ запрягати, а Жидамъ приказували їхъ бичовати й поганяти, щобъ, на оди́нъ сміхъ и наругу, лідъ плугомъ орали й рисовали. А тимъ часомъ католицькі пані зъ нашими неревертнями усилувались унію на Україні прищепити, и не въ одну церкву попомъ уніта, на огиду лю́дямъ, поставили; віру благочестиву мужицькою вірою називали, а оддаючи Жидамъ у оренду села, не разъ изъ селами й церкві імъ на одкупъ оддавали. И нікому було на такі наруги жаловатись, бо й самого короля сенатори, пані да бискупы у рукахъ держали. Городова жъ козацька старшина за коронного гетьмана, за старость, за державцівъ и їхъ намістниківъ и орандарівъ руку тягнула, а міжъ себе ділилась козацькою платою — по тридцяті злотихъ на всякого реестрового, одъ короля и Речи Посполі-

тої ⁽¹⁾. То й реестровимъ, чи городовимъ козакамъ було тісно. Багато зъ нихъ до підданства старостамъ и державцямъ приневолено; которі жъ остались реестровими козаками, тіи робили въ своєї старшині всяку роботу по дворахъ. Шість тисячъ тільки їхъ оставлено у реєстрі, да й тіи, буючи въ великій неволі въ старшині, тягли хотя й нехотя за Ляхівъ руку, и тільки вже при Хмельницькому одностайне за Україну повстали. Тагъ якъ би імъ землякі у своій тісноті й нуджахъ жаловались?... Жаловались миряне и попї благочестиві тільки далекимъ своїмъ землякамъ — козакамъ Запорозькимъ, которі, живучі въ дікихъ степахъ, за порогами, старшину свою самі зъ себе вибирали, и гетьману коронному узятъ себе за шию не давали. Отъ и виходили зъ Запорозжя оди́нъ за однимъ гетьмани козацькі: Тарасъ Трясило, Павлюкъ, Острияниця, зъ мечемъ и пожежею супротивъ ворогівъ рідного краю.

⁽¹⁾ Річчю Посполітою, чи то республікою, називалось усє въкупі — Польща, Литва и Русь; а Руссю звались Галиція, Подоль, Волинь и Україна.

Тільки жь не надовго підіймали Українці під їх корогвами похилу голову. Ляхи держались міцно за руки зь недоляшками, гасили хутко поломье, и зновъ по-своєму обертали Україну. Аж ось піднявсь страшєнний, негасимий пожаръ изъ Запорѳжя — піднявсь на Ляхівъ и на всіхъ недругівъ отчизни батько Хмельницький. Чого вже не робили тіи старѳсти й комисари зь городовими козаками, тіи консистєнти-рѳтмистри зь своїми жолнірами, да й наші перевертні недоляшки зь надвірнєю сторожею! якъ ужє не вмудрялись, щобъ погасить тєє поломье! якъ ужє не перегорѳжували степові дорѳги своїми застѳвами, щобъ не пустить нікого зь України на Запорѳжє, такъ дє жь? Кїдає пахарь на полі плугъ изъ волами, кїдає пивоваръ казані въ брѳварі, кїдають шевці, кравці и ковалі свою роботу, батькі покидають малєнькихъ дїтєй, синіи немощнїхъ батьківъ и матерѳкъ, и всяке, мановцємъ да нѳчами, степами, тернами да байраками, чимчикує на Запорѳжє до Хмельниць-

кого. И оттогдї-то вже »розлилась козацька слава по всїй Україні...«

Де жь пробувавъ, де тинявсь попѳвичъ Паволѳцький, Шрамъ, дєсять рїкъ одъ Остряницї до Хмельницького? про те багѳто трєба бъ було писати. Сидївъ вінъ зїмовникѳмъ середъ дїкого стєпу на Низу, взявши собі за жїнку бранку Туркєню; проповїдувавъ вінъ слѳво прѳвди Бѳжої рибѳлкамъ и чабанамъ Запорѳзькимъ; побувавъ вінъ на полі й на морі зь Низовцями; видѳвъ не разъ и не два смєрть передъ очїма, да й загартовѳвся у воєнному дїлі такъ, що якъ піднявсь на Ляхівъ Хмельницький, то мавъ зь єго велїку корїсть и підмѳгу. Ніхтѳ краще єго не ставѳвъ до бѳю; ніхтѳ не крутивъ Ляхамъ такого веремїя.... У тихъ-то случѳяхъ пошрамѳвано єго вдовжъ и вѳперекъ, що козакі, якъ прозѳали єго Шрамомъ, то й забѳли реєстрѳве єго прїзѳще. И въ реєстрахъ-то, колї хочете знати, не Чепурнїмъ єго записано. Бїло козацтво у ту вїйну на тє, що абѳ пѳнъ, абѳ пропѳвъ; то не кѳженъ писѳвся влѳснимъ прїзѳщємъ.

Отъ же мину́ли, мовъ корóткі свѣта, дѣсять рíкъ Хмельни́цини. Вже й сини́ Шра́мови підросли́ и допомагáли бáтькові у походахъ. Дво́е полягло́ підъ Смолѣнськимъ; остáвсь тiлько Петрò. Ищѣ такі́ й по́слі Хмельни́цького не разъ дзвонiвъ старiй Шрамъ ша́блею; дáлі, почувáючись, що вже не служить сiла, зложiвъ зъ себе́ полкòвництво, пострiгсь у по́пи, да й почáвъ служити́ Бòговi. Сiна поси́лавъ до вiйськòвого обòзу, а самъ зна́въ одну́ цѣркву. »Вже«, думавъ, »Украiна Ляхáмъ за себе́ оддiчила, недоляшкiвъ вигнала, унию стѣрла, Жидову́ передуши́ла. Тепѣрть нехай«, ка́же, »живѣ громадськимъ рòзумомъ.«

Ко́ли жъ дiвитця, ажъ изновòвъ не гарáздъ почина́етця на Вкраiні. Свáри да чвáри, и вже гетьмáнською булаво́ю почали́ йграти́сь, мовъ цiпкòмъ. Поверну́лось у старòго сѣрце, якъ почувъ, що коза́цька кровъ илетця по-надъ Днiпрòмъ черезъ Вигòвського и черезъ навiженного Юрусí Хмельни́ченка, що одержáвъ по́слі ёго гетьмановáнне; а якъ достáлась одъ Юрусí бу-

лава́ Тетѣри, то вiнъ ажъ за гòлову вхопiвся. Чи мóлитця, чи Бòжу службу́ служить, одно́ въ ёго на думцi: що ось погiбне Украiна одъ сѣго не́друга отчiзного и похлiбци́ Лядського. Було́, чи вiйде середъ цѣркви зъ нау́кою, то все одно́ на́прямъ прáвить: »Блю́дiтеся, да не порабо́женí бiдете; стережiтеся, щобъ не дáно васъ изновòвъ Ляхáмъ на потáлу!«

Якъ-жѣ вмеръ Паволòцький полкòвникъ, що по́слі Шра́ма урядъ держáвъ, да зiйшла́сь рáда, щобъ новòго полкòвника ви́брати, вiнъ вiйшовъ середъ рáди у по́пiвськiй рiсi, да й ка́же:

»Дiти моi! наступáе страшнà годiна: пере́хрiстити́, ма́бутъ, насъ Госпòдь изновòвъ огнемъ да мечемъ. Трѣба вамъ тепѣрть тако́го полкòвника, щобъ зна́въ, де вòвкъ, а де лисiця. Послужiвъ я правослáвному Христия́нству зъ бáтькомъ Хмельни́цькимъ, послужу́ вамъ, дiтки, ще й тепѣрть, ко́ли бiде на те вáша вòля.«

Якъ почувáла жъ се рáда, то такъ и загу́ла одъ рáдости. Зáразъ окри́ли Шра́ма шапкáми, вiйськòвими коро́гвáми, дали́ ёму́ до рукъ полкòв-

ницькі клейноди, вдарили зъ гармать, да й ставъ пан'отѣць Шрамъ полковникомъ.

Тетѣра ажъ здригнувсь, якъ почувъ про таке диво. Що бъ то робивъ? да нічого не змігъ, бо такъ велось у ту старосвіщину, що рада була старша одъ гетьмана. Мусивъ Тетѣра прислати Шрамові универсалъ на полковництво. Обидва жъ вони політикуютця, подарунками обсилаютця, а нішкомъ одинъ на одного чигають.

Отъ же думавъ Шрамъ, думавъ, якъ би Україну на добру дорѣгу вивести; далі, надумавшись, пустивъ такъ поголѣску, що нездѣжає, нездѣжає полковникъ; передавъ осаулові Гулаку свій рейментарський пірначъ, а самъ виїхавъ, ніби кудись далѣко на хутіръ для спокою, да ото й махнувъ изъ сїномъ съ Пáволочи. Куди жъ вінъ махнувъ и що въ ёго було на думці, незабаромъ того довідаємось.

ГЛАВА ДРУГА.

734958

Скоро ввійшовъ отó Шрамъ у пасіку, ищє не помолівсь и святому Зосимові, що стоить по пасікахъ, якъ слухає — у Череваня щось играє.

»Э, да се въ васъ и бандура!«

»И бандура«, каже Василь Невольникъ, »та ще чия бандура!«

»Такъ се въ васъ Божий Чоловікъ!« спитавъ тоді Шрамъ.

»Атò хтò жъ би такъ загравъ у бандуру? Такого кобзаря не було, та, може, вже й не буде міжъ козацтвомъ.«

Идуть вони, ажъ бандура заговорила голоснїйше. Оддалекі — такъ наче самà зъ собою розмовляла, а тутъ и гòлосъ почавъ підтягувати до неї.

Гляне Шрамъ, ажъ сидять на траві підъ ліпою и Божий Чоловікъ, и Черевань, а передъ ними стоить полудень. Звався Божимъ Чоловікомъ сліпий старець-кобзарь. Темний вінъ бувъ на очи, а ходивъ безъ поводиря; у латаній свитині и безъ чобіть, а грошей носивъ повні кишені. Що жъ вінъ робивъ изъ тими грішми? викуплявъ невільниківъ изъ неволі. Ище жъ до того, знавъ вінъ лічить усякі болісти и замовлять усякі рани. Може, вінъ помагавъ своїми молитвами надъ недужимъ, а може, и своїми піснями; бо въ ёго пісня лилась якъ чари, що слухае чоловікъ и не наслухаетця. За тее-то за все поважали ёго козаки, якъ батька; и хоть-бі, здаётця, попросивъ у кого остатню свитину съ плечей на викупъ невільника, то й ту бь ёму оддавъ усякий.

Теперь вінъ распочавъ смутную думу про Хмельницького, якъ умиравъ козацький батько:

»Ой настала жаль-туга да по всій Україні...«

Не одинъ козакъ гірко плакавъ одъ сій думи, а Черевань тільки похитувавсь, глядючи чере-

во; а щоки — якъ кавуні: сміявсь одъ щирого сёрця. Така була въ ёго вдача.

Полковникъ Шрамъ, стоючи за дэревомъ, дививсь на ихъ ободхъ. Давно вже вінъ не бачивъ свого смішливого приятеля, и хоть-бі кришечку переминився Черевань; тільки лисина почала наче більшъ вилискуватись. А въ Божого Чоловіка довга, до самого пояса борода, ище краще процвила сидинами; а на виду дідусь просиявъ якимся світомъ. Співаяючи пісню, одъ сёрця голосить и до плачу доводить, а самъ підведе въ-гору очи, наче бачить такє, чого видюший зь-роду не побачить.

Слухавъ ёго Шрамъ довго, а далі вийшовъ изъ-за дэрева да й ставъ навпротивъ Череваня. Якъ схопитця жъ мій Черевань: »Бгатику!« каже (бо трохи картавивъ), »чи се ти самъ, чи се твоя душа прилетіла послухати Божого Чоловіка?«

Да й обнявъ и поціловавсь изъ Шрамомъ, якъ изъ ріднимъ братомъ.

Божий Чоловікъ и собі простягъ руки, якъ

зачувъ Шрамівъ гдось. Зрадівъ дідусь, що ажъ усміхавсь.

»Бувай же«, каже, »здоровъ, пан'отче и пане полковнику! Чули й ми, якъ Господь наустивъ тебе взятись изновъ за козакованне.«

А Василь Невольникъ, стоючи коло нихъ, собі радується, похитуючи головою.

»Боже«, каже, »правий, Боже правий! ёсть на світі такі люде!«

»Якимъ же, бгате, оцё случаемъ?« питає заразъ Черевань.

Шрамъ одвітовавъ, що на прощю до Кієва, да й спитавъ самъ у Божого Чоловіка: »А тебе жъ, діду, звідки и куді Господь несе?«

»Въ мене«, каже, »одна дорога по всёму світу. Блажені милостиві, яко тії помилувані будуть...«

»Такъ, батько мій! такъ, мій добродію!« перебивъ ёму Василь Невольникъ. »Нехай на тебе такъ Господь оглянетця, якъ ти на мене оглянувся! Три годи, якъ три дні, промучивсь я въ проклятій неволі, на Турецькій

каторзі, на тихъ безбожнихъ галерахъ; не думавъ уже вбачати Святоруського берега. А ти виспівавъ за мене сто золотихъ червонихъ; отъ я изновъ міжъ хрищенимъ миромъ, изновъ почувъ козацькую мову!«

»Не мині дякуй за се, Василю«, каже Божий Чоловікъ: »дякуй Богові да ще тому, хто не поскупивсь викинуть за тебе съ череса сотню дукатівъ.«

»Хибá жъ я ёму не дякую?« каже Василь Невольникъ. »Ченці звали мене у монастирь, бо я такі й письменний собі трóшки; Низовé товариство закликало мене до кошá, бо я всі гірла якъ свої пять пучокъ знаю; зазивавъ мене и кошóвий, и отаманне, якъ проходивъ я, повертаючи зъ неволі, черезъ Запорóжже, а я кажу: Ні, братчики! пійду я тому служити, хто визволивъ мене изъ бесурменської землі; буду въ ёго грóбникомъ, буду въ ёго хочъ свинопасомъ, абі якъ-небудь ёму подякувати.«

Такъ говоривъ Василь Невольникъ. А Черевань, слухаючи, тільки сміявся.

»Кá'знає щò ти«, кáже, »горòдишь, бгáте! Бúцимъ ужé сто червóнихъ такé дiво, щò зь-рòду нiхтò й не бáчивъ. Пiсля Пилявщiвъ та Збарáжа носiли козакi червiнци припòлами. Ну, сядьмо лишь, моi дорогii гóсти, та випьемъ за здорóвье пáна Шрáма.«

Вiпили по кúбку. Тогдi Шрамъ и питає: »Скажи жь минi, Бóжий Чоловiче; ти всюди вештаєся и всячину чуєшь: чи не чувáвъ ти, щò вь насъ дiєтця за Днiпрòмъ?«

»Дiєтця такé«, одвiтує Бóжий Чоловiкъ, вáжко здихнóвши, »щò бодáй и не казати! Не дóбре, кáжуть, починає на сiй Укрáинi Тетèра, а за Днiпрòмъ чiнитця щось ищè гiрше. Жáдного ладú мiжь козакáми.«

»А старшинá жь изъ гетьмáномъ нà щò?«

»Старшинi тамъ багáто, да нiкого слухати.«

»Якъ нiкого? а Сомкó?«

»А щò жь Сомкó? хоть вiнь и рóзумомъ, и слáвою узявъ надъ усiмá, да й ёму не дають, гетьмановáти.«

»Якъ же се такъ?«

»А такъ, щò дiяволь замутивъ гóлову Васiотi Ниженському. Ужé й чуприна бiла якъ у мéне, и зовсiмъ ужé дiдъ; доживáвъ би вiку на полкóвництвi: такъ отъ же захотiлось на старiсть гетьмановáти. Багáто козакiвъ и ёгò слухає. А якъ вiнь собi мáєтця дóбре, то й бояре, щò на Москвi колó Царя, щò хотя рóблять, и тiи за ёго тягнуть рúку. А Сомкó, бáчте, на впростець идé, не хóче нiкому *придiте поклонiмося*. Оттакé якъ завелòсь мiждо старшими гóловáми, то й козакi пiйшли одiнь протiвъ одного. Де зострiнутця чи вь шинкú, чи на дорòзi, то й зотнóтця. »Чий сторонá?« — »А ти чий?« — »Васiютина.« — »Геть же кь нечiстому, боярський пiднiжку!« — »Тi геть кь нечiстому, Переяславський крáмарю!« Се-то, бачь, щò Сомкó мáє вь Переяславi свої крамнi комòри вь рiнку, такъ Васюрiнцямъ и звадливо. Оттáкь зотнóтця, да й до шабèль.«

Слúхаючи такú невесéлу пòвiсть, полкóвникъ Шрамъ и гóлову понóривъ.

»Да потривай же«, каже: »ажé жъ Сомка вибрали одностайне гетьманомъ у Козельці?«

»Одностайне«, каже; »и самъ преосвященний Меодій бувъ тамъ и до присяги козаківъ приводивъ; да, якъ Сомко собі чоловікъ прямо́та, то й не въ догадъ ёму, що святий отецъ думавъ, ма́бутъ, заробить собі яку сотнягу, чи дві, червонихъ на рясу. А Васюта Ніженський водівсь у старовину зъ Ляхами, такъ пронóза вже добрий: брязнувъ капшукóмъ передъ вла́дкою, — той и вимудровавъ щось на Сомка, да й послали у Москву листъ. Отъ и пійшла така вже пого́лка, що рада Козелецька не слúшна; треба, ка́жуть, изозвати зуповную раду, щобъ и вийсько зъ Запорóжжя бу́ло на радí, щобъ одностайне собі гетьмана обрали и одного́ вже слúхали; бо Васюта хóче собі гетьманства и не слúхае Сомка гетьмана, а Запорóзці собі гетьманомъ Бруховецького зовуть.«

»Якóго се Бруховецького?« ажъ скрикнувъ Шрамъ. »Що се ще за про́ява?«

»Прóява«, ка́же, »такà, що слúхаешъ, да

й вíри нять не хóчетця. Ви знаете Иванця?«

»Оттáкъ!« ка́жуть: »ищé бъ не знáти чúри Хмельницького!«

»Ну, а чúли, яку на́ругу принявъ вінъ одъ Сомка?«

»Чúли«, ка́же Шрамъ. »Щò жъ по тóму?«
А Черевáнь: »Здаётця, Сомко на́лаявъ Иванця свинёю, чи щò?«

»Не свинёю, а собáкою, да ще старíмъ собáкою, да ще не на самотí, чи тамъ якъ-не́будь на підпíтку, а передъ отамáннемъ, передъ генерáльною старши́ною, на до́мовíй радí въ гетьмана.«

»Га-га-га!« засмíявсь Черевáнь. »Одвáживъ со́ли дóбре.«

»Одвáживъ со́ли дóбре«, ка́же Бóжий Чоловiкъ, »да зробивъ не гарáздъ. Иванецъ бувъ собі не знáчний товаришъ, да, за свою щíру слúжбу старóму Хмельницькому, мавъ велику въ ёго повàгу и шанóбу. Бувáло, проживàешъ у гетьманському двóрi, то й чúешъ: »Кохáний Иванецъ! Иванецъ, дру́же мiй е́диний!« озвётця до

єго, підь весєлий чась, за чаркою. »Держись, »Юру«, каже бувало сїнові, »держись Иванцє-»вої ради, якъ не бѹде менє на свїті: вінъ тебє »не ошукє«. Отъ Юрѹсь и державсь єго ради, и вже було що скаже Иванець, те й свѹто. А Сомко, знаєте самї, доводитця Юрусєві дядько, бо старий Хміль державъ у-пєрве єго сестрѹ, Ганну: такъ вінъ и не злюбивъ, що чѹра орудує небджемъ. Да ото разъ, якъ зѹхалась до молодого гетьмана старшина, да почали радвати про військові рєчи, отъ Иванець и собї до гурту — не мовь би гетьманський чѹра — да щось и блявкнувъ сь простотї. А Сомко, знаєте, який? заразъ загорїтця, якъ порохъ. »Пане гетьманє«, до Юруся, »старого пса не пристойно мїшати въ нашу компанїю... Отъ якъ воно було, панове, коли хочете знати. Я самъ тамъ лѹчивсь, то й чувъ своїми ушїма. Да при минї жь счинївся й гвалть у-ночі, якъ Сомко пїймавъ Иванця зъ ножємъ коло свого лїжка. Да ото й судїли єго військовою радою, и присудїли усїкнѹть гѹлову. Воно бь же й сталоь такъ, па-

нове, да Сомко вїдумавъ Иванцєві гїршу кару: звелївъ посадїть вєрхи на свиню, да й провезтї по всємѹ Гадячу.«

»Га-га-га!« зареготавъ изновъ Черевань. »Котѹзі по заслѹзі.«

А Шрамъ усє слѹхавъ мѹвчки, да й каже понѹро: »Се всє ми знаємо.«

»Знаєте«, каже кобзарь; »а чи чували, що послї того вкоївъ Иванець?«

»А що жь вінъ, бгате, вкоївъ?« питає Черевань. »Якь-бї на мене, то врагъ би єго й знавъ, що й чинїти пїсля такого сѹрому! Якъ тобї здаєтця, бгате Васїлю?«

Той тїлько мѹвчки похїтавъ головою.

»Отъ що зробивъ Иванець«, принявъ изновъ слово Бѹжий Чоловїкъ. »Мабуть, нечїстий напутївъ єго. Почавъ грѹши збирати, почавъ усякому годїти, почавъ прохати уряду въ гетьмана. Той и настановивъ єго хорѹнжимъ. Якъ-жє ото Юрѹсь не змїгъ держатись на гетьманствї, да пїйшовъ у чєнці, такъ Иванець, маючи въ сєбе одъ усїхъ лєхївъ геть-

манських ключі, підчистив шире срібло, скільки ёго тамь осталося, да й махнув на Запорозже. А тамь якъ сипнув грішми, такъ Запорозці за нимъ рдемъ: »Иванъ Мартіновичъ! Иванъ Мартіновичъ!« А вінъ, ледачий, зъ усіма обнімаєтця, да братаєтця, да горілкою поіть....«

»Ну, що жъ изъ сего?« изновъ такі спитавъ понуро Шрамъ.

»А отъ що зъ сего. Запорозці такъ собі ёго вподобали, що зовали раду, да й бухъ Иванця кошовимъ.«

»Иванця!« ажъ скрикнули всі у одно слово.

»Ні, вже ёго теперъ ніхто не зове Иванцемъ«, додавъ Божий Чоловікъ: »теперъ уже вінъ Иванъ Мартіновичъ *Бруховецький!*«

»Сила небесная!« закричавъ, ухопившись за голову, Шрамъ. »Такъ се ёго зовуть Запорозці гетьманомъ?«

»Ёго, пан'отче, ёго самого!«

»Боже правий, Боже правий!« сказавъ Василь Невольникъ, »переведетця жъ, видно, ні

на що славне Запорозже, коли такі гетьмані настали!«

А Черевань тільки сміявся: »Га-га-га! оце такъ, бгати, що штука! и вво-снї такого дїва не снілось нікому!«

»Братте моє миле!« рече тогді полковникъ Шрамъ: »тяжко моєму серцю! не здолаю більшъ одъ васъ таїтись! Іду я не въ Кїївъ, а въ Переяславъ, до Сомка гетьмана; а іду отъ чого. Україну розідрали на двое; одну часть, черезъ недоляшка Тетєру, незабаромъ візьмутъ у свої лапи Ляхи, а друга сама по собі перевернетця катъ знає на що. Я думавъ, що Сомко вже твєрдо сївъ на гетьманстві, — а въ ёго душі шїра, козацька, — такъ міркувавъ я, що якъ разъ підійму ёго зъ усіма полками на Тетєру, да й привєрнемъ усю Україну до одной булавї. Гіркді піднісь ти моєму серцю, Божий Чоловіче; да ще, може, якъ-небудь діло на ладъ повернетця. Ідьмо зо мною на той бікъ: тебе козаки поважають, твоєї ради послухають....«

»Ні, пан'отче«, перебивъ ёго кобзарь, »не

слідь міні встрявати до тиі заверу́хи.

Не намъ тее знати.

Не намъ про те, за те раховати:

Наше діло Бѣгови молітись,

Спасителю христітись....

А більшъ», каже, »міні не по-нутру отта мизерная пиха, що розвелась усюди по Гетьманщині. Почали значні козаки жити на Лядській кшталть изъ великої рѣскоши. И вже байдуже їмъ теперъ старосвітські співи, що ї лю́дямъ у-подобу, и Бѣгу не протівні: держать коло себе хлопцівъ изъ бандурами, що тільки ї знають ризати до танцівъ. Духъ мій не терпить сего!... И наша темна старчѣта, ради тієї ледащій гори, бринчить їмъ на кобзахъ усячину. Забули ї страхъ Бѣжий. Уже жъ ти не бачишь нічого, уже тебе наче взято изъ сего світу: такъ чоґо жъ тобі вертатись до гріхівъ людськихъ? Умудривъ Господь твою сліпоту, то співай же добримъ лю́дямъ, не прогнівлиючи Господа; такъ співай, щобъ чоловікъ на добре, а не на

зле, почувся!»

»Бгати!» сказавъ Черевань, »отъ я почувсь на добре. Ходімо лишъ до хати. Тамъ намъ дадуть такихъ варениківъ, що всяке горе на душі одлігне. Гѣді вже вамъ гѣторить про свої смѣтки. Я радуюсь, що Господь пославъ мені такихъ гостей, а ви тільки ъхаєте та стѣнете. Не засмучайте моѣ гостіни, забудте свої гиркіі дѣми хочъ на сѣгодняшній вѣчіръ.»

Такъ говорючи, уставъ да ї повівъ своїхъ гостей до хати.

Шрамъ ишовъ за нимъ, хитаючи понуро головою. Василь Невольникъ гѣлосно журивсь, на ѣго глѣдючи. Бѣжий Чоловикъ ясенъ бувъ на виду, мовъ душа ѣго жила не на землі, а на нѣбі.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

Заглянувъ Черевань у пекарню: »Э, каже, »да се жь ти мені й женихà привізь, пане бгá-те!« (А въ пекарні давнò вже сидівъ Петро Шрамéнко, розмовляючи съ Череванихою и зъ її дочкою, Лесею). »Бачь, якъ у їхъ вéсело! не такъ, якъ у насъ. Щербéчуть, нáче горобці. Щò то за мiлий вiкь молодéцький! Веді жь, Василю, гостей у свiтлицю, а я поздорóвкаюсь изъ молодiмъ Шраменiямъ.«

Свiтлиця въ Череванi була такá жь, якъ и тепèрь бувае въ якого замóжного козака (що ще-то за лúччихъ чáсівъ дiдь, абò бáтько збу-довáвъ). Свóлокъ гáрний, дубóвий, штúчно по-карбóваний; и словà зъ Святóго Письмá вiри-занi; вiризано, и хто свiтлицю збудовáвъ, и

якого рѣку. И лавки були хорѣші, липові, изъ спінками, да ще й килимцями позастілані. И стіль, и божникъ изъ шитимъ рушникѡмъ округи, и все такъ було, якъ и теперъ по добрихъ людяхъ ведѣтця. Одно тілько диво було въ Череваня, такѣ, що вже теперъ нигдѣ не зуздришь. Кругѡмъ стінъ полиці, а на тихъ полицяхъ срібні, золоті и кристалеві кѹбки, кѡновки, пляшки, таці и всяка посѹдина, що то на войнѣ поздобувано. Якъ палили козакі шляхѣтські двори и княжѣцькі замки, то все те мешками виносили. Такъ-то Богъ тогдѣ погодивъ козацтву, що тїи вельможниі каштеляни и старѡсти, пїшніи, несказанно горді, що гукали на гайдѹківъ, сїдя изъ сїмі кѹбками да кѡнвами по-за столами, пїшли въ невѡлю до Крїму, або полягли головою въ пѡлі, а їхъ кѹбки стоять у козака въ свѣтлиці. Ищѣ жъ по стѣнахъ висять и їхъ шаблі, пищали, пїдъ срібломъ, старосвѣтські сагайдаки Татарські, шитїи зѡлотомъ рѡнди, Нїмѣцькі гаркебузи, сталеві сорочки, шапки сисюрки, що вкрїе тебѣ залїзною сїткою, и нїяка

шабля не візьме. Отъ же нї щѡ тѣе не оборонило Ляхівъ и недоляшківъ! донекли козакамъ и поспільству до самого сѣрця. То отъ теперъ и тїи лѹки, и тїи шаблі, и вся та збрѡя сияе не въ одного Череваня въ свѣтлиці, и веселить козацькі ѡчи.

Тїлько жъ Петру, Шрамѡвому синові, здалось найкраще у пекарнї, хоть тамъ не було нї шабелъ, ни сагайдаківъ, а тїлько самі квіткї да запахнїи зїмля за образами й по-за свѡлокомъ, а на столі лежавъ ясний да висѡкий хлѣбъ. Такъ Лѣся жъ усѣ скрашала собѡю такъ, що вже справдѣ годилось би сказати: »У хаті въ її, якъ у вїночку; хлѣбъ вїпечний, якъ сѡнце; сама сидїть, якъ квіточка.« И розговоривъ изъ нею Петрѡ, якъ братъ изъ сестрою. А сама Череванїха була панї ввѣчлива: знала, якъ до кого зъ рѣчами обернѹтись. Такъ мойму козакові лѹчої компанїи було й не трѣба: тутъ би вїнь и засївъ на ввесь вѣчїрь, дївлячись на чѡрні дївоцькі брови да на шитї рукава. Якъ ось и лѣзе Черевань, сопучї, черезъ порїгъ. Увалївъ у

хату, да, розставивши руки, до ёго: »А, бгáтi-ку!« и почавъ ціловáтись. »Ну«, каже, »бгáте, не вни́зь идéшь, а вгòру. Тò бувъ козáкъ надъ козакáми, а тепèрь ищè ставъ крáщий!... Мелá-сю!« оберну́всь до жiнки, »òть намъ зятéкъ! Лéсю, òть женихъ тоби́ підъ пáру, такъ тáкъ! Га-га-га! Бáчть, бгáте, якiй я чоловiкъ? сáмъ набивáюсь изъ своїмъ добрòмъ. Такъ не берè жь бо нiхтò, та й гòді! Хòдимо, бгáте, въ свiт-лицю; нехай вонi тутъ собi пòраютця. Жiнò-ча рiчть колò пèчи, а намъ, козакáмъ, чàрка та шáбля.«

Да, взявши Петра́ за рúку, и потягъ до свiт-лицi. Оберну́всь козáкъ, переступáючи черезъ порiгъ — и сèрце въ ёго зайгрáло: Лéся не спу-скáла зъ ёго очèй, а въ тихъ очáхъ сияла й лáс-ка, й жáль, и щось ищè такè, що не вiмовишь нiякiми словáми. Сподобáвсь вiдимо козáкъ дiв-чiнi.

»Ось подивiсь, дiдúсю«, каже Черевáнь, при-вiвши Петрусiя до Бòжого Чоловiка: »чи тòй се Шрамéнко, що переплiвъ Слúчь пiдъ кúлями?

Йi-Бòгу, я й дòсi дивúюсь! що такè молодè, да такè смiле! Пробравъ у Лядський тáборъ, убiвъ хорúнжого, и корогòвъ ёго принiсь до гетьмáна. Щò жь би тепèрь вонò зробiло!«

Бòжий Чоловiкъ положивъ Петрусéви на гò-лову рúку, да й каже: »Добрий козáкъ; по бáть-ковi пiйшовъ. Одвáга велика, а бúде довговiш-ний, и на войнi щасливий: нi шáбля, ни кúля ёго не одолè, и вмре своèю смèртю.«

»Нехай лúчче«, сказавъ бáтько, »поляже одъ шáблi и одъ кúлi, абi за дòбре дiло, за цiлость Украiни, що ось розiдрáли нà двое.«

»Ну, гòдi жь, гòдi вже про се!« каже Черевáнь. »Ось я вамъ дамъ крáще дiло до розмòви.«

И достáвъ изъ полiчки жбáнь, прехимèрно зъ срiблá вiлитий и щò-то вже за преукраше-ний! Не жáлували панi грòшей для своèi пихi и потiхи. По бока́хъ бiгли босонiжъ дiвчáта, — iнша и въ бúбень бьe; а звèрху сидiвъ, мовъ живий, божòкъ Грèчеський, Бáхусь. Тимъ-то Черевáнь и звáвъ сей жбáнь *Божкòмъ*.

»Шкодá минi, дiдúсю, твоèi темнотi«, каже

кобзареві. »Ось на лишь полапай, якé тутъ диво. Се я въ Польші такé собі доскочивъ.«

»Суета суетствій!« каже той усміхнувшись.

»Ні, бгáтику, не суета! Осъ якъ ви́пьемо зъ Божка по кúхлику, то, мóже, не такъ заговоришь.«

»Изъ Божка?« каже Шрамъ. »Такъ отсе́й чóртикъ зоветця въ тебе Божкомъ?«

»Нехай вінъ бóде й чóртикъ«, одвитуе Черевáнь, »тільки кажутъ, що въ старовину у Греківъ.... Бувъ народъ Греки, такъ, примірно, якъ ми теперъ козакі.... народъ непобідимий, — отъ що!.... Такъ у тихъ-то Греківъ сему́ Божку, кажутъ, була велика шанóба.«

»А въ тебе вже не такá?« питае Шрамъ.

»Ні«, каже, »на мене вінъ не нарікатиме, а отъ, колибъ ви ёго не зневажили.«

И достáвъ малёвану тáцю, сріблómъ кóвану. А на тáці булó намалёвано такé, що всяке бъ засміялось. Жидóкъ дае Запорóзцеві напíтись горілки зъ барі́льця. Запорóжець такъ и припáвъ до барі́ла; а Жидъ — одно́ одъ стра́ху,

а дрúге одъ скна́рости — держить да й трúситця. А звéрху и підписано: *Не трусьсь, псяюхо: губи побъєшь!* Отъ на такú-то тáцю поставивъ Черевáнь пять кúбківъ-рiпокъ, да й почáвъ наливáти якúсь настóйку съ тогó Божка.

»Се, бгáтці«, каже, »такá въ мене настóйка, що мёртвий устáвъ би зъ домовіни, якъ-би́ ви́пивъ дóбру чáрку.«

Да й обни́сь усіхъ; не минувъ и Васи́ля Невольника, хотъ той стоявъ собі оддалікъ, мовъ у монасти́рі служка перéдь игуменомъ.

»Ну, брáте, Миха́йло«, каже, повеселівши трóхи одъ тогó трúнку, Шрамъ, »загадаю жъ я тобі про тогó Божка загадку: *Стоить божокъ на трохъ нiжкахъ; король каже: «Потiха моя!» крiля каже: «Погiбель моя.»*

»Ну, бгáтику«, каже Черевáнь, »хочъ убий, не вторóпаю. Дакъ якъ, якъ? Король на трохъ нiжкахъ, а крiля каже: «Погiбель моя?«

»Не король, а божокъ на трохъ нiжкахъ, якъ отъ и твiй. *Король каже: «Потiха моя!» крiля каже: «Погiбель моя?»*

А, пекъ же ёго матері, якъ мѹдро!... Король каже: »Потїха моя!...« Се бѹ то, бачъ, якъ чоловікъ упѣтця, то вже тоді кричїть: »Я король!« А жїнка: »Охъ погїбель же моя! дѣ жъ минї тепѣрь дїтьця?«

»Якъ разъ такъ! тїлько, братїку, твоя жїнка не злякалась би тебе, хотѣ-бї ти ї королѣмъ зробївсь.«

»Щѣ не одгадавъ!« каже Черевань. »А нѹ жъ ти самъ!«

»Минї не дїво, а отъ якъ-бї ти показавъ свою премѹдрость!«

»Моя премѹдрость, бгатику«, сказавъ Черевань, »знає тїлько налїть та випить; а тамъ собі мїзкѹйте якъ хотї. На тѣ ви попи, на тѣ ви мѹжи совїта, на тѣ ви народнї голови.«

»Не вадило бѹ и не попамъ«, одвїтує Шрамъ, »не вадило бѹ и не мужамъ совїта знати, що король тутъ — тїло, а краля — такъ се душа. Тїло потїшаєтця, якъ чоловікъ запѣ; а душа погїбає; отъ и все.«

»Пгавда, бгатику, їй-Бѹгу пгавда!« сказавъ,

похїтуючи головою, Черевань: »випѣмъ же ще по кѹбку!«

Ажъ ось увїйшла до гостей Череваниха, молодїця свїжа й повновїда, прямá якъ тополя, — замолоду була дѹже хороша. Підїйшла до Шрама підъ благословѣние. Вїнъ її поблагословївъ, да, якъ панї була гѹжа, и вонї жъ такї давнї приятелї, то ще схотївъ и пѹпросто зъ нею привїтатись, да ї каже: »Позвольте зъ вами привїтатись, добродїйко!«

А вона каже: »Да якъ же звѹлите, добродїю!«

Да ї поцїловались любѣнько.

Тогдї Череваниха щѣ обнесла гостей.

Черевань випивъ на радощахъ пѹвнїй кѹбокъ, брїзнувъ підъ стѣлю, да ї каже: »Щобъ наші дїти оттакъ вибрикували!«

А Череваниха почала вестї за чаркою розмѹву: »Такъ отсѣ«, каже, »ви на прѹщу, пан'отче? Святѣ дїло!... Отъ, моя дружїно«, обернѹлась до чоловіка, »отъ якъ дѹбрї лѹде рѹблять: ажъ изъ сáмої Паволочи їдуть молїтись Бѹгу. А ми живемѹ ось підъ самїмъ Кїївомъ, да ще

не були сю весну й одного разу у святіхъ угóдниківъ. Ажъ соромъ! Да вже жъ, якъ собі хочешъ, а въ мене не дурно ридванъ наготóвлений. Причеплюсь за пана Шрама, да куді вінъ, туді й я.»

»Отъ божевільне жіноцтво!« каже Черевань. »Куді вінъ, туді й я! А якъ-же панъ Шрамъ махне за Дніпрò?«

»То щò жъ? я бь не махнула? Дòки сидіти намъ у сёму ворóнячому гнізді? Ось ужé котòрий разъ переказує мій братъ, щòбъ приіхали до ёго въ гóсті! И чому бь не поіхати?«

»Да ій-Богу, Меласю«, каже Черевань, »я радъ би душєю, колибъ мене хто взявъ, та й перенісь до твогò брата підъ Ніжень. Кажуть, и живє добре — такі зовсімъ по-панськи. Не дурно ёго козакі прозвали Княземъ.

»Отсє бұцимъ-би за достатокъ ёго Княземъ зовуть!« перебіла Череваниха. »У ёго жінка княгиня зъ Волині, Ляшка. Якъ руйновали наши Волинь, такъ вінъ собі вподобавъ якусь бідолашну княгиню; отъ и самòго прозвали Княземъ.«

»Князь Гвинтòвка!« зареготавши каже Черевань. »То були Вишневецькїі да Острòзькїі, а теперъ пішли князі Гвинтòвки... Знай нашихъ! А добра, кажуть, людина съ тиі княгині. Поіхавъ би до Гвинтòвки хочъ заразъ, колибъ не далєко!«

Гўторять попиваючи, ажъ ось — двєри рипъ! и — такъ якъ сонце засило: увійшла въ світлицю Лєся.

»Отъ моя й краля!« каже Черевань, беручї іі за рўку.

Въ світлоньку входить

Ягъ зоря сходить.

Въ світлоньку ввійшла

Ягъ зоря зійшла.

А щò, бгате? чи нічимъ же похвалітись на старість Череванєві?«

Ничòго не сказавъ Шрамъ, тільки дививсь на Лєсю.

А вона жъ то стояла, підійшовши підъ бла-

гословеніе, хорòша да прехорòша! Ищє трòшки засорòмилась перєдъ повáжнимъ гòстемъ, то й очийці спусти́ла въ зє́млю, а на виду́ ажъ сияє. На диво бу́ла въ Череваня́ дочка́, да й гòді. Тимъ-то Петро́, якъ побáчивъ, то й умєрь, дармо, що видáвъ дово́лі світу!

»Ну лишъ, дóню«, ка́же Черевáнь, »піднеси́ намъ по кúбкy, якъ тамъ ка́жуть, изъ *бѣлихъ рúчокъ*.«

Лєся поблагослови́лась и піднесла́. И щò-то вже, якъ хорòше влáспя! чи заговòрить, чи руко́ю поведє́, чи пійде по хáті — усє не такъ, якъ хто íнший: такъ усі́ й дивля́тця, и такъ уся́кому на душі́, мовъ сòнечко сві́тить.

Ві́пивъ старій Шрамъ *изъ бѣлихъ рукъ* одъ Черевані́вни, да й ка́же Череванє́ві: »Ну, братъ, Михáйло, тепє́рь и й скажу́, що є́ тобі чимъ на стáрість похва́літись.«

А Черевáнь тілько сміє́тця.

»А щò жъ, приятє́лю?« ка́же Шрамъ дáлі, »хоть-б́і мині́ годі́лось би про однò вже помишлáти, да, мòже, тепє́рь годі́на щасл́ива;

щобъ́ и́ намъ не занедбáти — чи не оддáвъ би ти своє́і Лєсі́ за мого́ Петро́?«

А Черевáнь є́му: »А чòмъ же не оддáвъ би, бгáте? нехáй нáшимъ ворогáмъ бúде т́яжко! хи́бá ти не Шрамъ, а я не Черевáнь?«

»Такъ чо́го жъ до́вго думати? давáй рúку, свáте!« Да й подалі́ собі́ рúки, да й обнялі́сь, да й поціловáлись. Тогд́і за дítєй, да й ка́жуть: »Бòже васъ благослови́! поцілу́йтеся, дítи!«

Петро́ одъ рáдости не знавъ, де вінъ и сто́ить, — мовъ сòнь є́му снитця́! Про щò вінъ тілько подумáвъ, зáразъ вонò є́му й єсть. А Лєся чо́гось н́би злякáлась, да й ка́же: »Татúсю! хи́бá жъ ви не бáчите, що не всі́ въ хáті?«

Оберну́всь Черевáнь, — немáє жінки. Ажъ ось вонá знòвъ увійшла́ въ сві́тлицю.

»Мелáсю!« ка́же Черевáнь, »чи бáчишь, щò тутъ у насъ дítця?«

»Бáчу, бáчу, п́ишний мій пáне!« дала́ вонá такий одв́іть, да зáразъ и взяла́ одъ є́го дочку́ за рúку.

Гля́нувъ Петро́: де жъ та лáска у очáхъ у Лєсі́?

де жъ той жаль дівся? де ділось тє, чого не вїмовишь ніякими словами? Вона схилила голову на материне плечє, и перебірає въ її нашіі дукати, а на Петра й не згляне. Гордо піднялась її губка — не добрий знак для залицяння!...

»Ну, нічого сказати, пан'отче!« каже Череваниха Шрамові, »швиденько ви добуваєте изь своїмъ синкомъ замки! Отъ же ми вамъ доведемо, що жіноче царство стоить кріпше надъ усі царства.«

Черевань тільки сміявся.

А Шраму було не по-нутру. »Врагъ менє возьми«, каже, »коли зъ іншимъ замкомъ не скорійшь исправисся, ніжъ изь бабою! Тільки жъ не знаю, що за одсічъ ви намъ изробіте? Чимъ я вамъ не свать? чимъ синъ мій не женихъ вамъ?«

Черевань, стоячи зъ боку, усє дивівсь на Шрама, роззявивши ротъ, да слухавъ. Якъ-же Шрамъ замовкъ, тогді вінъ повернувъ шию до жінки, що-то вона скаже.

А та вже тогді медовімъ голосомъ: »Пан'отче, пане полковнику, приятелю нашъ любий! нема на Україні чоловіка, щобъ не знавъ, чого стоить старій Шрамъ, и який старшина, який полковникъ не оддавъ би дочкї за того пана Петра? Не къ тому, пан'отченьку, тутъ річъ. Зъ дорогою душею раді й ми оддять за єго свою дитину; тільки жъ бо треба чинити такє діло по-Християнськи. Наши діди й бабї, якъ думали заручати дітєй, то перше їхали зъ усєю сімьєю на прощу до якого монастиря да молились Бѡгу. Отъ Богъ дававъ дітямъ и здоровье, и таланъ на всю жизнь. Се діло святє: зробимо жъ и ми єго по-прєдковськи.«

Знала Череваниха, що сказати: такъ и осадїла Шрама, мовъ горщокъ одъ жару одставила.

»Ну, братє Михайло«, каже вінъ Череванєві, »благословивъ тебє Господь дочкѡю, да не обидивъ же її жінкою.«

»Га-га-га-!« каже Черевань. »Эгє, бгате! моя Мелася не зневажила бъ себє и за гетьманомъ.«

»По сій же мові да буваймо здорові!« каже Череваниха, піднісши гостямъ по кубку.

»Щобъ нашимъ ворогамъ було тяжко! якъ добре мовляє мій сватъ«, каже Шрамъ.

»А діти наші нехай оттакъ вибрикують!« додавъ Черевань, бризнувши съ кубка на стелю.

»Амінь!« каже Череваниха.

На тимъ и застряло сватанне. Старі вже більшъ и не згадували, бо и въ Череваня, и въ Шрама була така думка, що ще поспіють съ козами на торгъ. Не такъ думавъ Петро: вінъ заразъ догадавъ, що Череваниха бѣе на якогось иншого зятя, да й сама Лєся їмъ гордує. И вже єму тогді здалось, що ні для чого більшъ и на світі жити; а на душі така пала туга, така печаль, що й сказати не можна!

Лєся, вікрутившись изъ того сватання, зникла зъ світлиці и не ввійшла на вечєру; а посли вечері заразъ поросхóдились на спочинокъ.

Старого Шрама и Божого Чоловіка положи-

ли въ світлиці; а Петро, по-козацьки, лігъ у садку підъ чистимъ небомъ.

Не знаю вже, яковó-то єму посли того сватання сталося. Якъ-жé вернувся въ ранці до світлиці, то Божого Чоловіка вже не було въ компанії: поплентавъ дідусь ище до східь-содня изъ Хмаріща. Усі повдягались у довгі подорожні сукні и ждали тільки старого Шрама. Той, стоя передъ образомъ, дочитувавъ своїхъ молитовъ. По стѣнахъ и по полицяхъ у світлиці не видно було більшъ ні дорогої збрóди, ні срібнихъ кубківъ; бо въ тую непокійну старосвіщину, одлучаючись, не кїдай було плóхо дома нічòго, а ховай по тайникахъ, по підземнихъ скарбнищяхъ.

Старий Шрамъ звелівъ синові сідлати коні; якъ ось и Василь Невдольникъ виїхавъ изъ-за садка зъ ридваномъ. Погодивъ тогді Богъ козакамъ надрать у своїхъ ворогівъ усячини, що не одинъ старшина, мовъ який дұка, їздивъ ридваномъ. Блищали мідяні, позолотїсті герби на ридвані въ Череваня; миготїла въ очахъ

дорога горорізьба — лєви, струсеви пір'я, бу-
лави зь бунчука́ми; а тихъ, мо́же, перевелось и
кòдло, що сіми герба́ми велича́лись...

Ма́ти зь дочкою́ сіла вь ридва́нъ; а Чере-
ва́нъ не покида́въ такі козако́вання — поїхавъ
на про́шу ве́рхи. Шрамъ изъ нимъ держа́въ пе-
редъ того́ по́їзду.

Петро́ хоті́въ іхати по́ручъ изъ верхові́ми,
да й са́мъ не зна́въ, якъ оста́всь коло́ ридва́на,
мовъ приві́заний. Іде серде́га мо́вчки, и го́ло-
ву пону́ривъ. Да́лі, надума́вшись, и ка́же: »Па-
німа́тко! учо́ра діло пійшло́ було́ на ла́дъ, да й
розв'язало́сь изъ твоє́ї ла́ски. Не по пра́вді ви
изъ своєю́ Лесею́ робите. Я до васъ изъ щи-
римъ се́рцемъ, а ви до мене́ съ хитро́щами. Луч-
че бь́ уже́ одрі́зати по́просту, да й го́ді. Ну,
що́ вь васъ на ми́слі? скажи́, паніма́тко, щі́ро,
чи дума́ешть ти одда́ть за мене́ Лесею́, чи вь те-
бе дру́гий е́сть на прикме́ті?«

»И е́сть, и не́ма; и не́ма, и е́сть«, ка́же смі-
ючісь Черевани́ха.

»Що́ отсе́ вь васъ за за́гадки?« ажъ скрік-

нувъ зь доса́ди Петро́. »Уже́ коли́ рва́ти, то
рви не дє́ргавши! Скажи́ ми́ні, паніма́тко, щі́-
ро, ко́гò ви собі́ ма́ете на думці́?«

»Э, паніченьку́!« ка́же Черевани́ха, »по-
трива́й бо тро́шки: ще́ рано́ брать насъ на іс-
пові́дь!«

Замо́вкь Петро́, пону́ривъ го́лову, а на ви-
ду́ поблі́дъ, мовъ ху́стка: доня́ла ёму́ до живо́го
Черевани́ха. Вже́ й са́ма Лє́ся, згля́нувши на
ма́тиръ, похита́ла голово́ю.

Усміхну́лась го́рда ма́ти, да й ка́же: »Ну,
коза́че, коли́ вже́ тобі́ такъ пі́льно припа́ло, то
отъ тобі́ у́ся істо́рія. Лє́ся моя́ роді́лась у чуд-
ну́ планє́ту: ще́ якъ я не́ю ході́ла, присні́вся
разъ ми́ні со́нъ, дівенъ, дівенъ на прочу́до.
Слу́хай, коза́че, та на у́сь мота́й. Здало́сь ми́ні,
ніби посере́дъ по́ля моги́ла; на моги́лі стоїть
па́нна, а одъ па́нни́ сяе́ якъ одъ со́нця. И зы́ж-
джа́ютця коза́ки и сла́вні лицарі́ зь усє́го сві-
ту — одъ Подо́ля, одъ Во́ліня, одъ Сіве́ри и
одъ Запоро́жжя. Вкри́ли, ба́чця, все по́ле, мовъ
макі́ зацві́лі по горо́дахъ; вкри́ли, да й ста́ли

б'їтись одїнъ на одїнъ, кому́ б'уде та ясная п'анна. Б'їютця д'єнь, б'їютця д'ругий, — якъ де нї взявсь молодїй гетьманъ на конї. Усі склонїлись пер'єдъ нимъ, а вїнъ до могили, да й понявъ ясную п'анну. Такий-то бувъ минї сонъ, козаче! Прох'одить д'єнь, д'ругий, — нїякъ ёго не заб'уду. Ударилась я до ворожки. Щ'о жъ ворожка? Якъ ти д'умаешъ?»

»Я д'умаю тїлько«, каже Петро, »що ти, панїм'атко, зъ мене глуз'уешъ; отъ и вс'є!«

»Нї, не глуз'ую, козаче. Сл'ухай да на ус'ь мотай, щ'о сказала ворожка. »А щ'о жъ«, каже, »панї? сей тобі сонъ пророкує дочк'у изъ зятемъ. Дочка вь тебе б'уде на ввесь свїтъ крас'ою, а зять — на ввесь свїтъ славою. Б'удуть из'їждж'атись зъ ус'єго свїту панї й гетьм'ани, дивов'атимутця красї твоєї д'онї, даров'атимуть їй с'рїбл'о-зл'ото, та нїхт'о її не обдарує кращ'є одъ с'уженого. С'ужений б'уде ясень крас'ою мїжъ усїма пан'ами и гетьм'анами: замїсь оч'єй б'удуть з'орї, на лоб'у — с'онце; на потїлицї — мїсяць.« Такъ промовила минї, вїщ'уючи, стар'а

бабуся. Якъ ось, справдї, давъ минї Господь дочк'у — справдїлось бабусяне сл'ово: не вр'оку їй, не послїд'уца мїжъ дївч'атами. Трошки згодомъ, зашумїло по Вкраїнї, закипїло мовъ у казанї, и ст'али з'їждж'атись у Кїївъ панї да гетьм'ани, — справдїлось д'руге бабусяне сл'ово. Усі дивов'ались на мою дитїну, даров'али їй с'р'єжки, дорогї перст'єнї; тїлько жъ нїхт'о такъ не обдаров'авъ її, якъ той гетьманъ, що минї снївся. Дор'ожший надъ усї подар'ункї бувъ ёго подар'унокъ, и кращїй надъ ус'є панство и лиц'арство бувъ молодїй гетьманъ: замїсь оч'єй — з'орї, на лоб'у — с'онце, на потїлицї — мїсяць. Справдїлося щ'є разъ ворожчїне сл'ово. Усїхъ панївъ и гетьм'анївъ затемнявъ вїнъ крас'ою. И гов'орить минї: »Не оддавай же, панїм'атко, своєї дочкї нї за князя, ни за лиц'аря; не б'уду женїтись, поки вїросте, — б'уду їй вїрною дружїною.« Дай же, Б'оже, и ти, М'ати Б'ожа, щ'объ и с'є справдїлось на щ'аст'є й на здоров'є!»

Тутъ с'аме вїїхали вони изъ-за горї. Пер'єдъ ними такъ и заблїщ'ало, такъ и замиготїло, такъ

и замерèжило церкв́ами, хрест́ами, гóрами и буди́нками. Святій гóродъ сия́въ якъ той Ерусали́мъ. Сóнце ще не підня́лось в́исоко; такъ не тó що церкв́и й хорóмини, да й зелéні сад́и, и все, щó заглéділо óко въ Кі́єві, усé горі́ло мовъ парч́а золототќаная.

Проч́ане перехрист́ились и сотвор́или мо́литву. А Петро́ їде собі́ и не б́ачить, и не чу́е нічо́го: такъ опент́ала ё́го Черев́аниха.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА.

Вѣсело й тяжко згадувати намъ тебѣ, старій нашъ дѣду, Кієве! бо й велика слава не разъ тебѣ осіяла, и великіи злигодні на тебѣ зъ усіхъ боківъ збірались... Скільки-то князівъ, рицарства и гетьманівъ добуло, воюючи за тебѣ, слави! скільки-то на твоїхъ улицяхъ, на тихъ старосвітськихъ стѣнахъ, на валѣхъ и церквонихъ цвинтаряхъ проліто крові Християнської! Ужѣ про тихъ Олєгівъ, про тихъ Святославівъ, про тії ясирі Половѣцькиі нічого й згадувати. Ту славу, тії злигодні вибила намъ изъ голови безбѣжна Татарвѣ, якъ уломівся Батий у твої Золоті Ворѣта. Бѣде зъ насъ и недѣвнихъ споминокъ про твою руїну.

Ищѣ жъ отъ и дванадцяти лѣтъ не налічивъ

Шрамъ, якъ у той нещасливий Берестецький рікъ прийшовъ до Кієва Радзивілъ изъ Литвинами, усé попаливъ и пограбовавъ, а міщане, сівши на байдакѣ, мусили до Переяслава втікати.

Та люта пожежа ище не зовсімъ загладилась: куді ні кінъ окомъ, усюди виденъ бувъ по ій прослідокъ. На коморяхъ, на станяхъ, на огорожахъ, поміжъ свѣжимъ дѣревомъ чорніють колодки, а инде гáрний колісь садъ стоить пустиремъ незагорѣний; на спустошáлому двориші стирчять тільки пѣчи да ворѣта; а де, чи ділованне, чи щить надъ ворітьми, чи якá хоромина, то все те нове, ище й дѣрево не посиніло.

Смúтно було дивітись Шрамові на тіі признаки пожежи. Тільки й краси́ було въ Кієві, що церкві́ Бóжі, да горѣди съ червоними маками, да ще тіі гòри крутоярі, зъ зеленими покóтами.

Тогді ще трóхи не весь Кіївъ містівся на Подолі; Печерського не було зовсімъ, а Старий,

абó Вѣрхній Гóродъ, посли́ Хмельничини безлюдовавъ. Де-негдѣ стояли по Подолу камяниці; атóвсе було дѣревянѣ: и стіни зъ баштами, кругъ Подола, и замокъ на горі́ Киселівці. Улиці́ були узенькі, плу́тались то сюди, то туди; а инде замісь улиці́ майданъ, и ніхтó ёго не забудове, и нічóго на ёму нема́, тільки гуси пасу́тця.

Гдуть на́ши прочане по тихъ закоулкахъ, ажъ дівлятця — посередъ у́лиці збілись вози́ у кúпу. Шрамъ пославъ сина прочістить дорóгу. Поскóчивъ Петро́ до возівъ; гляне, ажъ за возами, колó хати, передъ ганочкáми, сидить юрбá людѣй. Посере́дині килимъ; на кили́мі пляшкѣ, чаркѣ и вся́ка страва.

Петро́ зáразъ догадавъсь, що се, ма́буть, чоловікові давъ Богъ родіни, абó-що, такъ на радощахъ частуе вся́кого, хто бъ ні йшовъ, абó їхавъ у́лицею. Юрбá гостѣй зібралась уже́ чималенька, и все були́ міщане. Знаті́ були́ міщане разъ уже́ съ тóго, що не носіли шабелъ, — тільки ніжъ колó по́яса: одні́ пані́ да козаки́ ходіли при шабляхъ. А въ-дру́ге знаті́ були́ съ

того, що підперізувались по жупану, а кунтуши носили на-опашку (тогді було, коли не пань, або не козакъ, то по кунтушу й не підперізуйсь, щобъ інде носа не втерто). Ище жъ изъ того були вони знаті, що не важились ходіть у кармазинахъ: ходіли тогді въ кармазинахъ тільки люде значні да шаблєвані, а міщане одягались синє, зєлено, або у гордохвяний цвітъ; убогї носили личакову одєжу. Черєзъ те козакї дражнять було міщанъ *личаками*, а міщане дражнили козаківъ *кармазинами*.

Гості сиділи за трапєзою не мовчки; балакали такі й гєть-то голоснєнько, що Петро мусивъ добре гукнуть черєзъ возї добридєнь. Обєрнулось тогді до єго дві, чи три гєлови.

»Панє господарю!« каже, »и вї, шанєвная громадo! прєсить Поволєцький Шрамъ прєпуска черєзъ таборъ.«

Скєро назвавъ Шрама, зєразъ дє-які повставали, да й дивлятця; а господарь познавъ Петра, да й каже: »Дє жъ той Шрамъ? це хибá дєсятá дєля старєго Шрама.«

»Дє тобї дєсятá!« підхопїли, шуткєючи, гєстї; хибá сєта!«

»И сєтої немá!« закричали усї гурбєю. »Хочъ тїсячу такихъ краснихъ жупанівъ изложї до-кўпи, до всє такі не будє Шрамъ!«

Усї були радї сь такої вїгадки; инші ажъ реготали: клєкнули вже зъ ранку дєбре. Якъ ось підьхавъ и самъ Шрамъ. Скєро заглєдїли єго сїву бєроду, зєразъ возї поодкєчували гєть и повихєдили до єго назєстрїчъ. Господарь изъ пляшкою й чєркою попєреду.

»Отъ нашъ старїй Шрамъ!« кричали міщанє, »отъ нашъ батько!«

»Щє се, Тарасє?« каже тогді Шрамъ господарєві (а господарь колїсь бувъ у охєчихъ козакáхъ у Шрама сурмачємъ) »супротївъ кєго сє ти заложївъ такий таборъ? Здаєтця жъ, тїхо на Вкраїні?«

»Дє тобї тїхо, панє полкєвнику, чи пан'єчє?... я вже не знаю, якъ тепєрь тебє й величати«, каже Тарасъ Сурмачъ. »Дє тобї тїхо? Сєгєднї народївсь у мєне такий лицарь, що ажъ

земля затрусилась. Давь мині Богъ сина, такого жь, якъ и я, Тараса. Коли мишь голови не одкусить, то й вінъ по-батьківськи трубити-ме козакамъ на приступи; та й теперъ уже трубить на всю хату.»

»Нехай великъ росте да щасливъ буде!« каже Шрамъ.

»Чимъ же тебе шанувати, вельможний пане?»

»Ничимъ не треба, Тарасе.»

»Якъ-то ничимъ?« здивованись каже Сурмачъ. »Хибá зарокъ положивъ?«

»Не зарокъ, Тарасе, а прибўвши до Києва, всякъ Християнинъ повиненъ перше поклонитись церквамъ Божимъ.»

Не таківський же бувъ и Тарасъ, щобъ угомонивсь одъ разу. »Добродію мій«, каже, »любезний! колибъ я знавъ, що така мені на старість буде честь одъ пана Шрама, до врагъ менé візьми, колибъ я засурмивъ вамъ хочъ на оди́нь приступъ! Хибá жь ти не радъ мому Тараскові, що не хочешъ попорськати ёго пе-

лошодкъ? Тобі, мабуть, байдуже, чи віросте зъ ёго добрий козакъ, чи закорявіе, якъ Жидовча!«

»Радъ я ёму зъ шірого сёрця«, каже Шрамъ, »пошли ёму, Господи, щасте й дòлю; тільки жь не та порá теперъ, щобъ гуляти на підпїтку.»

»Та на добре діло, добродію, завжди порá. Дивись, скількі возівъ коло хати! Ніхтò не одцуравсь моєї хліба-сòли. Інший на ярма-локъ брався, інший у гай по кїлле, інший зъ пашнею до млина; та отъ же, коли припало пїльне діло, що треба привітати нòвого чоловіка, то нехай ярмакѹе собі хто хоче, нехай свїні лазять у горòдь, а жінка рве на собі волòсся, — тутъ ось треба запобігти, щобъ нòвому чоловікові не гірко булò на світі жити. Атò скаже: »Отъ у мене батько сякій-такій «бувъ! поскупивсь исправити якъ слідъ родїни, «а теперъ и їжъ хлібъ пополамъ изъ слїзми!«

»Одумайсь, Бòга ради, Тарасе!« каже Шрамъ (ужé ёму докучило слухати пьянé верзьяканне). »Чи до речї жь отсé чоловікові, приїхав-

ши до церквѣ Божихъ, до мощей святихъ, застрѣти на христїнахъ?»

»Та що ти, куме, коло ёго паныкаешъ?» сказавъ хтось изъ-боку товстимъ гѣлосомъ: »хиба не знаешъ, що це такє є? Знай насъ, панївѣ! дѣтъ вонѣ що! Сказано — кармазини. Це бѣ то вже нашъ братъ имъ не кунпаниа, — дѣтъ вонѣ що!»

Якъ сказавъ, то наче йскру въ порохъ укинувъ. Усі такъ и загорїлись; бо мїщане вже давнѣ на городевѣ козацтво да на старшинѣ важкимъ дѣхомъ дїхали.

»Э, пекъ же ёго матерї!» закричало десятеро разомъ, »такъ ми тїлько тодї кунпаниа кармазинамъ, якъ трєба виручати ихъ изъ-підъ кормїги Лядської?»

»Пхе!» каже господарь, »якѣго жѣ чѣрта намъ коло нихъ паныкати?»

»Къ дїяволу кармазинївѣ!» загукала громада, роздродївшись, якъ бугаї. »Вонї тїльки вмїють бряжчати шаблями; а тодї дѣ були цї брязкунї, якъ безбѣжний Радивїль загуркотавъ изъ гарматъ у городські ворѣта?»

Закипївъ же й Шрамъ, почѣвши такї рѣчи.

»А ви жѣ«, каже, »прокляті салогуби, дѣ тогдї були, якъ Ляхї обгорнѣли насъ пїдъ Берестѣчкомъ, мовъ горщѣкъ жаромъ? дѣ ви тогдї були, якъ припекли насъ зъ усїхъ бѣкївѣ, що трѣхи не половїна вїйска вїкипила? Ви тогдї бряжчали не шаблями, а талярами да дукатами, що понабїрали одъ козакївѣ за гнїлї пїдѣшви да дїрявї сѣкна! Га! а Радивїль прїйшовъ, такъ ви, окаяннїи, не одвїтовали ёму й разу зъ гармати! Плюгавїи страхополѣхи! оддали самохїтъ Радивїловї мїсто и, якъ тїї бабї, заголосїли: *згѣда!* Якъ-жѣ запалавъ Кїївъ, да почали Литвинї душити васъ, що овѣчокъ, такъ хтѣ пїдскѣчївъ до васъ на пїдмѣгу, колї не козакї? Бїдолаха Джеджелїй, изъ жмєнею тихъ сїромѣхъ, улетївъ у Кїївъ, якъ гѣлубъ у гнїздѣ за шѣлякомъ; а ви пїдпѣрли ёго, зайцї нїкчємнїи? Дѣурень покїйникъ бувъ! Я не Литвѣ, я васъ бїсїкъ да рубавъ, бїсови дїти! я васъ навчївъ бї боронїти, що одвоєвали вамъ козакї!»

»Якїй гаспедъ одвоєвувавъ намъ наше дѣ-

бре, опрічть насъ саміхъ?» кричали міщане. «Одвоєвали козаки!... Та хто жъ були ті козаки, коли не ми самі? Це-то теперъ, зъ вашої ласки, не носимо ми ні шабелъ, ні кармазину. Козацтво ви собі загарибали, самі собі пануєте, ридванами іздите; а ми будуй власнимъ коштомъ стіни, палисади, башти, платі чиншъ, мито и чортъ знає що! А чомъ же бъ и намъ по-козацьки не причепити до боку шаблі, та й не сидіти, згорнувши руки?»

«Козакі сидять, згорнувши руки!» каже Шрамъ. «Щобъ ви такъ по правді дихали! Колибъ не козаки, то давнò бъ васъ чортъ излизавъ, давнò бъ васъ досі Ляхі зъ недоляшками задушили, абò Татарвò погнала до Криму! Безумніі глави! да тільки козацькою одвагою и держитця на Україні предся Русь и благочестіва віра! Дай імъ усімъ козацьке право! Сказали бъ ви се батьку Богданові: вінъ би якъ разъ потрощивъ обь ваши дурніі голови свою булаву! Дè вь світі відано, щобъ увесъ людъ живъ при однакому праві? Усякому

своє: козакамъ шабля, вамъ безмінъ да терези, а поспільству плугъ да борона.»

«Колі усякому своє», каже Тарасъ Сурмачъ (а пляшкою махає такъ, що ажъ горілка летця), «колі усякому своє, то чомъ же намъ шаблю и козацьку волю не назвати своєю? У козаківъ не ставало війська — ми сіли на коні; у козаківъ не було грòшей — ми дали імъ и грòшей, и збрòю; у-купі били Ляхівъ, у-купі терпіли всякі пригоди: а якъ прийшлось до розквітання, то козаки зостались козаками, а насъ у поспільство повернено! Щò жъ ми такé? хибá ми не тіі жъ козаки?»

«Хибá ми не тіі жъ козаки?» підхопила громада, позакладувавши изъ зневагою руки за поясі. «Хто живъ изъ нами за панібрата, дакъ теперъ гордує нашимъ хлібомъ-сїллю!»

Шрамъ не разъ починавъ говорити, такъ куді! галасъ той такъ и покриває слова ёго.

«Та постривайте, постривайте, пані кармазини!» гукнувъ оди́нь товстопикій синєкаптанникъ, швидко ми вамъ хвостá вкру́тимо! не дов-

го гордуватимете нами! Налетять зозулі, що насъ не забули.... Дóбрі молодці не дадуть намъ загинути. Справимо ми вамъ *чóрну раду*; тоді побачимо, хто якé матиме право.»

»Ого!« каже Шрама, »о́нь воно́ куди́ діло хілитця!«

»Ато-жъ якъ?« кажуть, сто́ючи ко́зиремъ, міщане. »Не всè тільки козака́мъ на рада́хъ ору́дувати. Схамену́лись и на насъ Січові бра́тчики.«

Да й оглянулись на чубáтого Запорóзця. Запорóжець сидіть коло́ хати, да мовъ й не вінъ, мовъ и не чує, що кругъ ёго́ наче мо́ре йграє.

»Эге-ге!« каже тогді Шрама, »такъ се изъ Ни́зу такий вітеръ віє!« да й догадавсь, що вже огнію підложено, уже́ тільки роздуть, то й зніметця пожежа по всій Україні. Сèрце въ ёго зомліло, якъ зми́ркувавъ собі, щò-то съ то́го мо́же за ли́хо уродітись! Де ділась з́аразъ и вся доса́да на міщанъ!

»Шанóвна грома́до!« каже, »не думавъ же я й не гада́въ, щобъ Ки́яне пошанова́ли отта́къ

мою́ старість! Чи давнò жъ ми були въ васъ изъ ба́тькомъ Хмельницькимъ? тогді ви съ хлѣбомъ-сїллю вихóдили до насъ назу́стрічъ, съ плачѣмъ и радостю насъ привітали; а тепѣрь ось старóго Шрама, що поручъ іхавъ изъ ба́тькомъ Богданомъ, отта́къ зневажа́ете!«

»Пан'отченъку ти нашъ коханий!« каже ёму́ Тарасъ Сурма́чъ, бо з́аразъ така́ мо́ва ёго́ вгамовала, »хто жъ тебе́ зневажа́є? Чи це жъ проти тебе́, ба́тьку, говоритця? Е такіі, що д́ушать насъ, узя́вши за шия́ку; а ти зъ-рòду нікому́ злòго не заподіавъ. Не вважа́й на їх галасъ. Ма́ло чо́го не бува́є, що п'яний співа́є! Ідь собі зъ Бо́гомъ, поклонісь церкв́амъ Бо́жимъ, та й за насъ, грішнихъ, прочита́й святу́ моли́тву.«

А Череванъ тимъ часомъ усé ждавъ, по́ки замòвкнуть, бо не любивъ ніякихъ свàрокъ; да отó, якъ побачивъ, що вже почавъ той гóмінъ утихати, вїїхавъ изъ-за Шрама, да й ка́же:

»Ка́знає за́ що ви завелісь оцѣ, бгáтці! Да́йте тільки загля́нуть намъ хочъ у одну́ церкву,

а тоді я оту́ть изъ ва́ми сяду, и вже не знаю, хто перепе́ менé въ Ки́єві, опрі́чь па́на вї́йта.»

Мі́щане вже взяли́ своé — зогна́ли трóхи крі́комъ сéрце; а Череваня́ такі́ й любі́ли, и ша́новали, бо бувъ коза́къ дру́зяка: уже́ кому́ чи яка́ ну́жда, чи що́, то заряту́е й вї́зволить. Отъ и дава́й уже́ хоть коло́ сéго лéститись.

»Оце́«, ка́жуть, »пань, такъ пань! Да́й, Бо́же, и по ві́къ такі́хъ пані́в! Нема́ въ ёго ні́ крі́хти го́рдости!«

»За те жь ё́му Бі́гъ давъ таку́ золоту́ й па́ню«, каза́ли де́-які.

»За те жь ё́му давъ и дочку́ кра́ще ма́ку въ го́роді́«, доба́вили ще́ інши́.

»Ну пропусті́те жь насъ, коли́ такъ«, ка́же Шра́мъ.

»Пропусті́мо, пропусті́мо я́снихъ пані́в!« сказа́въ Та́расъ Сурма́чь, да й ростòвпивъ сво́іхъ гостéй.

Розступі́лись и далі́ проі́хати верхові́мъ и ридва́нові́.

До́вго і́хавъ Шра́мъ, пону́ривши го́лову: тяж-

ко ста́ло старо́му на ду́ші. Далі́ здихну́въ ва́жко, одъ сéрця, да й ка́же, такъ ні́би са́мъ до се́бе: *»Вскю́ю прискòрбна еси́, ду́ше моя́, и вскю́ю смуща́еши мя? упова́й на Го́спода!«*

А Черевань, і́дучи по́ручь, прислу́хавсь, щò вінъ собі́ мі́мрить, »Э«, ду́має, »отъ же, ма́бутъ, вра́жі лича́кі справді́ допеклі́ ё́му. Тре́ба ё́го розва́жити. — Бга́те«, ка́же, »Ива́не! уда́рь ти лі́хомъ о́бъ землю! чо́го такі́ тобі жу́ритись?«

»Якъ чо́го?« ка́же Шра́мъ. »Хиба́ не чу́въ, щò на умі́ въ сі́хъ мугирі́в? Заду́мали чо́рну ра́ду 'Продови́ ду́ши!«

»Та врагъ і́хъ бері́ зь і́хъ чо́рною ра́дою, бга́те!«

»Отъ тобі́ на́! А хиба́ жь ти не ба́чишь, звідки́ сей ві́теръ ві́е? Се вже ко́ить не хтò, якъ прокляту́щий Ива́нець изъ Низові́ми коми́шниками. Такъ хиба́ намъ сиді́ти, згорну́вши ру́ки, коли́ о́гонь уже́ підло́жено, и ось тужь-ту́жь по́жежа схопі́тця по́ Украі́ні!«

»А щò намъ, бга́те, до Украі́ни? Хиба́ намъ

нічого їсти, або пити, або ні в чому хороше походити? Слава Тобі, Господи, буде з насъ, поки нашого віку! Я, б́вши б́ тобою, седіть би л́чче дома, та ївь би хлїбъ-сїль зъ упокоємъ, аніжъ мині б́тись на старість по далєкихъ дорогахъ та сварїтись изъ мїщанами.»

»Врагъ возьми мою д́шу!« закричавъ изъ сєрця Шрамъ, »коли я ждавъ одъ Череваня такої рєчи! Ти Барабашъ, а не Черевань!«

Що жъ би ви д́мали? Черевань такъ и помертвївъ одъ сєго слова.

»Що жъ оцє ти сказавъ, бгатику!« лєдвї промовивъ черєзъ сїлу.

»Тє«, каже, »що, такъ якъ Барабашъ казавъ Хмельницькому:

»Ми дачи не даємъ,

Въ вїйсько Польске не їдемъ:

Не л́чче б́ намъ зъ Ляхами,

Мостївими панами,

Мїрно проживати,

Аніжъ пїйти лугївъ потирати,

Своїмъ тїломъ комарївъ годовати?«

такъ оцє ї ти говорїшь. Нехай гїне отчїзна, абї намъ було д́бре! Немá жъ тобі тепєрь у мене ї д́ругого прїзвища, якъ Барабашъ!«

»Бгате Иване!« каже Черевань, а самъ ажъ тремтїть, »рокївъ дєсять назадъ, правовався б́ ти зо мною за це порохомъ та ќлею. Тепєрь я вже не той, тїлько жъ нехай врагъ вїзьме мою д́шу, коли я х́чу зостатьця зъ такїмъ паскўднимъ прїзвищемъ. Покаж́ я тобі, що я не Барабашъ: їду зъ тобою за Днїпрó такъ якъ отъ сеж́ на конї, — зъ жїнкою, зъ дочкою и Василємъ Невольникомъ, и хочъ-бї ти, якъ кажєшь, »для отчїзни« кїнувся изъ мóсту въ вóду, то ї я за тобою.»

»Отсє, такъ по-козакьки!« сказавъ Шрамъ, да ажъ печаль свою заб́въ, якъ побачивъ, що въ Череваня ще не зовсїмъ засн́ло козакьке сєрце. »Дай же«, каже, »р́ку да обїщайсь отъ перєдъ Братствомъ Сагайдачного, що держатимєся за мене у всякій д́лі.«

»Даю и обїщю, бгате!« каже Черевань, смїючись: радъ бувъ, що розв́живъ Шрама.

Тутъ вони сáме прибулі до Братства, що на Подолі.

»Ходімо жъ«, каже Шрамъ, »да помòлимось, щобъ Господь допомігъ намъ у на́шому доброму ділі.«

ГЛАВА ПЯТА.

Рідко, може, єсть на Україні добра людина, щобъ изжила вікъ, да не була ні разу въ Київі. А вже хто бувъ, то знає Братство на Подолі, знає ту високу зъ дзигарками дзвоніцю, муровану кругомъ ограда, ту пятиголову, пишню съ переднёго лиця ромалёвану церкву, тіи високі камяниці по бокахъ. Отъ же роківъ за двісті назадъ, тогді якъ отой-то Шрамъ бувъ у Київі, все те було інше. Тогді ще стояла деревяна церква гетьмана Петра Сагайдачного; и ограда, и дзвоніця, и всі братські школи — усє те було деревяне. У середині въ монастирєві стоявъ тогді густий старосвітський садъ. Була-то колісь благочестіва пані, Ганна Гугулєвичівна, що подаровала на Братство свій двіръ изъ са-

домъ; и на тому-то дворі гетьманъ Сагайдачний церкву збудовавъ и монастирь Братський зъ школами устроївъ, щобъ тее Братство дітей козачихъ, міщанськихъ и всякихъ учило, людемъ у темноті розуму загинути не давало.

Постояши прочане наши въ церкві, подали срібла пан'отцямъ Братськимъ на школи, и прогаялись геть-то, оглядуючи монастирь. А було тогді на що тамъ задивитись. Придавсь одинъ чернець на малеванне и пообмалєвувавъ не то церкву, да й саму ограду округи Братства, що вже дє на яку дивовижу, а въ Братство миряне йшли дивитись на малеванне. Що тільки въ Библиі прописано, усє чернець той мовъ живє списавъ скрізь по монастирєві. То жъ святе самє по собі, ато такі й наше козацьке рицарство було тамъ скрізь по ограді помалєване, щобъ народъ дививсь да не забувавъ, якъ колись за батьківъ та за дідівъ діялось.

Бувъ тамъ намалєваний и Нечай, и Морозєнко. Кругъ єго горять костєли й замки, а вінъ січє-рубєє, топчє конємъ Ляхівъ зъ недо-

ляшками. Ищє й підписано: *Лицарь славного війська Запорозького; а надъ Ляхами: А се проклятуши Ляхи.* Знаєте, тогді ще Хмельніщина тільки що втихла, такъ любивъ народъ, дивлячись, споминати, якъ наши за себе оддячили. А ченці собі любили мирянамъ у голову задобувати, що немà въ світі ворога надъ католика. Пали, рубаї єго, вивертай съ коренемъ, то й будешъ славень и хвалень, якъ Морозєнко.

Бувъ тамъ и козакъ Байда, що висівъ ребромъ у Турківъ на гаку, а не зламавъ своєї віри. Такъ и тє все тамъ помалєвано, щобъ усяке знало, які-то колись були рицарі на Україні.

Бувъ и Самійло Кішка, що й дєсі про єго співвають кобзарі, якъ вінъ попавсь у Турецьку невòлю, и пятьдесятъ-чотірі рòки бувъ на галєрахъ у кайданахъ, за замками, якъ єму Господь допомігъ и себе, и товариства півчвартаста визволити, и якъ, узївши ту галєру, приплівъ до козаківъ и корогви хрещаті давні у кишєні козакамъ привізъ — не зневаживъ козацької слави.

Дивлятця наші на тіі намалёвані дива, до-
ходять уже до дзвоніці, ажъ слухають — за
оградою щось гуде, стугонить, наче гримъ гри-
мить оддалекі, — и музики йграють.

»Се«, каже ченчикъ, що провожавъ їхъ по
манастирєві, »се добрії молодці Запорозці по
Києву гуляють. Бачте, якъ наші бурсакі-спу-
деі біжать за ворота? Жадною мірою не вдер-
жишь їхъ, якъ зачують Запорозцівъ. Біда намъ
изъ сіми искусителями! Наїдудь, покрасуютця
туть, погуляють; дивісь — половина бурси и
вродитця за Порогами.«

Тимъ часомъ музики, галась и тупотня підхо-
дили все ближче. Люде одиць одного пхае да бі-
жать дивітись на Січовихъ гулякъ. Тільки й чути:
»Запорозці, Запорозці зъ світомъ прощаютьця!«

Що жъ то було за прощанне зъ світомъ?
Була то въ Запорозцівъ гульня, на диво всёму
мірові. Якъ доживе було которий Запорожецъ
до великої старости, що воєвати більшъ не зду-
жае, то набъе чересь дукатами да забере зъ со-
бою приятелівъ душъ тридцять, або й сорокъ,

да й іде зъ ними въ Київъ бенкетовати. Дóма
у Січі, ходять у семряжкахъ да въ кажанкахъ,
а ідять мало не саму соломàху, а туть жупани
на їхъ бóдутъ лудани, штані изъ дорогої саєти;
горілка, меді, пива такъ за іми въ кóфахъ и із-
дять, — хто стрінетця, усякого частують. Тутъ
и бандури, тутъ и гóсли, тутъ и співи, й скòки,
и всякі викрутàси. Отсе одкóплять було бочкі
зъ дiгтемъ, да й розіллють по базàрю; одкóп-
лять, скiлькò бóде горшківъ на торгú, да й по-
розбивають на черепье; одкóплять скiлькò бóде
мажъ изъ рiбною, да й пороскидають по всёму
місту: »Іжте, люде добрі!«

А погулявши недiль изò двi да начудовавши
увесь Київъ, ідуть було вже зъ музиками до Мі-
жигорського Спàса. Хто жъ іде, а хто съ про-
щальникомъ танцюе до сáмого манастиря. Сi-
вий, сiвий якъ голубъ, у дорогiхъ кармазинахъ,
вискакуе, попереу йдучи, Запорожецъ; а за
нимъ везуть боклаги зъ напiтками и всякі ласо-
щи. Пий й iжъ до своєї лóбости, хто хòчешъ.

А вже якъ прийдуть до сáмого манастиря, то

й стўкае Запорóжець у ворóта.

»Хто такий?«

»Запорóжець.«

»Чесò рáди?«

»Спасáтися!«

Одчíнятця ворóта, вінъ увíйде тудí, а все товариство и вся суетà мирськáя, зъ музýками и скòками, и солóдкими медами, остáнетця за ворíтьми. А вінъ, скóро ввíйшовъ, зáразь чéресъ изъ себе и оддае на цёркву, жупáни кармазиновí зъ себе, а надíне волосяnú сорóчку, да й почáвъ спасáтися. Такъ-то роскáзують старí люде про тихъ прощáльникíвъ.

Отъ же й тепèрь, перéдь Шрáмомъ да Череванéмъ, вíсипали вони зъ ўлицí, якъ изъ рукавà, танцюючи. Чуприндíрi такі, що лóбо глянути. Идучí мíмо цёркви, покладали хрестí, бíли поклóни, да зновъ, схопíвшись, навпрíсядки, да черéзь гóлову, да кòлесомъ! А бурсакí, повибíгáвши за ограду, дíвлятця на íхъ, да й плачуть.

»Не плачте, дýрні!« кáжуть íмъ Запорóзці:

»Днiпрó течé прòсто до Сiчи...«

Дóма вь себе вони, кажú, хóдять бóло у дéгтянiхъ сорочкáхъ да вь дирáвихъ кожúхахъ-кажанкáхъ, а тутъ повбiрались у такi жупáни, що хоть-би й гетьмáновi, — и все, щобъ тiльки показати перéдь мiромъ, що Запорóзцю тiи сýкна й блаватáси все одно, що й семряга. Зáразь, чи калюжу вбáчить де на дорóзi, такъ у калюжу й лiзе вь кармазинахъ; чи ширiтвасъ дiгтю зúздрить, такъ и вскòчить тудí зъ сапъянцями. Химérний дýже бувъ нарóдь!

Шрáмъ, хоть и сёрдивсь на Запорóзцiвъ, да й сáмъ не постерiгъ, якъ задивiвся на íхъ. Дóбриí молодцi багáто íнколи дiяли людямъ шкóди по Вкраiнi, да, мiмо тóго, якось припадали до душi всякому. Не разъ доводилось минi самòму слúхати, якъ íнший дiдь, споминáючи íхъ пáкости, зáчне бóло íхъ коренiти, а дáли, якъ заговóритця, якъ забалáкаетця про íхъ звичáи да хóди, то й сáмъ не знáе, чогó ёмú й жáль стáне сiромáхъ, и зáчне сiва гóловá гúторити про нихъ, якъ про своiхъ рòдичiвъ. Чимъ же то,

чимъ тіи Запорозці такъ припадали до душі всякому? Може, тимъ, що вони безпечно, да разомъ ябось и смутно, дивились на Божий міръ. Гуляли вони и гульнею доводили, що все на світі суета одна. Не треба було їмъ ні жінки, ні дітей, а гроши розсипали якъ поліву. Може, тимъ, що Запорожже іспоконъ віку було серцемъ Українськимъ, що на Запорожжі воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались, козацькі предковічні пісні до послідудней не замовкали, и було те Запорожже якъ у гóрні йскра: який хочъ, такий и розідми зъ неї огонь. Тимъ-то, мабуть, воно й славне поміжъ панáми й мужиками, тимъ воно й припадало такъ до душі всякому!

Черевáнь, дівлячись на тіи скóки й викрутáси, ажъ ногою притупувавъ, узявшись у бóки.

»Отъ, бгáте«, каже Шрáмові, »де люде вміють жити на світі! Колибъ я бувъ не жонáтий, то зàразъ би пішовъ у Запорозці!«

»Не знать щò ти провáдишь, свáте!« давъ ёму одвiтъ Шрáмъ. »Теперъ чéстному чолові-

кові стидъ мішатись міжъ сі розбишáки. Перевернулись теперъ уже кáтъ знае на що Запорозці. Пóки Ляхі да недоляшки душили Україну, туди втікáвъ що найкращий людь зъ *Городівъ*; а теперъ хтò йде на Запорожже? абó гольпяка, абó злодюга, що боїтця шибениці, абó дармоїдъ, що не звикъ заробляти собі насušного хлба. Сидять тамъ окайнні вь Січі, да тільки пьянствуютъ, а очортіе горілку пíti, такъ и іде вь Городі, да тутъ и величаєтця, якъ порося на óрчику. Цуръ їмъ изъ їхъ скóками! Поїдьмо боржій у Печерський, ато не застанемъ на службу.«

Колі жъ тутъ хтось изъ-за плечей: »Оввá!«

Обернувсь Шрáмъ, ажъ у ёго ззáду стоить Запорожецъ у кармазинахъ; стоить и смієтця.

»Оввá!« каже, »и оцє бъ то нáче й правда, а воно зовсімъ брехня.«

»Ироде!« не стёрпівши, гукнувъ на ёго Шрáмъ; да, схаменувшись, дè вінъ, зàразъ и перемігъ себе. »Цуръ тобі!« каже, »опрічъ Бóжого дому.«

Да скорій до коня, да й поїхавъ. Черевань изъ Петромъ за нимъ.

Череваниха тежъ поспішала до ридвана, бо до Запорозця приставъ другий братчикъ, и хотъ нічого їй не сказали, да поглядали на Лесю такъ хіжо, якъ вовки на ягницю.

Первий Запорожець бувъ здоровенний козариюга. Піка широка, засмалена на сонці; самъ опасистий; довга, густа чуприна, піднявшись перше въ-гору, спадала за ухо, якъ кінська грива; усі довгі, у-низъ позакручвані, ажъ на жупанъ извисали; очі такъ и йграють, а чорні, густі брові ажъ геть піднялись надъ тими очима, и—врагъ ёго знає—глянешъ разъ: здається, сунитця; глянешъ у-друге: моргне довгимъ усомъ такъ, наче заразъ и підніме тебе на сміхъ. А другий бувъ молодий, високій козакъ, тільки щось Азіятське; заразъ и видно, що не нашого поля ягода, бо до Січи сходились бурлаки зъ усёго світу: прийде Турокъ, и Турка приймають; прийде Німець, и Німець буде Запорозцемъ, абі перехристівсь да сказавъ: »Ви-

рую во Христа Ісуса; радъ воєвати за віру Християнську.»

Зрадовалась Череваниха, якъ наздогнала своїхъ, мовъ слобонилась одъ якої напасті. Отъ и поїхали всі черезъ Вёрхній Городъ, а далі Михайловською Стежкою черезъ Евсійкову Долину, на Печёрську гору. А по Печёрській горі росла тогді скрізь діка пуша. Дорога черезъ ту пушу була дуже трудна: то крутилась поміжъ деревомъ, то спускалась у байраки, то обходила кудлаті кучугури. Ридванъ, що дальшъ, усе одстававъ одъ верховихъ; а Петро, послі тихъ чуднихъ Череванишинихъ річей, не державсь уже жіночого боку. Остались наши прочанки тільки зъ Василемъ Невольникомъ.

Ажъ ось, зъ обохъ боківъ дороги закопотили коні, затрещало сухе гілле підъ копитами, и показались скрізь зелену ліщину кармазини. Ихъ наздогнали Запорозці, — тихъ двоє, що одрізнілись коло Братства одъ прощальниківъ.

Череваниха зъ дочкою самі не знають, чого злякались. Бо сі гультай ідуть не по-людски:

не глядять и дорѳги, а такъ кудї здря и мчатця по гаю; тїлько все крутятця поміжъ дєревомъ коло ридвана; не поперєжують, и ззѳду не остаютьця. А конї наче знають, чоґо сїмъ шибай-ґоловамъ хѳчетця: скѳчуть якъ кѳзи то сюдї, то тудї поміжъ кушѳами. Ажъ страшно було дивїтись, якъ та дїка степовѳ животїна дряпаєтця копитами на кручу, то отсє сь кручи кїнетця вь провалє, и не вїдно її стѳне, тїлько глухо тупотїть и хрѳпє у байраці. Нѳши не рѳзъ ужє думали, що кїнь перекинувсь назѳдъ и задавївь їздцѳ пїдъ собѳю; ажъ ось їздєць, якъ вїхоръ, вїскочить зновъ на кучугуру, да ї зайґрає на сонці кармазинами.

Такъ пуринаючи да крутячись, мовь не перѳдъ добрѳмъ, Запорѳзці перекликались черѳзъ дорѳгу, якъ хїжїї орлї, и повелї таку розмѳву, що вь нашихъ прочѳнокъ и душї не стѳло.

»Отъ, брѳте, дївка!« гукнє одїнь. »Нехѳїй я бѳду шматъ грязї, а не лицаръ, коли я думавъ, що є на свїтї такє дїво!«

»Эґє, є сѳло, та не для котѳ!« озвѳтця дру-

ґїй черѳзъ дорѳгу.

»Чѳмъ же не для котѳ? Хѳчешъ, зѳразъ поцїлѳю?«

»А якъ поцїлѳють коло стовпѳ кїями?«

»Щѳ минї кїї! Та нехѳїй менє хочъ зѳразъ рознесѳть на шаблѳхъ!«

Лєся боѳлась, щобъ справдї вїнь не напѳвсь на нєї; ажъ тутъ на дорѳзї байракъ. Запорѳзці такъ и кїнулись тудї, якъ тїї дѳмони.

»Васїлю!« кѳже тоґдї Черевѳниха, »кудї отсє ми заїхали? щѳ отсє зь нѳми бѳудє?«

»Не бїйся, пѳнї!«, кѳже всмїхнѳвшись Васїль Невѳльникъ: »дѳбрї молодцї тїлько жартѳють. Вонї зь-рѳду дївчѳть не займѳють.«

А Черевѳнисї щѳсь дѳже сѳмно. Звелїла їхѳти швїдче, щобъ наздогнѳть своїхъ. Якъ ось Запорѳзці зновъ по бѳкахъ дорѳги. Жупѳни позабрїзькували вь грязь у байраці, да їмъ про те байдѳже.

»Гей, брѳте Богдѳне Черноґре!« гукнє знову стѳрший, »знаєшъ, щѳ я тобї скажѳ?«

»И вґе!... пѳтнєґо не скажешъ, прилїпнув-

ши до баби.»

»Отъ же почувешъ одъ мене такє, шо ажъ обліжесся!»

»Ого!»

»И не ого! Ось слухай. Хочъ Січъ намъ и мати, а Великий Лугъ батько, та для такої дівчини можна покинути и батька и матір.»

»Чи вже бъ то?»

»Ато щò хибá?»

»Куди жъ тоді?»

»Овва!»

Тутъ Запорозці зновъ изчезли, якъ марá. Мати и дочка думали, що въ ихъ исправді щось недобре на думці; а Василь Невольникъ похитавъ головою, да и каже:

»Що за любий народъ оці братчики! Охъ, бувъ и я колись такимъ вигадчикомъ, поки літа не приборкали та проклята невдя не примучила! Гасавъ и я, якъ божевільний по степáхъ за кабардою; вигадувавъ и я усякі вигадки; знали и мене у *Городахъ* и на *Степахъ*, знали мене шинкарі и музики, знали пані и мужикі, знало

лицарство и хлібороби!»

»Ще я не такє скажý тобі!» гукнувъ, якъ изъ бочки, Запорожецъ.

»Булó бъ съ тебе и сегодъ», одвітовавъ другий, якъ-би почувъ батько Пугачъ: одбивъ би вінъ у тебе хутко до бабъ охоту!»

»Ні, такі справді, Богдáne. Який врагъ шутковатиме, якъ увіпьютця чорні брові, наче пъявкí, у дýшу? Хочъ такъ, хочъ сякъ, а дівчина буде моя! Чи знаєшъ, щò?»

»А щò?»

»Подивитьця бъ, щò тамъ у васъ за гóри!»

»Оттакò!»

»Такò, брате! Нехай не дурно запрошувавъ ти мене до своїхъ, воєвати Турка. Коли хòчъ, ухòпимо *дівойку*, та и гайда въ Чорну Гóру!»

»И ти оцє по-правді говòришъ?»

»Такъ по-правді, якъ я Кирило Туръ, а ти Богданъ Черногòрь. Зъ такою дівкою за сідломъ, помчався бъ я хочъ икъ чòрту въ зуби, не тò до Черногòрцівъ.»

Оттакъ тіі кáверзники змовлялись у-очевидьки на гвалтóвний учінокъ, и ніхтò не розобравъ би, щò справді въ їхъ на думці. Шалений бувъ народъ! Усè ёму дурниця: чи жить, чи вмёрти — ёму байдуже; щò лю́дямъ плачь, те ёму йграшка. Тимъ-то Черевáниха й боялась, щòбъ лукавий не підкусівъ паливодъ на яку пакость. Ажъ ось стáли наздогоня́ть своїхъ. Запорóзці бáчять тогді, щò ба! да й зникли зъ очей, якъ той сòнь, щò чоловікъ жахаетця, мучитця, коли жъ гляне, ажъ и нема́ нічо́го.

ГЛАВА ШЕСТА.

Хтобъ то мавъ такé сло́во пи́шне да кра́сне, щобъ такъ якъ на картині змалёвавъ той манасти́рь Печѣрський? щобъ хто й не бувъ изъ-ро́ду въ Ки́єві, такъ щобъ и то́й, чита́ючи, мовъ ба́чивъ на свої о́чи тіи му́рвані о́гради, ту височѣ́ну дзвони́цю, тіи церквѣ́ підъ зо́лотомъ да підъ скульпту́рою? Се жъ то воно́ такъ тепе́рь; а ро́ківъ двісті́ наза́дъ тре́ба бу́ло сло́ва тихого, по́нурого, щобъ розказа́ти, якъ тогді́ знахо́дивсь манасти́рь Печѣрський. Дало́сь и ё́му въ зна́ки Бати́ївське лихолі́тте. *Вели́ка це́рква*, що пропи́сана въ літо́писяхъ »небеси́ подобно́ю«, зруйно́вана бу́ла по ві́кна. Хоть-же́ князь Олѣ́ьковичъ Симео́нь підня́въ її зновъ изъ руї́нь, тільки далѣ́ко їй бу́ло до старода́внєї ліпо́ті. Не бу́ло ні

сріблѣ, ні злота, що теперъ сияє по Лаврі всюди; усє було тогді убоденько.

Э, да були скрізь по стінахъ у Великій церкві помалєвані князі, гетьмани, воеводи благочестиві, що тую церкву боронили й підпирали. Теперъ би дорого дали ми, щобъ їхъ узрити! А вь-низѣ поузь стінъ скрізь були надгробки тихъ великихъ людєй, тогò рипарства православногò. И тогò нічòгò вже немає!....

Вистоявши слѹжбу, Шрамъ ходивъ изъ своіми одѣ одного надгробка до дрѹгòгò. Тутъ читавъ, що оттакій-то «Симеонъ Лико, мужъ твєрдий вѣрою и хоробрій, почивъ по многихъ славнихъ подвигахъ. А тамъ—бѹцимъ озивавсь до єгò съ тогò свѣту пишній князь золотими словами: «Многою сиявъ я», каже, «знатностию, властию и дблестию, а якъ умєръ, такъ зъ убогимъ старцемъ зрівнявся и за широкі свої лані сімъ ступнівъ землі узявъ. Не дивуйся», каже, «тому, читачу, бо й тобі те жъ бѹде: нерівними на свѣтъ нарожаємось, а рівними вмираємо.» А тамъ ище який-небудь панъ прòсить, хто чи-

татиме підписъ, то промовъ, каже, идучи мимо, благє слòво: «Бòже! милостивъ бѹди душѣ раба Твоєгò.» Хто бъ и не письменний бувъ, такъ дивлячись тѣлько на ті шаблі, на ті панцєри, бунчуки и всякі клейноди, перемішані съ кістками, зъ Адамовими глѣвами, що повирòблювано горорізьбою зъ мєдѣ да зъ камєню по-надъ тими надгробками, — хто бъ, кажѹ, бувъ и не письменний, такъ и той би догадавсь, противъ чòгò-то вонò такъ вѣкомпоновано: усяке багатство, усяка слава — усє вонò суета суетъ: и шабля и булава зъ бунчукòмъ и горностаєва кирєя поляжуть колісь поручъ изъ мєртвими кістками.

Отъ же и Шрамъ, розглядуючи ту горорізьбу да читаючи епитафії, засмутився душею да и каже:

«Коліко-то гробівъ, а всі жъ то тіи лòде жили на свѣті, и всі пійшли на сѹдь перєдъ Бòга! Скòро и ми пійдемъ, де батьки и дідѣ наші.»

Да погадавши такъ, вѣнявъ изъ-за пазухи широзлòтий обушокъ, що одбивъ колісь на

воїні у Лядського пана, чи въ недоляшка, да й повісивъ на ризи въ Богоматери.

Изъ Великої церкви поверну́ли на́ши проча́не до пещеръ; коли́жъ дівлятця — иде́ зъ пещеръ протівъ їхъ хтось у дорогі́хъ карма́зинахъ, високій й вродливий; а по карма́зинамъ скрізь ко́мірть и по́ли гапто́вані злото́мъ; зверху кире́я підбіта со́болемъ; підпира́всь срібною булаво́ю. А за нимъ купа люде́й чимала, усé въ карма́зинахъ да въ са́етахъ. Ченці їхъ провожа́ли.

Шрамъ ажъ затремтѣвъ, якъ гляну́въ. »Бо́же мій!« ка́же, »да се жъ Сомко́!«

А той собі зраді́въ, побачивши Шра́ма.

Обнялісь, поцілова́лись и довге́нько держа́ли оди́нь одного́ обня́вшись.

Да́лі привіта́всь гетьма́нъ и зъ Череване́мъ.

Черевань та́къ зраді́въ, що нічо́го й не змігъ сказа́ти на гетьма́нське привіта́нне, да вже обня́вшись промови́въ тільки: »А, бга́тіку мій любезний!«

Черевани́ху назва́въ гетьма́нъ віта́ючись

рідною ненею. Вона́ ажъ помоло́дшала, и вже нащебетала́ ёму́ всячини.

»А ось и моя́ нарече́на!« сказа́въ Сомко́, оберну́вшись до Лє́сі. »Вамъ, я́сная па́нно, чоло́мъ до сами́хъ ніжокъ!«

И взя́въ її за ру́ку, и поцілова́въ якъ дити́ну.

»Давно́ ми«, ка́же, »не ба́чились за військóвими чва́рами, да ось немòвъ Госпо́дь насъ изведе́ на-віки до-ку́пи.«

Лє́ся почервони́ла да ажъ нахили́лась, якъ по́вна кві́тка въ траві, и пригорну́лась до ма́тери, обня́вши її ру́ку.

Ту́ть-то вже Петро́ мій догада́всь, що за гетьма́нъ снівся Черевані́сі. У їхъ, ма́бутъ, да́вно вже бу́ло зъ Сомко́мъ по́ложено. Дивно́ тільки здало́сь ёму́, що Черевань про те а ні га́дки; да, ві́дно, се така́ була́ па́ні, що справля́лась и за се́бе, и за чолові́ка.

Тепе́рь уже́ нічо́го бу́ло ду́мати про Лє́сю Петро́ві. Хотъ вінъ бувъ и значний коза́къ, да не протівъ гетьма́на; хотъ вінъ бувъ юна́къ

уродливий, да не противъ Сомка. »Сомко бувъ воїнь уроди, возраста и красоти зімò дівної« (пішуть у літописяхъ), бувъ високій, огрядний собі пань, кругловидий, русявий; голова въ кучеряхъ, якъ у золотому вінку; очі ясні, веселі якъ зори; и вже чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи. Такъ куди вже изъ нимъ мірятись Петрові!

Не пустивъ Шрама Сомко у пещери; завернувъ до себе зъ усіма на козацьке подвір'є. А козацьке подвір'є було не въ-купі зъ монастиремъ; бо мирянамъ здумається гримнути іногді й лишній разъ кубкомъ, або загомоніти буйними речами; такъ, щобъ не вводили брати въ искушение, стоявъ на одшибі про такий случай хуторець. Туди Сомко повівъ своїхъ гостей.

Увійшли у світлицю, а тамъ уже все готове на столі до обіду.

Шрамъ ище разъ обнявъ Сомка.

»Сокіль мій«, каже, »ясний!«

»Батько мій рідний!« каже Сомко, »я здавна привікъ звати тебе батькомъ!«

Тогді Шрамъ сівъ конець стола, підперъ руками сіву голову и гірко заплакавъ.

Усі зазмились. Здивовався гетьманъ. Знавъ вінъ Шрамову тугу натуру; самъ бувъ притомень, якъ принесли до Шрама козаки сина, сімъ разъ наскрізь пробитого кулями. Старій попросивъ изъ мертвимъ тіломъ мовчки, и безъ плачу й жалю поблагословивъ на погребъ. А теперъ ось илетця слезами, мовъ на похоронахъ у Хмельницького, на тихъ смутнихъ похоронахъ, що три дні гримали самопали, три дні сурмили смутно сурми, три дні лились козацькі слези.

»Батько мій!« каже гетьманъ, приступивши до Шрама, »що за біда тобі склалась?«

»Мині!« каже, піднявши голову, Шрамъ. »Я бувъ би баба, а не козакъ, колибъ заплакавъ одъ свого лиха.«

»Такъ чоґò жъ, Бóга ради?«

»А хіба жъ нічого?.. У насъ окаянний Тетєра торгуєтця зъ Ляхами за Християнські дүши, у васъ дєсять гетьманівъ хапаєтця за булаву,

а що Україна розбрана на-двое, про те усімь байдуже!»

»Десять гетьманівъ, кажешъ? А нехай хоть одинъ за неї вхопитця, поки я держу въ рукахъ!»

»А Иванецъ? а Васюта?»

»Васюта старій дурень; зъ ёго химери сміютьця козаки; а Иванецъ гетьманує тільки надъ п'яницями. Давно я потоптавъ би сю ледарь, да тільки честь на собі кладу!»

»Такъ, ледарь-то вони, ледарь; да й не дають твоїй гетьманській зверхності розширитись по Україні!»

»Хто тобі сказавъ? Одъ Самари до Глухова вся старшина зовє мене гетьманомъ; бо въ Козельці на раді усі полковники, асаули, сотники, усі значні козаки присягли мене слухати.»

»Ажє жь сему правда, що Васюта подавъ у Москву листъ протівъ твогo гетьманства?»

»Правда, и якъ-би не сива голова Васютина, то зробивъ би я зъ нимъ те, що покойний гетьманъ изъ Гладкимъ.»

»Ну, и тому правда, що Иванця въ Січі огласили гетьманомъ?»

»И тому правда; такъ що жь? Хибá не знаєшъ юрѣдства Запорозького? У їхъ, що ватажокъ, то й гетьманъ.»

»Знаю я ёго добре, пане ясновельможний! тимъ-то й боюсь, щобъ вони не заподіали тобі якої пакости. Окаянна сірома нишпорить усюди по Україні, да баламутить гòлови посполству. Хибá не чувъ ти поголоски про чорну раду?»

»Химера, батько! козацьке слово, химера! Нехай лишъ виїдуть у Переяславъ царські бояре; побачимо, якъ та чорна рада устоїть протівъ гарматъ! Запорозцівъ тогді я здавлю якъ макуху, гетьмана їхъ поверну въ свинопаси, а дурну чернь навчу шановати гетьманську зверхность!»

Подумавъ Шрамъ, да й каже: »Одъ твоїхъ річєй душа моя оживає, яко злакъ одъ Божої роси. Тільки смущає мене, що Запорозькі гультай баламутять не одно сільске посполство, бунтують вони й міщанъ протівъ козацтва.»

»Знаю й сє«, каже Сомко, »и, правду тобі сказати, вонó мині й дармо. Нехай нашъ казанъ закипить ище й зъ другого боку, щобъ изварилась каша. Атó козакі дуже вже розопсіли: »Ось ми-то люде, а то все грязь! Нехай годує насъ поспільство, а наше козацьке діло — тільки по шинкахъ вікна да пляшкї бить.« Потурай тільки імъ, то якъ разъ заведуть на Україні шляхетські звичаї, и заколотять миромъ не згірше. Уже жъ здається, Польша насъ добре провчила: уже порà намъ знати, що нема тамъ добра, де нема правди. Ні, нехай у мене всяке, нехай и міщанинъ, и посполитий, и козакъ стоить за своє право; тогді буде на Україні и правда и сила.»

Шрамъ за сі слова обнявъ и поціловавъ гетьмана.

»Дай же«, каже, »Бóже, щобъ твоя думка стала думкою всякого доброго чоловіка на Україні!«

»И дай, Бóже«, додавъ Сомко, »щобъ обидва береги Дніпровії приклонились підъ одну булаву! Я отсє, скоро одбуду царськихъ боярь, хóчу йти на окайного Тетєру. Виженемъ недо-

ляшка зъ України, одтїснемъ Ляхівъ до самóи Слúчи, да, держачись за рúки зъ Москвою, и громитимемъ усякого, хто покúситця ступить на Рóськую зємлю!«

Шрамъ ажъ помолодшавъ одъ такої рєчи.

»Бóже великий! Бóже милосєрдний!« каже, простягнувши рúки до образу, »положивъ еси єму въ дúшу мою найдорóжшу думку, поможи жъ єму й доказати сю справу!«

»Гòді жъ уже про великі діла«, каже Сомко, »давайте ще про маліі. *Не добрò бúти чоловіку єдиному.* Трєба, щобъ у гетьмана була гетьманша. Отъ же ознаймúю передъ усіма, хто тутъ єсть, що давнò вже зложивъ рúки зъ панією Череванихою за її дочку Олександрю. Тепєрь благослові насъ, Бóже, ти, пан'отче, и ти, паніматко!«

Да такъ говòрячи, узявъ за рúку Лєсю, да й поклонились обòе батькові и мäterі.

»Бóже васъ благослові, дітки мої!« каже Череваниха.»

А Череванъ щось хóче сказати, да не зможе вимовити й слòва, а тільки »Бгáтїку!« да й за-

мовкне.

Шрамъ глянувъ на свого Петра, а Петро стоить коло вікна, білий якъ крейда. Може, старому й жаль стало сина, тільки не такий Шрамъ бувъ батько, щобъ давъ кому догадаться.

»Що жъ ти насъ не благословляєшь, пан'отче?« каже Сомко Череванєві.

»Бгатику«, каже Черевань, »велика міні честь оддати дочку за гетьмана, тільки вона вже не наша, а Шрамова: учора въ насъ було півъ заручинь.«

»Якъ же се такъ сталося, паніматко?« обернувся тогді Сомко до Череванихи.

Вона хотіла вимовитись; но Шрамъ припинивъ її, взявши за руку, и рече: »Ничого тутъ не сталося, пане ясновельможний! Я сватавъ Лєсю за свого Петра, не знаючи про вашъ укладъ. А теперъ лучче я свого сина оддамъ у чєнци, ніжъ би ставъ тобі зъ імъ на дорозі! Нехай благословить васъ Богъ, а ми собі ще найдемъ. Сєго цвїту, кажуть, багато по всєму свїту.«

»Ну, будь же ти въ мене за рідного отця,

и благословіте насъ у-купі«.

Тогді Шрамъ ставъ поручъ изъ Череванємъ; діти імъ уклонїлись до землі; вони їх и благословили.

Якъ ось підъ окномъ хтось: *Пў-гу! пў-гу!*

Сомко усміхнувся: »Се«, каже, »нашъ юродивий Кирило Туръ.«

И звелївъ одвітовати по-Запорозьки: *Козакъ зъ Лугу!* бо Запорозці здоровкались, мовъ хїже птаство на степу.

»Не знаю, сінку«, каже Шрамъ, »щд за невоя тобі водитьця зъ сіми пугачами. Городовому козакові треба стерегтись їх, якъ огню.«

»Правда твоя, батько«, каже Сомко; »Низовці зледащїли послї Хмельницького, а все такі міжъ ними єсть люде драгоцінні. Отъ хоть-бі й отсєй Кирило Туръ. Не разъ вінъ минї стававъ у великій пригоді. Добрий вдинъ и душа щїра, козацька, хоть удає зъ себе ледащїцю и характерника. Да вже безъ юродства въ їх не буває.

»Щобъ їх лихий злизавъ изъ їх юрод-

ствомъ!« каже Шрамъ. »Імъ усє смішки! Не разъ и самóму Хмельницькому підносили вони гиркóї.«

»А всє такі не скажешъ, батьку, щобъ и міжъ ними не було добрихъ людéй.«

»Грїхъ міні се сказати!« одвітує Шрамъ. »Разъ, чатуючи зъ десяткомъ козаківъ у полі, попавсь бувъ я у таку западню, що безъ їхъ якъ разъ полігъ би головою. Обскóчили мене кругóмъ Ляхи. Ужé насъ осталося тільки чєтверо; ужé підо мною й коня вбито; я одбиваюсь стóя. А імъ, окаяннымъ, хочетця взяти мене живцємъ, щобъ поглумитись такъ якъ надъ Наливайкомъ и іншими бідолáхами. Колї жъ тутъ звідки ні візьмїсь Запорóзці: *Пу-гу! пу-гу!* Ляхи вь рóстичь! а було їхъ изъ сотню. Дивлюсь, а Запорóзцівъ нема й десятка.«

»О, міжъ ними єсть добрі рицарі!« каже Сомкó.

»Скажі лóчче, сінку, булі, да загулі. Перевелїсь тепєрь рицарі вь Січі: зерно висїялось за войну, а вь кошу осталась сама полóва.«

»Овва!« гукнувь тутъ на всю світлицю Кирило Турь, показавшись у двєряхъ.

Увійшовъ у хату, не знімаючи шликá, узявсь у бóки да й дивитця на Шрама, покривівши губу.

Шрамъ такъ и загорївсь.

»Щò то за овва?« каже, підступівши до Запорóзця.

А той изновъ: »Овва, пан'óтче!« да її заложївъ за ўхо лівóго ўса (се бь то — знай, не боюсь тебе).

»Перевелїсь?« каже, »де тобі перевелїсь? Хибá жъ дармо співають:

»Течуть річки зъ всєго світу до Чóрного мóря?«

Якъ вода вь Чóрному мóрі не переведєтця, пóки світъ сòнця, такъ и вь Січі до віку вічнєго не переведутця лицарі. Зъ усєго світу злетáютця вони туди, якъ орли на недоступну скєлю.... Отъ хочь-би й мій побратїмь... та не про єго тепєрь рїчь. Чолómъ тобі, пáne ясновельмóжний! (Тогдї вже знявъ шликъ.) Чо-

лѡмъ вамъ, панѡве громáдо! Чолѡмъ и тобѣ, пáне полкѡвнику! Ну, дакъ якъ же ти вернѡвсь до тáбора, не маючи коня?»

»Ироде!« сказáвъ Шрáмъ, грѣзно насупивши на ёго бѣли брѡви, »колібъ не такé мѣсто, то навчивъ би я тебé шановáтись!«

»Се бъ то винявъ шаблѡку та сказáвъ: »А ну, Кирило, помѣраемось, чия дѡвша?« Козáцьке слѡво, я оддáвъ би шалéвий свѣй пѡясъ за такú честь! Та сѣгѡ зъ-рѡду не бѡде! Лѡчче, коли хочъ, розрубáй менé нà-двое, одъ чѡба до матнѣ; а я не знимѡ руки на твої шрамѣ и на твою рясу!«

Знавъ бо, щѡ й сказáти Запорѡжець. Зáразъ старій и вгамовáвсь.

»Чогѡ жъ ти«, кáже, »ѡсо, одъ мéне хочешъ?«

»Ничѡго бѣльшъ, роскажѣ тѣлько, якъ ти добравсь пѣхтѡрою до тáбора.«

»Пѣфу! сатанѡ!« кáже тогдѣ Шрáмъ усмѣхнѡвшись. »Роскажѡ, тѣлько не довѡдь менé до грѣхà. Оттѡ й порозбѣгáлись икъ нечѣстѣй мáтерѣ Ляхѣ; а ватáжко тогдѣ: »Э, бáтьку! да

»се въ тебé коня не мá?.... Брáтчики, добѡдемо »ѣмѡ коня«, да й припустѣвъ за Ляхáми.«

»Щѡ жъ, добулѣ?«

»Добулѣ врáжѣ дѣти; вернѡлись изъ дѡбримъ мѣриномъ. Здивовáлись ми тогдѣ съ козакáми. Якъ же й не здивовáтись, щѡ въ самѣхъ конѣ потѡмленѣ, а жеребця такѡго доскѡчили, щѡ такъ и йгрáе на пѡводѣ?«

»Эге! знай нàшихъ! нашъ братъ не спростà воѡе: чáсомъ Низѡвецъ и чѡртомъ орудуе.«

Такъ говорѣвъ Кирило Тѡръ, розглáжуючи ѡси и поглядáючи на всю компáнию! а ѡчѣ такѣ лукавѣ, щѡ рáзомъ, здаѣтця, й щѣро говорѣть, рáзомъ и морѡчить.

»Да и въ мéне самѡго«, кáже Шрáмъ, »такà дѡмка, щѡ тутъ безъ нечѣстої сѣли не обѣйшлѡсь. Питáю: »Якъ ви доскѡчили такѡго ѡги-»ра?« — »Нáмъ тѣе знáти, бáтьку. Сѣдáй да їдь »собѣ зъ Бѡгомъ: Ляхѣ не за горѡю; чáсомъ »жахъ у їхъ прохѡдить швѣдче одъ похмѣлля.«

»Агá! у насъ такъ!« кáже Кирило Тѡръ; »нáши не кудкудáхчуть, изнѣсши яѣчко. А воно бѡло

дсь якъ. Припустили братчики за Ляхами; а Ляхи огледілись, що їх женётця жменя, та й зупинились. Поки жъ вони до мушкетівъ, а отаманъ приціливсь, та и влүчивъ їх ротмистрові якъ разъ міжі очі. Ляхи тогді въ рѣстичь! а я за коня... чи то бакъ отаманъ за коня!...«

»Що за вража мати!« каже тогді Шрамъ, протираючи очі. »Да се жъ ти, бачу, самъ и отаманъ?«

Запорожець тогді въ рѣгогъ.

»Ага«, каже, »пане полковнику! такъ-то ти шануєшь давніхъ приятелівъ?«

»Ну, вибачай, братіку«, каже Шрамъ, обвинявши ёго! »Чи не розкололи Ляхи мині голові шаблями да келепами: щось не держитця въ ій пам'ять!«

»А що жъ отсѣ ми такъ заговорились?« озвавсь Сомко. »Давно порá по чарці да й застїль.«

»Отъ, бгáтці, розумна рїчъ, такъ-такъ!« каже Черевань. »Я такъ отошавъ, не івши зъ ранку, що й радуватись не здужаю.«

Віпивъ Кирило Туръ горілки да й каже: »Ужé жъ, пане ясновельможний, не оставъ твоєю ласкою и мого побратима.«

»Не оставимъ«, каже Сомко. »Я знаю, що вінъ шаблею ворочае лүчче, ніжъ язикомъ.«

»Не дивуйсь, пане гетьмане, що вінъ мовчить, наче воді набравъ у ротъ: вінъ у мене зъ далёкої землі, ажъ изъ Чорної Горі, — десь ажъ за Венграми. Теперъ такі наломивсь балакати по-козацьки, а скоро прийшовъ до насъ, то насмішивъ братчиківъ своєю мовою: усé тільки *бре та море!* А добрий юнакъ, о, добрий! Одинъ хибá Кирило Туръ ёму въ юнацтві рівня. Тимъ я нікого й не люблю такъ, якъ себé та ёго!«

Въ Ону імені І. Мечникова

ГЛАВА СЕМА.

ГЛАВА СЕМА.

Сомко почавъ сажати гостей своїхъ за довгий стіл. Шрама й Череваня посадивъ на пòвугі, самъ сівъ на хазяйському місті, конєць стола, а Череваниху й Лєсю посадивъ на ослòні. Запорòжець примостивъ на заднєму конці стола изъ своїмъ побратимомъ.

Шрамовому Петрові прийшлось сидіти поручъ изъ Лєсею, хотъ вінъ би тепєрь радъ бувъ одгородитись одъ неї горами й морями. Щò тамъ ні вигàдувавъ той Запорòжець, якъ тамъ ні потішались гóсті изъ тихъ вигадокъ, вінъ сидівъ за столómъ, нàче въ гаю.

»Ну, скажи жъ мині, пàне отàмане«, питає Сомко въ Кирила Тұра, »якимъ вітромъ занесло тебе въ Кїївъ?«

»Самимъ святимъ, пане ясновельможний«, одвітовавъ Запорѣжець: »провожаємъ прощальника до Міжигорського Спаса.«

»Чого жь се ти одбивсь одъ свого товариства?«

»Потривай, пане гетьмане, розкажѹ все по ряду; дай перше промочити гортань. Тільки въ вась такі нікчемні кѹбки, що ні вві що гараздъ и налити. Святѣ діло наши Січові корякі! у нашому коряці утопишь іншого мизерного й Ляшка.«

»Пгавда, бгате, ій — Бѹгу, пгавда!« озвавсь Черевань. »Я давнѹ кажѹ, що тільки въ Січі и вміють жить по-людськи. Ій-Бѹгу, бгате, колибъ у мене не жінка та не дочка, то кинувъ би усяку суетѹ мирськую, та й пішовъ до вась на Запорѣжже!

»Гмъ!« каже Кирило Турь, озирнувши єго тѹшу, »не багато такихъ потѹпилось би въ курені!«

Усі засміялись, а Черевань напередъ усіхъ. Весѣлий и негнѣвливий бувъ собі пань.

»Я зъ душі люблю сѣго пройдѣсвіта«, каже

гетьмань Шрамѹ стѣха. »Часомъ вінъ закине й дѹже вже круто, да, врагъ єго знає, якось такъ щиро засмієтця, що ні за щѹ на єго не розсѣрдивсь би.«

»Погано тільки«, каже Шрамъ, »що сі братчики сміючись чоловіка кѹплять, сміючись и продадѹть.«

»Щѹ правда, то правда, батьку. По їхъ Січовѹму рѹзуму, ні щѹ на свѣті не стоїть ні радѹсти, ні печали. Филѹзѹфи вражі діти! дивлятця на Бѹжий миръ изъ бѹчки, тільки не сь порѹженїї, якъ той Діогенесъ, а по шию въ горльці.«

»Такъ вамъ хѹчетця знати, чого я одбивсь одъ товариства?« каже Кирило Турь, спорожнѣвши кѹбокъ. »Ось чого. Мѹже, ви чували коли-нѣбудь про побратѣмство? Дѣ вже не чувати? Се нашъ Січовий звичай. Якъ ні одрѣзняй себѣ одъ міру, а все чоловіку хѹчетця до когѹ-нѣбудь прихилѣтись; нема рѣдного брата, такъ шукѣе названного. Отъ и побратаютця да й живѹть до віку въ-кѹпі, якъ риба зъ водою. »Давай« кажѹ я своѹму Черногѹру, »давай побра-

»таємось.« — »Давай.« Отъ и зайшли у Братство, та й попросили пан'отця прочитать надъ нами изъ Апостола, що насъ породило не тїло, а живє Слово Бѳже; и отъ ужє ми терєрь рїднї братї, якъ той Хома зъ Еремою.»

»Ну, а далї?«

»А далї... се вже такъ завжди буває, що, скоро чоловікъ зрѳбить дѳбре дїло, то сатана — не за хлїбомъ єго згадуючи — и підсуне искушєннє... далї дивлюсь, ажъ стоїть крала така, що тїлько гмь! та й гѳді.»

»О, не вжє такї жїночий рїдъ спокусївъ хоть разъ Запорѳзця?«

»Ой, ой, ой, пане гетьманє! та ще якъ! И не дїво бо: Адамъ бувъ чоловікъ не нашого брата, та й тѳй спїткнўсь на 'Еву!«

»Звїдки жъ узялась та крала?«

»Спитай її самъ, звїдки: я такѳї пїшної пани не зумїю й заняти.«

И поглянувъ на Лєсю.

»Тю-тю, дурню!« каже засмїявшись Сомко:

»Се моя молодя!«

»Та минї не тє гѳре, що вона твоя молодя«, каже, здихнўвши, Запорѳжець, »а те, що зовсїмъ менє причарувала.«

Усї зареготали, почўвши такє дїво.

»Браво!« каже Сомко, »ведмїдъ попавсь у тенєти! Щѳ жъ тепєрь бѳде?«

»А щѳ жъ? ведмїдъ пїде до свого берлога, и тенєти за собѳю потягне.«

»Якъ! отсє у Сїчъ би то?«

»Чѳгѳ жъ у Сїчъ? хибя тїлько й свїту, що вь вїкнї?«

»И отсє такїй жвавий козарлюга, да ще й отаманъ, ради жїнки покине товариство?«

»А чѳмъ же? та для такѳї крала мѳжна покинути й усє на свїтї, не тѳ що товариство.«

»Ну, кудї жъ би ти потягъ свої тенєти?«

Кирило Туръ засмїявсь.

»Ти бо вже, пане ясновельмѳжний, хочєшь усю правду разѳмъ вїпитать. Не хочєтця тѳбї й признавѳтись, не хочєтця й брєхати.«

»Бо ще, кажєшь, изъ-рѳду не брєхавъ?« додавъ шуткўючи Сомко.

»Не збрешу й теперъ«, каже Кирило Туръ.
»Дайте тільки гортань промочити.«

Да й кашлянувъ, випивши кубокъ, и поглянувъ по всіхъ гостяхъ, розглаголюючи уси.

»Треба«, каже, »вамъ, панове, знати, що Чорна Горá те жъ святé, що й наша Сичъ, тільки що тамъ не цураютьця бабського рóду. Атó и подмена такъ якъ у насъ: у насъ куренí, а въ ихъ брáтства, и надъ усякимъ брáтствомъ обирають отáмана. А що вже воєвати зъ бусурменами, такъ хочъ що дня. Та якъ у ихъ воюють, колибъ тільки ви знали! Якъ зачне розказувати мий пóбро, то ажъ душа въ-гóру ростé. Пóбро мий, знаете, забривши на Вкраїну, скучивъ безъ своєї Чорної Горí, и вже давно зазивá мене въ гóсті. И тó сказать: чóмъ не погуляти козакові по світу? чóмъ не подивитись, якъ живуть інші язїки?«

Всі слухають, до чóго вінъ доведé свою рїчь. Очаровавъ усіхъ Запорóжець.

»Дóбре«, кажу, »поїдьмо, покажемъ твоїмъ землякамъ козацьке лицáрство; нехай и насъ

»тамъ знають!« Отó жъ и побрáтався я зъ нимъ у Брáтстві, такъ ужé, щобъ у насъ не було *се моє, а се твоє*, а все у-купі; щобъ помагáть одинъ одному у всякій пригòді; щобъ мєнший старшому бувъ вїрнимъ слугòю, а старший мєншому ріднимъ бáтькомъ. Вонó бъ и дóбре, та якъ побáчивъ я оцю крáлю, такъ душа й далá сторчакá. »Якъ хочешъ«, кажу, »пóбро, а я безъ сїй дівойки не поїду зъ України!« Не бабáкъ же й мий побратимъ. »Мóре!« каже, »у насъ, якъ кому припадé до души *руса коса*, то вхòпить, якъ сокіль чáйку, та й до попá.«

»Се вже по-Рїмськи!« каже сміючись Сомкò. »А якъ-жé въ тóї чáйки есть брати-орли, абò рòдичи-соколі?«

»Тимъ бо й бá, що юнакі знають и сему лиху запобїгти. Тільки натюкни, то самі вїзвутьця! »Гáйде, мóре! да ти отмемо дівойку!« Се бъ то по нашому: »Гáйдá! однімемъ тобі дівчїну!« Отъ и зберетця чоловікъ дéсять тихъ *отмицáривъ*; спорядятця якъ на вїйну, и вже, якъ попадуть у свої лáпи *русу косу*, то хочъ гòлови по-

лѳжять, а не впу́стять рѳдичамъ. Пѳкъ ѳго ма-
тері! такий звичай по смаку мині! и вже хибѳ
не я бѳду, щобъ я не доказѳвъ тако́го жъ от-
мичѳрства. Вони берѳть однією хѳсттю, а вѳ
нашого брѳта про запѳсъ и характерство естѳ.»

»Щѳ за бѳляндра́сникъ отсе́й прудѳусь!«
ка́же смѳючісь Сомко́. »Мабу́ть, у васъ у Сѳчѳ
тѳлько ѳ робѳти, що потѳшѳть одѳнъ одного́ ви-
гадками.«

»Э, па́не гетьма́не! на́ши брѳтчики, що вѳ
Бо́га де́нь, виробляю́ть такий чудасѳі, що не тре́-
ба ѳ вигадокъ. Та вже знаю, що панѳ молѳдці
не почѳють лу́ччої, якъ я се́гѳднѳ викину. Ще
тако́ї чудасѳі зъ-ро́ду ніхтѳ не чувѳвъ.«

»Щѳ жъ то бу́де за чудасѳя?«

»Такъ, нічо́го: підхоплю́ тѳлько на сѳдло
оцѳю кра́лю, та ѳ шука́й вітра вѳ полі. Махне́мъ
съ побратѳмомъ навпростѳць до Чѳрної Горѳ.
Охъ, да дѳвчѳна жъ га́рна!« дода́въ Кири́ло
Ту́рѳ, поглянувши вѳвчимъ по́глядомъ на Ле́сю.

Ле́ся вже давнѳ була́ сама́ не своѳ одъ стра́-
ху. Зъ-ро́ду вона́ ніко́го такъ не боя́лась, якъ се́-

го́ Запорѳзця. Крѳпилась, одна́къ-же, серде́чна,
сѳдючи за столѳмъ. Якъ-же́ погляну́въ вѳнъ от-
та́къ на неї, то на́че ажъ до се́рця дося́гъ ѳї очѳ-
ма. Зляка́лась голу́бонька, якъ дѳтѳна, и запла́-
кала зъ ля́ку. Зату́лила рука́ми ѳчі, а слѳзи мѳжъ
пу́чки такъ и капотѳть. Ма́ти собѳ стревѳжилась,
уста́ла зъ-за столѳ и одвела́ ѳ вѳ кѳмнѳту.

А козака́мъ и байду́же, тѳлько смѳялись.

»О вра́жий ти коми́шнику!« ка́же Шра́мъ;
»ба́чъ, до чо́го добала́кавъ! изляка́въ справді
бѳдну дѳтѳну.«

Черевѳниха вже не верну́лась до сто́лу; од-
на́къ ніхтѳ по́слѳ обѳдъ не догада́въ до́відатись,
чи не занедѳжала съ переполо́ху Ле́ся. Тогдѳ ще
коза́къ ма́ло зважа́въ на жѳно́че се́рце. Жѳно́чі
слѳзи ѳ печѳль не скѳро проѳймѳли ѳму́ ду́шу.

Уста́вши зъ-за столѳ, Кири́ло Ту́рѳ подѳяку-
вавъ за хлѳбъ за сѳль по свѳѳму: »Спасѳбі́ Бо́гу
та минѳ, а господа́ру нѳ: вѳнъ не нагодѳе, то
дру́гий нагодѳе, а зъ го́лоду не вмру́« — да ѳ
потѳгъ изъ подѳвѳрѳя съ побратѳмомъ, не ска-
за́вши ніко́му ѳ проща́йте, на́че зъ сво́го куре-

ня. Тільки чути́ було, якъ виспівувавъ за во-
рїтьми:

Журба́ мене́ сүшить, журба́ мене́ вялить,
Журба́ мене́, моя́ ма́ти, ско́ро зъ нігъ изва́лить.

»Чи чуєшь?« ка́же тогді Шра́мові гетьма́нъ.
»Ніхтò не розберé, чимъ діше Низове́ць, по́ки
са́мь себе́ не виявить. Отъ же я знаю, що въ
се́го Кири́ла Ту́ра щось на душі́ важкè лежіть.
Удаé вінъ изъ се́бе пали́воду, а постерега́въ
не разъ я, куди́ пряму́е сей юрòда. *Дивно во
о́чию*, а та́къ воно́ естъ, що вінъ тілько́ й живе́
душі́ спасе́ніємъ.«

»Ледачу жъ ви́бравъ вінъ до́рогу!« ка́же
Шра́мъ.

»На яку́ натра́пивъ, таку́ й ви́бравъ, ба́тьку!
Сотвори́въ себе́ бу́имъ и безу́мнимъ для Бо́га.
Онъ воно́ що! Господь ёго́ зна́е, куди́ вінъ за́й-
де; а ба́чивъ я разъ, якъ Кири́ло Турь, мо́ля-
чись се́редъ но́чи Бо́гу, облива́всь горя́чими слё-
за́ми, и неха́й би пусти́нникъ зні́сь таку́ моли́т-
ву до Бо́га, якъ сей гу́львіса! Прислу́хавши́сь,

я са́мь... да щò про те роска́зовати? То діла́
Бо́жі. Одрію́ тобі, пан'òтче, чо́го отсе́ я въ
Ки́єві. Не свàтанне въ ме́не на думці́. Повін-
ча́ешъ ти мене́, одогна́вши Ляхі́въ до Слу́чи,
щобò моя́ жінка́ була́ гетьма́нша на всю́ губу.
А тепе́рь передъ війно́ю тре́ба намъ поста́вить
у Ки́єві твёрдо но́гу, тре́ба пона́сипа́ть горла́хи
пашне́ю, припа́сти дово́лі поро́ху и військòві
збрòді, да ще́ спорядіть одно́ діло. Ось ході́мо
лишть до архимандрїти, до на́шого пора́дника.
Гі́зель, ба́тьку, тепе́рь у насъ та́кий голова́тий
чолові́къ, якъ ко́лісь бувъ Моги́ла. Погово́римо
зъ нимъ де про що́ зъ *Га́дяцькихъ п'ункти́въ*. Не
дуре́нь бувъ Виго́вський, що написавъ іхъ, тіль-
ко дуре́нь, що зьякша́всь изъ Ляха́ми. Зъ Ля-
ха́ми въ козакі́въ во віки ві́чні ла́ду не бу́де. Чи
гара́здъ, чи не гара́здъ, а зъ Моска́лемъ намъ
тре́ба у-ку́пі жи́ти. Се вже та́къ, ба́тьку!«

»Ой, сінку!« ка́же Шра́мъ: »розні́оха́ли ми
тепе́рь до́бре бо́яръ да воево́дъ Моско́всь-
кихъ!«

»Се, ба́тьку, якъ до чолові́ка! А Моска́ль

намъ ріднійший одъ Ляха, и не слідъ намъ одъ ёго одриватись.»

»Богъ ёго знае!« каже здихнувши Шрамъ: »може вонó такъ буде й лүчче.«

»Ужé жъ бакъ не гїрше, батьку! бо тутъ усі слухають одного, а тамъ, що панъ, то й король, и всяке ледáщо поровіть, якъ би козака въ грязь затоптати.«

»Не дїждуть вони сего, невірні дүши!« каже Шрамъ, ухопившись за усъ.

»Отъ же, щобъ не дождали, батьку, такъ треба намъ зъ Москалемъ за рүки держатись. Се жъ усé одна Русь, Бóже мій мїлий! Коли въ насъ заведетця добрò, то й Москалю буде лүчче. Ось нехай лишъ Господь намъ допоможе зложити до-күпи обїдва береги Дніпрóві, тогдї ми позаводимо усюди правні судї, школи, академії, друкáрні, піднімемо Україну въ-гору, и возвеселімъ дүши тихъ великихъ Кїївськихъ Ярославівъ и Мономахівъ.«

Розмовляючи про такі речі, пїйшли до отця Инокентія у-двохъ, чи въ-трохъ, а де-які розій-

шлись по монастирєві.

Щò жъ діялось изъ Лесею? Вона, голубонька, справдї рознемоглась. Не жартами здавались їй химерні речі Запорóзця: вона боялась, щобъ не захопивъ вінъ її, якъ шүлякъ, и просїла мáтери позашепати кругомъ двєри. Чогò вже не робїла мáти, щобъ її заспокоїти! сердéчному дівчатї такъ и стоявъ передъ очїма страшєнний Запорóжець. Ужé й Черевань, увалївшись у кїмнату, пробувавъ її уговорювати, щобъ не лякалась не знать чогò; разівъ зò два назвавъ забувшись ажъ бгáтїкомъ; далї бачить, що нічòго зъ нею не врадить, махнувъ рукою, да й лїгъ одпочїти; проспавъ, неборáкъ, ажъ поки задзвонено до вечєрні.

Пóслї вечєрні знòвъ позбірãлись усі у козацьке подвірє. Гетьманъ и Шрамъ вернулись ищє веселїши, пили за здоровє великої, одностаїної України, пили й за Царя правослãвного и праведного, котóрий нї для кого въ свїтї дүшею не покривить, не такъ якъ той король, що оддавъ козаківъ магнãтамъ на поталу. Одъ шї-

рого сёрця празниковали. Черевань собі бувъ радъ, що Шрамъ повеселійшавъ, и всё тилько вигукувавъ за кўбкомъ: »Щобъ нашимъ ворогамъ було тяжко!«

И ввесь же той гармідерь чинивсь черезъ стіну одъ Лёсі. Лежала вона зовсімъ мовъ недужа, а про неї ніхто й не спогадає. Сказано — козакі: байдужє імъ про жінокъ, якъ заходятця зъ військовими речами. Отъ же, хоть небожата жіноцтво вже й знали и корілись своїй долі, да зашмїло сёрденько въ моєі Лёсі одъ того занедбання; жаль їй було не помалу на свого ясного жениха, на Сомка Якіма. Рицаръ надъ рицарствомъ, вродливий надъ вродливими, да, видно, тилько въ ёго й думки, що про гетьманські порядки. А дівочому сёрцю що й молодєцька краса, що й козацька слава, коли до неї козакъ не горнетця?

Лёся полюбила Сомка ище тогді, якъ вінъ було носить її на рукахъ и дарує їй то золоті серєжки, то дóбре намїсто. Ище тогді звавъ вінъ її своєю суженою и зложивъ съ Черевань

нихою рўки. Череванєві здавалося жартами такє залицянне, а вони съ Череванихою не жартують словами. Съ шїрого сёрця зовє вінъ її своєю нєнею, съ шїрої душі зовє вона ёго своїмъ зятемъ. И зросла Лёся, ёго кохючи, кохючи шїро дівочимъ сёрцемъ. Щò тилько въ пісняхъ виспівують про те кохання, усє вона складала у своєму сёрці. Отъ же зовє вже вінъ її своєю й молодю, тилько все оно вийшло не такъ, якъ-то вона собі компоновала. Про иншиі рєчи клопочетця вінъ изъ старімъ Шрамомъ, про иншиі рєчи шїроко розмовляє, а її мовъ би нема ёму й на світі. Зашмїло горде дівоче сёрденько, да мовчала небога, не сказала й матері.

А щò жъ Петрусь? Петрусь заразъ послі обідъ узявъ рушницю и пійшовъ у гай ніби на полєванне. Проблукавъ сердега по гаю до самого вєчора. Вернувся на подвірє, ажъ тамъ усі веселятця. Гоминъ справили такий, мовъ справді на бенкеті. Инши й до ёго присіпались изъ кўбкомъ, а ёму притьмомъ прийшлося такъ,

якъ співають у пісні:

Чомусь мині, братці, горілка не п'єтця:
Коло мого серця мовь гадина в'єтця!

Сіли за вечєрю, аж ось изновь идє Ки-
ріло Турь, тільки вже безь побратіма.

Лєся не вийшла вечеряти. Розгорілась и роз-
немоглась сердєчна дівчина, що притьмомь му-
сила Череваниха посилати у хутірь до чернєчо-
го пасічника по шептұху. Прийшла шептұха и
наваріла якогось зїлля, щобь напоїти на нічь,
да й сама бабуся осталась ночовати на подвірї.
Надвечірь ублагала була мати Лєсю роздяг-
тись да лягти спать; якь-жє почула Лєся Кири́ла
Ту́ра го́лось, то такь и затрусїлась; и вже шко-
да́ було й казати їй про сонь! Боялась засну́ти,
щобь не вхопївъ той пугачь її сонну. Не вѣнт-
пила вона, що сей проїдїсвіть не своєю сілою
дїше, бо не разь чувала про Запорозьке харак-
тєрство.

А Кири́лові Ту́ру, ма́буть, були́ жарти съ
того́ дівочого жа́ху. Сївъ за вечєру, да заразь

и почавь викидати.

»Ну, панове«, каже, »теперь я вже зовсімь
налагодивсь у дорόгу.«

»У яку се?« питає Сомко́.

»Та въ Чорну жь Гору.«

»Усе такї туди? Ти не покинувь своєї дум-
ки?«

»Коли жь се бувало, пане гетьмане, щобь
наши братчики, задумавши що-небудь, покину-
ли свою думку, мовь яку химеру? Про що́ ін-
шому и згадать страшно, те Низовець, сїдячи
надь широкимь моремь-лиманомь, викомпонує,
вїмізкує, и вже хїба лусне, а не покине своєї
га́дки. Такь оцє й мині прийшлось, бачу, або
луснуть, або доказать слави; бо вже не дурно
щось мою Ту́рову го́лову такь заморочили ді-
вочі очі.«

»И тобі отсє, Запорозцеві, одшельникові,
не соромь признатись?« каже Шрамь, бо й вінь,
старий, розвішавь уші, якь понїсь той свої
беляндраси. »А що́ скаже товариство, якь до-
чуєтця, що курінний отамань такь острамївъ

своїх братчиків?»

«Нічого не скаже, бо я вже тепер вільний козакъ.»

«Як то тепер вільний? а перше жь хибá був невільний?»

«У насъ, панове, поки козакъ не виписеться съ коша, чи съ куреня, то слухай Січової старшини, такъ якъ игумена. Знѡхайсь тогди, коли хочь, зь бабою, то знатимешь, по чимъ кившъ лиха! Тільки нашъ чернечий уставъ краший одъ монастирського. У насъ, скоро чоловіка спантеличить мирська суета, то въ куну, або до кози не сажать, а заразъ — иди собі къ нечистій матері! вибрикайсь на волі, коли дуже розжиривъ на товариському хлібі!... И чи разъ же то траплялось, що сердечний сіромаха попогасає по *Городахъ*, ухопить, якъ тамъ кажуть, шиломъ патоки, да, побачивши на власні очи, що чортимає въ світі нічого пугнѡго, покине жінку й дитѡй, вернетця въ куринь: «Эй братчики! приміте мене зновъ міжъ товариство! Чортма на світі добра! не стоить вінъ ні

радости, ні печали!» А братчики тогди: «А що, ледащїце! ухопивъ шиломъ патоки? Бері лишень корякъ та виши зь нами сієї дурї, то, може, порозумнїшаешь.» Отъ бідолáха сїдає міжъ милимъ товариствомъ, пѡе, розказує про своє городове житте, зь жінкою та зь дїтьми; а тї слухають, кепкуютъ зь ѡго, якъ изъ блáзнія, та тїлько за бѡки берутця. Такъ и мїй покойний пан'отѡць — нехай царствуйє — издючи колїсь изъ прощальникомъ по *Городахъ*, натрапивъ на такі очи, що й товариство ѡму стало не миле — замутивъ зовсїмъ лукавий ѡму гѡлову. Ну, виписавсь изъ куреня, сївъ хуторкомъ десь коло *Нїжня*, и господарство, и худѡбчину завївъ, и дїтѡкъ сплѡдивъ двойкѡ — карапуза хлопчика та скверуху дѡвчинку. Тїлько, рокївъ черѡзъ пѡть чи щѡ, такъ ѡму обрїдло усѡе въ госпѡді и въ пѡлі, якъ приборканому степовѡму пѡтаху. Сумуйє та й сумуйє козакъ; бо чи статѡчна бакъ рїчь — испѡвнити козакъку дѡшу жінкою-квѡчкою та дїтьми-писклятами? Козакъкої душі и ввесь свѡтъ не спѡвнивъ би: увесь свѡтъ вона

прогуляла бь и розсіпала, якъ талярї съ кишé-
ні. Тільки одїнь Бòгъ мòже її спòвнити...»

»Щò жь стáлось изь твоїмъ бáтькомъ?«
спитáвъ Сомкò. »Ти бо вже, коли говорїшъ, то
говорї однò; атò рáзомъ хочешъ быть и за по-
пá, и за дякà.«

»Изь моїмъ бáтькомъ?« кáже Кирило Турь,
мовь скрїзь сòнь; бо звернóвъ свою розмòву
на такий ладъ, що й гòлову понóривъ... »Эге!
Я жь кажú, що мїй бáтько, скòро розчовпáвъ, що
поживівсь якъ собáка мúхою, то й заскучáвъ
по брáтчикахъ. Ужé не рáзь казáла ёмú моя мá-
ти, такъ якъ та жінка въ пїснї:

Щò ти, мїлий, дúмаешъ-гадáешъ?

Мáбуть, менé повїнути мáешъ:

Рáно встаешъ, коня наповáешъ,

Жовтéнького вїсá підсипáешъ,

Зелéного сїнця підкладáешъ;

Въ сївечки йдешъ — нагáйки питаешъ,

Въ комòрю йдешъ — сїдèльця шукаешъ;

Дитя плаче — ти не поколїшешъ;

Все на мéне важкїмъ дúхомъ дїшешъ!

Тільки бáтько мїй не пускáвъсь у такі жаліб-
нїї розмòви, якъ той козàкъ изь своєю жінкою,
а надúмавшись самъ собї, сївъ на коня, уxo-
пївъ на сїдлò карапúза синкá свогò, се бь то
менè ледáчого, та й гайдà на Запорòжже. Не
вибїгáла жь за нимъ у-слїдъ моя панїмáтка, якъ
у тїй пїснї; не хапáла за стремéна, не прохáла
вернóтись, напїтись варенúхи, прибрáтись у
голубїй жупàнъ та хочъ рáзь ищé подивїтись
на свою мїлу. И жупàни, и худòбу покїнувъ
вїнь їй на прожїтокъ, а самъ у семрязї убрáвъсь
за гряніцю бáбського цáрства. Отъ же й минї,
бáчця, доведéтця йти бáтьковськимъ слїдомъ!«

»Ну, берї жь кúбокъ«, кáже гетьмáнъ, »да
підкрїпїсь на дорòгу. До Чòрної Горї не близь-
кїй свїтъ. Ось и мї поглáдимо тобї дорòгу.«

»Дякуемо тобї, пáне гетьмáне!« кáже Кири-
ло Турь, клàняючись низéнько. »Ужé коли ти
й сáмъ глáдишъ минї дорòгу; то бúдь пèвенъ,
що я свою крáлю перевезú гарнèнько въ Чòр-
ну Гòру.«

»Щò ти дúмаешъ, сїнку?« кáже нїшкомъ

гетьманові Шрамъ. »Ти знаєшъ, щò забожевільні люде сі комішники: не розберé їхъ и самъ нечистий. Не вірь, бо то звірь; хоть не вкусить, то злякає! Держи, сінку, въ голові сю пословицю. На юродівихъ іноді справді находитъ безуміе.«

»И-й, батьку!« каже, сміючись, Сомко. Добре я знаю сего юроду. Немá, може, и въ світі такої шірої душі до мене. Якъ проганявъ я Ляхівъ зъ України, да одбивавсь одъ Юруся, то вінъ изъ своїмъ німімъ Черногорцемъ визволявъ менé не разъ изъ великої біді. Служивъ вінъ мині за язика, за шпіга, за сердюка, и все тільки ради доброго слова да ковша горілки. Не разъ я насипавъ ёму шапку талярами, такъ идучи й витрусить на порозі. »Звідки«, каже, »се такого сміття набралось?« такий химера! Було кажу: »Кирило, скажи Бóга ради, чимъ мині тебé наградити? Ти жъ не разъ слобонявъ мою гòлову одъ смёрти!« — »Не тобі«, каже, »наградять менé за се!« Отъ вонó щò, батьку!

»Справді«, каже Шрамъ, »се зóлото, а не козаць! Пáне отáмане«, до Кири́ла Ту́ра, »ходи

сюди, дай я обніму тебе да поцілую.«

»Зá що се така ласка?«

»Ходи, мині то вже знáть, за що.«

Да й обнявъ и поціловавъ Запорозця.

»Да наградить же«, каже, »тебé Господь за твої рицарські вчинки!«

»Э, батьку!« каже Запорожець, »то жъ ище дурниця, да такъ менé голубишь: щò жъ ти скажешъ тогді, якъ украду съ-підъ полі въ гетьмана молоду?«

Черевань бiльшъ одъ усіхъ уподобавъ Кири́ла Ту́ра; усé реготавъ изъ ёго вигадокъ.

»Врагъ менé візьми«, каже, »бгáтці, коли я бачивъ такого жвавого молодця! Душа, а не Запорожець! Иди, бгáтіку, й до мене, и я тебé поцілую!«

»Отъ добрі люде!« каже Кири́ло Туръ: »у їхъ крадешъ, а вони тебé цілюють! Йй-Бòгу добрі люде! Шкода, що вже бiльшъ не побачимось! у Чорну Гóру вóронь и кістокъ вашихъ не занесé. Ну, прощайте жъ теперъ, панóве громада! Дякуемо за хлiбъ та за сiль! Прощайте! часъ лáгодитись у дорóгу.«

И, виходючи зъ дверей, распостеръ рѹки,
да ѣ каже: Дверѣ одмикайтесь, а люде не про-
кидайтесь! дверѣ одмикайтесь, а люде не про-
кидайтесь!»

»Що за неподобна голова въ сего Кирѣла
Тура«, смѣючись каже Сомко: »Се бѣ то вже
ворожить, характерствуе.«

ГЛАВА ВОСЬМА.

Не довго въ нічъ гуляли наші козаки: поблизу святого міста гуляти довго не годилось. Ище не дійшло й до півночи, а вже всі давно спали. Хропли козаки на весь двір, одь самі світлиці, де спочивавъ гетьманъ изъ Шрамомъ, да ажъ до стани; тамъ спавъ Василь Невольникъ при Череваневихъ коняхъ. Інші лягли під чистимъ небомъ, и хоть у-ночі на дворі було не душно, да тому черствому, гарячому людові бай-дуже було про холодъ. Здорово було гулякамъ на дворі, якъ траві, що привіла въ день на сонці. Кругомъ по гаю щебечуть соловьи, ажъ луна розлягається; де-коли й пугачъ скаже своє смутне *пугу!* Козацьке сонце високо підбілось у-гору; зори відкрили все небо, якъ ризу.

Не німè було козакові те нéбо и місяць, и зóри: чи погляне на місяць, на ёго плями, чи погляне на зóри, то й сёрце, и думка ёго розжéвріє, якъ одъ Бóжого слова. Чогó на місяці тії плями? Вінъ знавъ, чогó. То ще якъ Каїнъ убивъ 'Авеля, то Богъ назнаменавъ на місяці той гріхъ своєю рукою: »Дивітєся«, каже, »люде: такъ якъ сей Каїнъ до віку вічнєго нестїме на плéчахъ мёртве брátне тїло, такъ усякий душогубець носітїме до віку, до сўду тяжкій гріхъ свій.« А зóри? то людські дўши. Якъ засне грішне тїло, добрі дўши, покїнувши зёмлю, знóсятця до Гóспода Бóга, купаютьця, обливаютьця у небéсному світі, підслухають, щò говорять на нéбі ангели. Якъ-жé часомъ покóтитця по нéбу и погáсне ясна зоря, козакъ перехрїститця и помóлитця за усóпшую дўшу. Інші зóри щастять у ёго на врожай, інші на скóть, а Візь — чумáцька щаслива зоря.

Ясна, пїшна була нічъ надъ Печёрськимъ, да одїнъ тїлько чоловікъ дивївсь на її дивá; не спавъ, дивївсь и нічòго не бáчивъ. Вже жъ не

хтò сей одїнъ, якъ той сердега Петро Шрамéнко. Кому сòнь, а ёму тўга да жаль, да досáда. Дòвго вінъ ворóчавсь на своїй бóрці; далі вставъ, натягъ жупáнь да й вийшовъ у гáй фїрточкою.

Бідний козакъ таївсь одъ усіхъ изъ своїмъ кохáннемъ, бо всякъ тїлько бъ изъ ёго насміявся. Козакї не дўже вдавались у лóбоши; знали сю нéмічъ найбільшъ дівчата да молодїці; вони-то поскладáли й отті піснї, отті нїжнї розмóви козака зъ дівчиною, абó мїлого зъ мїлою, щò слухаєшь, и не наслухаєсья.

Колїбъ у Петра була нєнька рїднєнька, абó сестра жалібнїця, мóже бъ, їмъ розказавъ вінъ про своє лїхо. Бо хотъ якъ ні гордўє було козакъ лóбощами передъ товариствомъ, а якъ вёрнетця до гóсподи, якъ зáчне колó ёго упадáть лáстівкою мáти, якъ стáне ёго голубити сестра, росчїсуючи ёму кўчери, роспїтуючи про далéкі стóрони, про козáцькі пригòди, то й твердé, якъ залїзо, сёрце помякшає, и щò тїлько важкé есть на дущї, усè козакъ своїмъ щїримъ жалібнїцямъ роскаже. На бїдú, въ Петра не

було ні сестри, ні матери; мавъ вінъ за порадниківъ тільки старого, грізного пан'отця да жартовливе товариство.

Ходить вінъ, сnavидає по гаю, и самъ не знає, чого. Місяць ставъ уже на небі нижче; світить найскось по траві, по кущахъ, по березахъ. Нічъ уже на исході. Якъ ось, чує Петро — тупотять коні... Усе ближче, ближче. Розпознає нешвидку ристь двохъ ступаківъ. Звернувъ зъ доріжки за кущъ, щобъ ні съ кимъ не зустрітись. Якъ ось, чує й людську мову. По зорі усяке слово доходить до єго чисто. Заразъ познавъ Кирила Тұра голось, а по Черногорському бре да море познавъ єго побратима.

Кирило Туръ говдирить: »Щд-то, брате, скажуть ваши отмичаре, про Запорозьку хисть, якъ ми підхопимъ оцю дівойку!«

А Черногоръ єму: »Бре, побро! мині усє здаєтця, що ти тільки морочишь менє. Не впєвнюсь, поки не побачу дїва на свої очі.«

»Місяць не скоро заїде«, каже Запорджець, »побачишь, не повилазять.«

»Якъ же ти *отмешь* дівойку, не наробивши гвалту?«

»Эге-гє, пане брате! чи такі жъ дива чинїли на свойму віку Запорозці? Хибá жъ я дармо завороживъ усі двєри?«

»Море!« каже Черногоръ. »Ти бъ уже хочъ менє своимъ характерствомъ не морочивъ!«

»Щд за дурна въ тебе голова, брате!« каже Кирило Тұръ. »А за що бъ же менє обрали отаманомъ? хибá за те, що добре горїлку лигаю? Є въ насъ на се діло, ищє луччі мистеці, а характерниківъ не багато знайдешъ.«

Тимъ часомъ одыхали вони далеко, и не стало чути ихъ розмдвї.

Тепєрь Тұрови рєчи за вечерою не здавались уже Петру жартами: мабутъ, справдї скрутивсь одъ жиру Запорджець! Спершу бувъ кинувсь Петро до гостинниці будить козаківъ, далі зупинивсь.

»Чогд я«, каже, »бїжў? Чи виданє діло, щобъ украсти дивчїну съ-посєредь мїру? Запорджець сказивсь, а я и собі бїжў, якъ божевиль-

ний.»

Да й пійшовъ тихдою ступою.

»Треба жь оттакъ изъ юродства да зайті въ гòлову!« думає йдучи Петро. »Отсе не удавай изъ себе химородника, не бурли, якъ кабанъ у кориті!... Радъ би я бувъ, колибъ Сомко, за сей жартъ, звелівъ жартуючи погріть ёму киями плєчи!«

Пройшовши зъ гòні, ставъ такъ ище думати:

»А щò, якъ справді вінъ характерникъ? Чувавъ я не разъ одъ старіхъ козаківъ, що сі бурлаки, сидючи тамъ у комишахъ да въ болотахъ, обніохуютця зъ нечистимъ. Викрадали вони зъ неволі невольниківъ, да й саміхъ Туркєнь иноді такъ мудро, що справді мовъ не своєю силою. Не дурно, мабуть, идє міжъ людми поголòска про їхъ характерство... Утекає одъ Татаръ, розстєле на воді бурку, да й попливє, сидя, на другий бєрегъ... Ну, то вже дурниця, що Ляхи сь переполòху провадять, буцимъ Запорòзці ростуть у Великому Лузі зъ землі, якъ

гриби, абò, що въ Запорòзця не одна, а дєвять душъ у тілі, що поки ёго вбьєшь, то вбивъ би дєвятеро прòстихъ козаківъ. Мòже, не зовсімъ правда й про бурку. А що Запорòзцеві вкрасти, щò задумає, то мовъ изъ гаманá тютюну достать. Вони напускають ману на чоловіка...«

Да й згадавъ, якъ у старòго Хмельницького сидівъ у глібці такій, що ману напускавъ. »Щò ви«, каже, »що менє стережетє? якъ схòчу, то лиха встережетє менє! Ось завяжить менє въ мішокъ.« Завязали ёго да й притягли за трямкі, ажъ вінъ и йдє зъ-за дверей: »А щò, вражі діти! встерегли?«

»Щò жь«, думає, »якъ и сє такій химородникъ? Пйдù скорійшъ, щòбъ справді не вкоївъ вінъ якого лиха.«

Да, ступівши швидкою ходою ступнівъ зъ десятокъ, зупинівсь изновъ, наче объ стіну вдаривсь.

»Щò«, каже, »я за куряча голова! когò я йдù рятовати? Хибá въ неі нема женихà боронити? Щò я за вартовий такій? Зъ якої ласки

не спати мині по ночахъ, щобъ який опіяка, підкравшись, не злякавъ гетьманської молоді? Коли ти йдешъ за гетьмана, то нехай поставить тобі на всіхъ дверяхъ и воротяхъ варту; а мині якє діло? Хоть нехай усіхъ васъ перехопяють сі розбишакі! . Бачу я тебе задалегідь, ясновельможний пане, якъ ти довідаєся, що вкрадено въ тебе зъ-підъ поли молоду! Бачу й тебе, горда паніматко: чи такъ поглядатимешъ зъ-висока и тогді на нашого брата, якъ твоїй гетьманъ изъ сонцемъ на лобу проспить молоду, незгіршъ одъ іншого гультая! Бачу й тебе, ясная крале, якъ замчить тебе отсей шибай-голова міжъ Черногорці. Тамъ жінкамъ не дуже догожають. Скакатимешъ ти черезъ шаблю въ сего дикого Тура; не разъ згадаєшъ пісню:

Любивъ мене, мати, Запоріжець,

Водивъ мене босу на морозець...

Мізкує такъ собі Петро, ажъ ось изновъ за-копотіли коні. Слухає, и самъ собі віри не йме.

»Не вже такі справді сей Запоріжець знаєтця зъ нечистою сілою?« думає вінъ. »Да постій, чи не самі вони вертають?... Ні, справді везуть!... Проклятий! мчить, якъ вовкъ овечку!«

Коні надихали ближче. Дивитця Петро — Кирило Туръ держить передъ собою Лесю на сідлі, якъ дитину. Ажъ сумно йому стало. Леся була зовсімъ якъ очарована. Сидить, голубонька, схиливши голову, а рукою держитця за плече Запорізцю. А той одною рукою піддержує бранку, а другою править коня. Сердечна тільки стогне, мовъ уво-сні щось страшнє бачить. Щось неначе й говорить, да за соловьями не можна розобрати: соловьи передъ світомъ саме розщобетались.

Жаль Петру стало Лесі; уже хотівъ вийти зъ-за куща, заступить отмичарамъ дорòгу да й битись, не вважаючи ні на які чари; да вхопивсь, ажъ при йому нема шаблі. Уже вони й обминули його, а вінъ ище стоить, не знаючи, що чинити. Ажъ ось Леся зъ разу закричала, мовъ прокинувшись. По гаю пійшла луна, а голосъ

її такъ и пронявъ мого Петра до самого серця. Бігомъ кинувсь вінъ до подвір'я, ухопивъ шаблю, допавсь коня, скочивъ на його õхляпъ. Василь Невольникъ, прокинувшись, думавъ, чи не Цигане пораяотця коло коней, да піднявъ гвалтъ.

»Не кричи, Василю«, каже Петро, »а буди козаківъ: украдено Череванівну съ покоївъ!«

Василь Невольникъ піднявъ изновъ галась на весь двіръ; а Петро, не слухаючи ёго, вїхавъ у фїрточку схилівшись, да й помчавсь, якъ вїхоръ.

Тимъ часомъ отмичари держали свою дорõгу, поспішаючи вїбратись за ночи съ Київської окòлиці. Бідна Лєся, мабуть, добре ковтнула знáхорчиного зїлля одъ переполóху: хилилась якъ п'яна, и ничòго не знала, щò зъ нею дїетця; прокинулась тїлько, якъ пронявъ її холòдний вїтеръ съ поля. Гляне, ажъ вона середъ пунци, на рукахъ у страшного Запорòзця. Спершу думала небòга, що се її снитця; далі скрикнула, да задармо. Розбишаки тїлько зглянулись да

всміхнулись міжъ собою. Почалá була благати, щòбъ не погубляли її, щòбъ пустили; такъ Кирило Туръ тїлько реготався.

»Щò за дурний«, каже, »рòзумъ у сїхъ дівчатъ!.. Щòбъ оцє я, після такої прàці, випустивъ изъ рукъ самохїть свою здòбичъ! Нї, голубонько, сєго въ насъ не буває. Та й чòго тобі убиватись? Хибá я не зумію кохати тебе такъ, якъ и хто инший? Не плачь, моє серденько: привикнешъ, дакъ житимешъ за мною не згїршъ, якъ и за гетьманомъ. Дівка, кажуть, якъ верба: де посади, тамъ и прийметця.«

Не дуже вгамовалась Лєся одъ такого розважання; рвалась, кричала, здіймала до неба рúки.

»Моє ти коханне!« каже тогдї, одмінївши гòлосъ, Кирило Туръ, »не кричи, коли не нажилась на свїті. Ти думаешъ, якъ насъ наздоженуть, дакъ я тебе живу випущу зъ рукъ? Чòрта зъ двá кому після мене достанесся! Цїть, кажу! ось бачъ, яка цяця?«

И блиснóвъ її передъ очима Турецкимъ

запоясникомъ; а очі такъ поставивъ протівъ неї, що сердечне дівчя ї помертвіло одъ страху.

Вііхали съ пущи на поле, ажъ уже на сході сонця зоря перемогла місяць. Почервонило небо; починає на світъ займатись. Дорога то спускалась у-низъ, то зновъ підіймалась у-гору. Збіхавши на високій кряжъ, озирнувся Кирило Туръ, ажъ изъ-підъ гаю хтось мчить навзаводи, на сівому коні. Вінъ зупинивсь да ї каже:

»Не буду я Кирило Туръ, коли оцей іздець не за нами! И коли хочешъ знати, чи бистре въ мене око, то скажу тобі ї хтò се. Се молоде Шраменя. Пійшло по батькові, якъ орля по орлові. Врагъ мене візьми, коли я не догадуюсь, який зарядъ имчить такъ швидко сю кую!»

»Море, драгій побро!» крикнувъ Черногоръ. »Чогò жъ ми гаємось? утікаймо!»

»Не такий, брате, въ его кінъ, щобъ утекти намъ изъ отмицею. Та ї на що воно здається? Ні, лучче станьмо та даймо бой по-ли-

царськи.»

»Бре, побро! шò жъ изъ того буде? Насъ двòе, стреляти намъ проті его не приходиться, а на шабляхъ Шраменкові не вратишь ти нічòго. А хочъ и вратишь, то не хутко; що надбіжать та ї однімуть дівойку.»

»Знаю я, брате«, каже Кирило Туръ, »якъ Шраменко рубається; тимъ-то ї не хòчу у такому разі показати ему свою спину. Поглянь, поглянь, якъ махає шаблею! Мовъ запрошує добрихъ приятелівъ у гості. Нехай я буду казна що, а не Запорожець, коли сегодні зъ насъ одинъ не достане лицарської слави, а другий лицарської смerti!»

»Дакъ ти хочешъ, побро, одинъ на одинъ битись?»

»А то жъ якъ? Лучче мині проминяти шаблю на веретено, аніжъ напасті въ-двохъ на одного!»

Тимъ часомъ Петро надъїжджавъ усє ближче да ближче, а якъ побачивъ, що Лєся махає хусткою, то ще більшъ почавъ гнати коня.

Запорозці тільки що перехопілись черезъ узенький містокъ надъ пров'алемъ, що проміла вода зъ одного байрака въ другий. Кирило Турь спустивъ бранку до-д'олу, и передавъ побратимові, а самъ злізъ изъ коня, розобравъ в'етхий містокъ и покидавъ пластини въ пров'алі. А на дні въ пров'алі ріне й реве вода, підмиваючи крутіі береги.

»Що оце ти творишь, побро?« питає Черногорь.

»Те, щобъ Шраменя першь доказало, що згідне вонó битись изъ Кириломъ Туромъ.«

»Брè, побро! Коли думаешъ, що черезъ пров'алі ёму не перескочити, покиньмо ёго, а самі доберемось скорійшь до тайника.«

»Эгè! може, у васъ у Чорній Горі такъ роблять, а въ насъ надъ усé — чèсть и слава, військовá справа, щобъ и самá себè на сміхъ не давала, и в'орога підъ нóги топтала. Про славу думає лицарь, а не про тè, щобъ ціла була голова на плечахъ. Не с'єгодні, дакъ з'автра поляже вонá, якъ одъ в'ітру на степу трава; а

слава ніколи не вмере, не поляже, лицарство козацьке вському роскаже!«

Тимъ часомъ, якъ Низовій розбишáка мізковавъ про лицарську славу, Петро мчавъ на ёго съ шаблею. Ужè близько. Якъ ось кінъ тїць! зупинивсь надъ пров'алемъ, упèрсъ передніми ногами, да ажъ захрїпъ, насторошивши ўши.

»Ге-ге-гè!« каже по другий бїкъ, сміючись, Запорожець. »Мáбуть, не пòнутру тобі такі яркі!«

»Иродова душа!« крикне ёму Петро. »Такъ-то оддячивъ ти пáну гетьману за гостїну!«

»За гостїну?« каже. »Отъ велике дїво? У насъ у Сїчі приїжджай хто хочъ, устроимі ратище въ зèмлю, а самъ сїдай, їжъ и пий хочъ трїсни — ніхтò тобі лóжкой очей не поротиме. А сї городові кабані усé мають за власне, що пèрші забрались у баштань!«

»Гуда ти беззаконний!« кричить Петро. »Тебè обнімáють и цілують за вечерою, а ти умишляешъ израду!«

»Гá-га-га!« зареготавъ Кирило Турь. »Хтò жъ їхъ, дурнівъ, сїловавъ менè ціловати? Я імъ

кажy у вiчi, що вкраду притьмомъ пiанночку, а вони зь-дyру мене обнiмають. Да щo про те балакати? ось лyчче перескочь черeзъ рiвчакъ, то ми съ тобою покажемо оцeмy юнаковi, якъ бyютьця козакi!»

Обернyвъ Петро коня, розогнавсь — думавъ якъ разъ перемахнyти; а кiнь изнoвъ замьявсь. Заглянувши въ провалe, якъ тамъ рiне вода, ажъ затрусивсь да й посунувъ назадь, жiрко хрочучи и вoдючи очима.

А вpажий Запорожець ажъ за бoки берeтця регочучи.

»Отто проява, а не лицарь!» гукaе. »Подивiтця на такого лицаря! Дiвка ось на конi вьдвохъ изo мною перескочила черeзъ рiвчакъ, а вiнь прибигъ та й задумавсь!»

»Я бъ тоби швидко заткнyвъ пельку«, каже Петро, »якъ-би не забyвъ ухопiть пистолi.«

»Зь-рoду я не пiймy вiри«, одвiтовавъ Кирило Туръ, »щобъ синъ старoго Шрама бивсь по-розбишiцьки, маючи въ рукахъ чeсну пiанну шаблюку! Мoже бъ, и я зумiвъ би зсадiть те-

бe съ коня кyлею, та отъ же жду, пoки ти на-дyмаeся, чи скакaть, чи додoму вертaтьця.«

»Проклята шкyра!» каже Петро, зскочивши зь свoго коня, вовкi бъ тебe iли! Обiйдyсь я й безъ твоiхъ нiгъ!»

Да й одiйшовъ назадь, щобъ розогнатись. Догадавшись, щo вiнь задумавъ, Лeся затумiла одъ страху oчи и молилась Бoгу, щобъ допомiгъ eмy. Тiльки дaрмо вона лякалась. Хто бъ нi споглянувъ на eго висoкий зрoстъ, на тонкий да хiсткий станъ, хто бъ нi завваживъ молодeцьку сiлу у рукахъ и въ ногахъ, усякъ би сказавъ, що не зовсiмъ ище лихо. Справдi, розогнавшись, скакнyвъ Петро и якъ разъ досягъ до дрyгoго бeрега. Ажъ тутъ бeрегъ пiдъ нимъ хрyпъ! одколoвсь, и вже козакъ похилiвъ назадь. Загyвъ би якъ разъ головою въ сaме провалe; да Кирило Туръ прискочивъ и вхопивъ eго за рyку.

»Мистeць, бpатику, iй-Бoгу, мистeць!» каже вeсело шибай-голова. »Не дaрмо iдe про тебe лицарська слава. Ну, тепeрь я радъ зь душi стyкнутись изъ тобою шаблями.«

»Слұхай, приятелю«, ка́же, дішучи ва́жко, Петро, »не бұду я съ тобою битись; теперъ моя рука на тебе не підніметця.«

»Якъ се? ти одступаєся одъ бранки?«

»Ні, одступлюсь перше одъ душі!«

»Дакъ якòго жъ гаспеда ти одъ мене хочеш?«

»Оддай, брате, мині її безъ бою. Не бұдемъ марно крові проливати.«

»Га-га-га!« зареготавъ Запорòжець. »Отò ще чудасія! Богдане, чи чуєшь? Кұрячий же въ тебе, пане Пётре, мїзокъ: не зовсімъ ти пийшовъ по батькові. Якій би врагъ примусивъ мене жартувать изъ гетьманомъ, колибъ самъ кұций дідько не засівъ мині въ сёрце? Ні, пане брате, полягтї одъ твоєї шаблі байдуже, а оддать бранку — ой-ой-ой!... Шкода її казати! гòді дармо балакати! Стукнемось такъ, щобъ ажъ ворогамъ було тяжко, и нехай лұчче про насъ кобзарь спиває пєню, аніжъ розійтїсь чòртъ зна по якому!«

Та й винявъ съ пїхві свою довгу, важку шаблюку.

»Ой панночко (ка́же) наша, панночко шаблюко! Зъ бусурманомъ зустрівалася та й не двїичи цілувалася; поцілуйся жъ теперъ изъ опімъ козарлòгою, такъ щобъ Запорòзцямъ не було сорому передъ Городовими, а Черногòрцї щобъ не величались своїми юнаками!«

»Такъ ти справді не оддасї її безъ бою?« питає ще Петро.

»Не ймє вїри вразьке Шраменя!« ка́же Кирило Турь. »Щобъ же я на Страшній Сұдъ не вставъ, коли ти до її доторкнєся, поки въ мене голова на плєчахъ! Бұде съ тебе, чи, може, вкрòить тобі жупана?«

»Нехай же насъ Господь розсұдить«, ка́же Петро, »а мене простить, що знимаю на тебе рұку!«

Да й собі винявъ шаблюку.

»Коханий побро!« ка́же тогдї Кирило Турь Черногòрцеві, »коли я не встою на ногахъ, не боронї єму бранки. Махай у Чòрну Гòру, та скажи тамъ своїмъ шурамъ-Черногòрцямъ, що й на Вкраїні рубаютця не згирше. — Щò жъ

ти, козаче, не нападаєшь?» обернувся він до Петра. »Твоє діло нападати, а моє боронитись.«

Петро почав козацький грєць.

Ще, може, зь-віку не сходились на сіхъ поляхъ такіі два рубáки, одної сили, одної хисти, одного завзяття. Чи встоїть же Петро противъ здоровенного, широкоплечого козарлюги Кирила? той бо стоїть якъ буйий туръ, вкопавши ноги въ зємлю. Тільки жъ и Петро бувъ козакъ не дитина: мавъ батькову подстать и силу, ворочавъ важкою шаблѣю якъ блискавкою, а хисткий и проворний, якъ сугакъ на степу.

Забряжчали, задзвонили шаблѣки страшно. Що одинъ рубнє, то другий одібъє, ажъ іскри летять. Лєся сама себе не памятала одъ жаху. Той стукъ, те звяканне, тїі блискавиці по-надъ головами, усє те діялось мовъ у неї въ сєрці. А Черногорець ажъ на коні не всєдить, дивлячись на ту мономáхию. Мистецъ вінъ бувъ у рипáрському ділі, такъ єму страшєнна сїча побратїма съ Петромъ Шрамєнкомъ була не гєр-

цемъ, а справді ігрищемъ.

А вони спєршу повáгомъ складали шаблѣки, мовъ тільки приміряться; а потімъ усє скорїйшъ, усє зь бїльшимъ прїтискомъ давали одинъ одному маху. То приступали, то одступали; то розмахувались зь усїєї сили, що ажъ шабля свїще; то зновъ одинъ одного тільки манили, а самї чигали, якъ би рубонуть да й закінчати зь-разу. И такъ же то обїдва знали тую шермицєрию, що нї той тогò, нї той тогò не зможе зачепїти — одвїчають самї шаблї. Тимъ часомъ у обòхъ очі вже іграють, якъ у звїрюки; щòки горять; на рукахъ жили понабрякали, якъ верєвки; и вже бьють козакї напропáще; іскри сїплютця густо, и оть-отъ ко-мусь погїбель! Ажъ зь-разу — черкъ! пополамъ обїдві шаблї. Козакї зь досáди покїдали обь зємлю й хрестї.

»Ну, якъ же намъ скòнчити?« каже Петро: розгарячивсь, и вже забувъ про мирову. »Давай борòтись, або стрелятись на пистòляхъ. Нехай минї нїхтò не докáзує, що я не спра-

вивсь изъ Запорозцемъ Туромъ!»

»Къ нечистому зъ бороннемъ!» важко дішучи, каже Запордонецъ: »хлопьяча забавка! Да ти жъ менé й не брязнешъ такъ объ землю, щобъ тутъ мині й сòдухи. А вже радніший я пійти до чòрта въ зóби, ніжъ оддати тобі бранку. Къ нечистому й пистòлі! Не велике диво просадить кóлею чоловікові гóлову: А е въ насъ, коли хочешъ, Турецькі запоясники, кинджали, однакі завдовжки и одного майстера. Сходпимся за рúки по стародавнèму звичаю та й нехай намъ Господь милосèрдний одпусká наши грíхи!»

Узявъ у Черногорця булатний запоясникъ, приміравъ до свого и подавъ Петрові. Потімъ схопились ліворучъ да росчали зновъ грець, лóтий, страшнїйший пèрвого.

»Эй, драгий побро!» крикне Черногорець, »кінчай боржїй, бо вже онде погоня!»

»Не бійсь«, каже Кирило Туръ, задіхавшись, »поки підоспіе, закінчаемо діло!»

»О Бóже, Спасителю! се наши ідуть!» за-

кричала Лєся, глянувши на дорòгу. Атò стояла все мовъ нежива коло Черногорця, дівлячись на страшнèе однобòрство.

Справді по полю мчались козаки. Попередъ усіхъ поспішавъ Сомкò; за нимъ Паволоцький Шрамъ; за ними щè съ півъ-десятка комòнниківъ.

Скòро виїхали зъ гаю, зàразъ заглéдили на узгíрї нашихъ рубакъ. Нèбо вже на схòді сòнця почервоніло, и шаблюки блищали здалéку, якъ красні блискавиці. Не вòнпивъ старїй Шрамъ, що ёго Петро укладé Тура, дармо, що Туръ такий коренастий. Якъ-жé покидали козаки шаблі да взялись за запоясники, такъ у ёго й въ душі похолòнуло: не разъ бо въ такòму однобòрстві падали передъ імъ обїдва разомъ. Такъ же й тутъ стáлось. Доскакуе Сомкò изъ Шрамомъ до провàля, ажъ Кирило Туръ изъ Петромъ дали одінъ одному въ грúди такъ щиро, що й повалились обїдва якъ снопи.

ГЛАВА ДЕВЯТА.

Чорногорець заразъ кинувсь до свого побратима, а Лєся до Петра. Забула сердєчна на той часъ и стидъ и дівочький соромъ: затулила єму хусткою глибоку рану, а сама такъ и впала на єго; плаче, голосить, сєрденькомъ називає. Що їй тепєрь и той ясний женихъ, и те гетьманство? Гаряча кровъ бѣе зъ рани въ Петруся, промочила хустку, обмиває їй руку. Якъ би воля, оддала бѣ тепєрь Лєся душу, аби оборонить одъ смєрти козака, що такъ шире одваживъ за неї свою жизнь. Ужє й Шрамъ изъ гетьманомъ, обѣхавши байрагъ, прискочили до того боєвища, а їй байдуже; вона плаче, вона вбиваєтця надъ своимъ Петрусємъ.

»Годі, доню!« каже Шрамъ. »Слізмі рани не

залічишъ. Дай лишъ ми перетягнемъ її поясомъ. Ще, може, не зовсімъ ліхо.»

А Сомко, щобъ помагати Шрамові, або лютовать на комішниківъ, вінъ, замісь того, самъ давай рятовать одъ смёрти Кирила Тура.

»Бідна«, каже, »Турова голова! Я думавъ, ти тільки жартуешъ изо мною, по давньому, ажъ тебе справді заморочивъ нечистий! Лучче бь міні до віку не женитись, ніжъ отсє бачить тебе безъ пам'яті и гласу!«

А про те ёму й байдуже, що молода ёго розливається слізмами надъ іншимъ да взиває сёрденькомъ.

»Не знаю, пане гетьмане«, каже Шрамъ, »якє въ тебе й сёрце, щобъ возитись коло сєго собаки!«

»А щò жь, батьку? хибá такъ отсє ёго й покинути?«

»Да нехай би пропадавъ ледáщо, якъ заслуживъ!«

»Ні, батьку, вінъ не такъ думавъ, виручаючи зь біді мою голову.«

»Виручаючи зь біді голову! а тепёръ трóхи не згубивъ тобі молодòї!«

»Молода, батьку, знайшлась би й друга, а Кирила Тура друго́го не буде.«

Лєся дослухалась до ёго мови. »Дакъ отъ якъ вінъ менє любить!« подумала собі небòга, и сёрце її на-вìки одъ Сомка одвернулось.

Шрамъ то жь посупивсь. Хоть и не сказавъ, да подумавъ: »Ему жаль Січового розбишáки, а що мій Петро́ лежить безъ пам'яті, про те ёму й байдуже.«

А Сомку не байдуже було й про Петра. Упоравшись коло Запорозця, кинувсь и сюди. »Щò панъ Петро́? чи єсть надія?« питає въ Шрама. Возьміть мою опанчу да припніть міждо коней.«

»Гледі вже, пане гетьмане, свого Запорозця«, каже понуро Шрамъ, »а въ пана Петра єсть батько.«

Та знявши зь себе рясу, и прип'явъ до коней. Положили на рясу міждо двохъ коней Петра, да й повезли до подвір'я придержуючи.

»Отъ де, сінку, довелось мині колихати тебе у козацькій колісці!« каже, йдучи позадъ ёго, старій батько. »Не судивъ тобі Богъ завітчатись смёртними ранами за Україну, а доскочивъ їхъ за чужу молоду!«

Сомко хотівъ положити въ таку коліску й Кирила Тура — не пожаловавъ своєї саєтової опанчі, якъ тутъ де ні взялось двоє Запорозцівъ. Наскочили и зразу розпізнали, що сталося; не розпитували довго.

»Що це«, кажуть, »панове, ви хочете робити зъ нашимъ братчикомъ? Невже вінъ такий сирота, що якъ-би не городові козакі, то оттуть би й оставсь на степу, звірю та птиці на поталу? Ні, панове! ще зъ-рѣду братчикъ братчика у чужихъ рукахъ не кїдавъ. Оддайте намъ ёго! Е въ насъ свої ліки — зразу поставимо ёго на ноги.«

Да не дождіаючись довго, моргнули Черногорцеві, схопили Кирила Тура одинъ за плечи, другий за ноги, положили поперекъ коней передъ собою, да й помчались якъ тіі демони.

Богданъ Черногоръ слїдомъ за ними.

А Петра везли тихою ступою изъ обережностію.

Сомко повівъ за руку Лесю, про здоровье питавъ, голубивъ; да вона вже до ёго була не та: за жалемъ да за тугою ні слова ёму не промовить.

Прошли за ярѣкъ, ажъ ось и Череваниха иде на зустрічъ. Василь Невольникъ не жалуючи поганяе коней. Зраділа мати, якъ побачила свою Лесю, що вже й казати!

А Шрамъ смутно привітавъ Череваниху: »Бачъ«, каже, »не, чогó твоя дочка наробила! Уже де замішаєтця вашъ жіночий рідъ, то добра буде мало.«

Посумовавши Череваниха надъ Петромъ, розпитавши въ дочкі, якъ що було, ажъ сплакнула, да й каже: »Уже жъ, пан'отченьку, коли такє лихо склалось черезъ мою Лесю, то ми зъ нею мусимо й запобігти сему лиху. Везить пана Петра до насъ у Хмаріще. Не будемо ночей досипати, а вже ёго на ноги поставимо. Я на

своєму віку доволі поповязала рань козацькихъ, да й Лєся моя до сєго дїла здатня. Немòвъ Господь намъ и помòже!»

Шрамъ изгодивсь, щобъ везті Петра́ прòсто до Хмарі́ща; а Черевань запросивъ гетьмана и всіхъ при єму значнихъ козаківъ до сєбє въ гòсті.

Тогді Череваніха зъ Лєсею поїхала попèреду, щобъ усє дóма якъ слідъ спорядити. Дорóгою Лєся дєсять разъ розказовала мáтері, якъ бивсь Петро́ изъ Кириломъ Туро́мъ; и вже, чи дуже, чи нї, клопотáлась у Хмарі́щі Череваніха, щобъ заготовить лїжко недужому, а вона́ бїльшє нї про що й не дбала. У кімнаті, де пєрше сама спала, послала єму на свойму лїжкові перину, убрала свóлокъ свїжими, що найкращими квітками, завісила вікно́ шїтою хустиною, и вже й рідна сестра́ не бóде така до брата́, якъ вона́ була до бідола́хи Петра́. Гóсті Череванєви пилї, їли, бенкетовали въ Хмарі́щі, абó пробували зъ гетьманомъ у Києві за вїйськовими речáми; Череваніха їхъ трактовала; а въ Лєсі тїлько було́

й робòти, що копáть корінне, варить зїлля да сидіти надъ недужимъ. Допомагáвъ їй Васіль Невòльникъ.

Петро́ мій мовъ у-дру́ге на світъ народивсь. Щò єму тепєрь, що Лєся не єгò сужена? Вона́ єгò любить — бїльшє єму нїчòго й нетрєба. Чи разъ же то въ недужі, одкривши òчі, не то вво-снї, не то на-явù, бачивъ вінъ, якъ вона́, нахилївшись надъ нимъ, підстерєгала, чи въ-гòру, чи въ-низъ идє єгò здоровьє? Якъ мáти дитинку забавляє очима, щобъ вона́ їй усміхнулось, такъ вона́ заглядáла єму въ вїчі, довідуючись, чи вернóвсь вінъ икъ пáмяти.

А вінъ же то, ослабши усїмъ тїломъ, живъ тїлько сєрцемъ, и хотъ не змігъ двїгнути нї рукòю, нї ногòю, а сєрце бїлось, якъ вода́ въ жерелі въ кринїці. Не бажáвъ би вінъ нї жїзнї, нї здоровья́, колибъ єму такъ и вмєрти, дївлючись у тїї òчі, якъ у чїсту вòду. У саду́ шебєче соловєйко; запáшний вїтерєць повівáє въ вікно́ скрізь цвітъ садовинї; тихє сòнечко захòдючи йграє по стїні зъ вишнєвими вїтами; колò єго си-

дить ёго Лєся, берє ёго за рѹку, прикладує свою долѹню ёму до гарячої голови... нї, не трєба ёму нї жїзни, нї здоров'я, дайте ёму оттакъ зомлїть, заснуть и не прокидаться до віку! Отъ же здоров'є почало брати гѹру, наповняло козацьке тїло, якъ вода колѹдязь; и гѹби зачервонїли, и очї зайграли.

Радуетця старий Шрамъ, радуєця й гетьманъ, а вже нїхтѹ бїльшъ, якъ самá Лєся. Тїлько її радїсть схѹжа була на мїсяць пїдъ негѹду: то сїяє вїнь, якъ сріблѹмъ сїпле, звеселяючи й поля, и сєла, и садї по-надъ рїчкою; то заїде у хмару, и якъ заїде, то весь свїть наче печаль покрїє: рїчка мовъ мєртва, безъ йскоръ, течє помїжъ берегами; почорнїли садї; по тємнихъ поляхъ смѹтно. Небѹга Лєся, то веселїтця сєрцемъ, то тѹжко сумѹє, якъ згадає, що мѹсїть одна-одинокá тратити молодїї лїта у гетьманськїй свїтлицї, слѹхаючи тїлько вїйськѹвїї роспрáви да погрїманне кѹбкївъ за трапєзою. Роспїзнала голѹбѹнка, да пїзно, що Сомкѹ козаць не до лѹбощївъ. Немá вѹ ёго нї тогѹ нїж-

ного слѹва, нї тогѹ любязнѹго пѹгляду, що веселїть дївѹче сєрце. Гетьманъ вїнь на всю гѹбу, пїшенъ и красєнь; да не згляне й не заговѹрїть такъ одъ сєрця, якъ той бїдний Петрѹсь. Отъ же трєба корїтїсь своїй дѹлї; шкода й казати батьковї або матерї. Нехай и самъ Петрѹсь про те не відає!

Ставъ вїнь очуняти, стáла вона рїдше до ёго надхѹдити, нїби боїтця ёго й сорѹмитця.

»Чогѹ ти, Лєсю, наче ховаєсь одъ мєне?« каже вїнь її разъ, пїймавши її за рѹку.

Вона нїчѹго ёму не сказала, тїлько слїзки заблищали на очáхъ.

»Не ховаїсь одъ мєне, сєрденько«, каже Петрѹ. »Будь мїнї за рїдну сестрѹ. Не судївъ намъ Богъ жити изъ тобѹю, нехай оддаїуть тебє за їншого, а я до віку не перестáну тебє любїти, якъ свою дѹшу.«

»Лѹчше вже зъ-разу розїйтїсь да й не зустрічатїсь!« промѹвила Лєся, да й вїрвалась одъ ёго и пїйшла вѹ садѹкъ вїплакати своє гѹре на вѹлї.

Отъ же не разъ и посли того прийде було и сяде въ ёго коло лжка, — сяде, заспивае яку смутную псню; усё, що на душі есть, усё виспивае. Нічого було й не гово́рять, дивля́тця тільки одно на одного, а що на душі рб́итця, усё имъ розумно.

А Сомко про те не думае й не гадае; да й Шрамъ и Черевань и сама Череваниха байдуже. Бо въ ту старовину коли дівка заручена, то вже й годі, уже й не кажи, що не сей, а той мині любь, ато на ввесь світь пі́йде слава. Тимъ-то усі були й безпечні да й самі вони, Петро изъ Лесею, мовчки сумовали.

Тільки що знявсь Петро на ноги, аж ось надійшла Сомкові чутка, що воєводи одъ Царя прибудуть швидко до Переяслава. Годі тогді въ Череваня бенкетовати; рушивъ заразы Сомко у дорогу, щобъ привітати ихъ у себе въ гостині. А Шрамъ собі ждавъ-недождався генеральной рады, щобъ, забравши съ того боку усі козацькі поту́ги ийти на Тетеру. Череванисі було на думці гетьманське весі́лє, а Черевань радъ бувъ

гуляти хотъ до-віку міжъ веселимъ козацтвомъ. И такъ міжъ собою урядили, щобъ іхавъ вінъ изъ дочкою підъ Ніжень до свого шурьяка Гвинтовки, осаула полкового Ніженського; а Шрамъ зъ синомъ мавъ іхати у Переяславъ до Сомка гетьмана, и щобъ, одбўвши воєводь, справити гетьманське весі́лє на всю Україну, и на весі́ллі разомъ усю старшину до походу на Тетеру приклонити, да зъ-разу ёго мовъ сіткою й накрити, щобъ не було двохъ гетьманівъ на Україні.

Якъ ось, виїжджають за Броварський бірць, за піскі, ажъ изъ Переяслава до Сомка гонєць курить. Хто жъ той гонєць? самъ Переяславський сѣтникъ, Иванъ Юскѣ. Скоро наши роспізнали такє диво, заразы наче хто й сказавъ усякому, що склалось щось не добре.

»Изъ якими вістми?« питае гетьманъ.

»Богдай и не казати, пане ясновельможний!«

»Що? не вже Татаре?«

»Гіршъ одъ Татаре! Изъ одного Васи́оти на-

родилось тобі, пане гетьмане, четверо, коли не лічить Иванця!»

»Да кажи прѣсто, щобъ тобі язикъ усохъ!« крикне Сомко.

»Лучче, якъ-би всохъ, пане гетьмане, ніжъ возвіщати тобі таку вість! Зиньківський, Миргородський и Полтавський поклонились Иванцеві!»

»Якъ? мої полковники перейшли до Иванцевого бѣгу?»

»Усі трѣе, якъ чѣешъ, пане гетьмане.«

»И Миргородський, и Полтавський, и Зиньківський?»

»Усі трѣе; оставсь при насъ по сей бѣкъ Ніжени тѣлько Лубенський да Гадяцький.«

»Чому жъ мині не дано звістки?»

»Ще не пройшло й дня, якъ прийшла вона у Переяславъ.«

»Що жъ? якъ? чи коли? хотъ розкажи толкомъ.«

»А отъ якъ«, каже сотникъ Юско. »Гздивъ нашъ бурмістеръ до князя Ромодановського зъ

грошима у Московську казну; ажъ чѣе, що князь у Зинькові. Завернувъ туди, ажъ тамъ Остапъ Миргородський и Демьянъ Полтавський зъ старшиною; бенкетують усі у Зиньківського Грицька. Ну, се жъ ище нічого. До князя, ажъ у князя повно Запорозцівъ, и все съ тихъ гольтяпакъ, що, попропивавши худобу, служили въ козаківъ по дворахъ, а далі, не звикши слухати господаря, повтікали п'янствовать на Запорожже. Познали дѣ-які бурмістра. »Чи не одъ крамаря«, кричять — уже вибачай, ясно-вельможний, у сімъ слові — »чи не одъ Переяславського крамаря до князя? Чорта зъ два тутъ поживитесь! Ось ми васъ, городовихъ кабанівъ, хутко вѣраємо!« Розслухаетця, ажъ тутъ ось яка вродилась новина — богдай мині не чѣти и не казати! Князь изъ Иванцемъ побратавсь, зовѣ ёго гетьманушкою Запорозькимъ, оддавъ ёму, поки що, Україною по Ромень владіти.«

Сомко ажъ за голову взявся. »Миргородський«, каже, »Полтавський... проміняти менѣ на

Иванця! Ні, пропала вже, бачу, рицарська честь на Україні! положили ми її зь батькомъ Богданомъ у домовину! Да гляди лишъ», каже Юскóвi, »чи правда ще сѣмú?»

»Ой, колибъ-то сѣмú була брехня!« одвiтує Юскó. »Такъ отъ же йстинно, що Иванецъ у Зiнькóвi гуляє въ князя. Бачивъ ёго бурмiстеръ, такъ якъ ти менѣ, пане ясновельмóжний. А Запорóзци, кажуть, велику ласку у Царя мають и чогó попрóсять, усѣ Царь по ихъ рóбить. Тимъ-то князь, зазвiвши полкóвникiвъ до Зiнькóва, погодiвъ ихъ, парѣвимъ слóвомъ, слухати Иванця якъ гетьмана. А въ насъ тепѣрь бачъ, якъ завелóсь? що кóженъ себѣ гледiть, абi ёмú було дóбре. Запобiгаючи царськóй ласки, усi трóе згодiлись, щобъ Иванецъ по Ромѣнь Україною правивъ.«

»Такъ, такъ!« каже гiрко Сомкó, »гетьмануи надъ нами хто хочъ—чи рицарь, чи свинопасъ—абi ми полковниковали. О несiтая жадóба старшиновання! тепѣрь-то я побачивъ тебѣ въ вiчi. Гнѣсся ти перѣдъ усякою пóганню въ дугу,

абi тiлько верховодить надъ йншими!.. Ну, а Васiюта жъ? и той поклонiвъсь Иванцевi?»

»Нi, мабуть«, одвiтовавъ сóтникъ Юскó, »бо, каже бурмiстеръ, попiвшись Запорóзци, и на Васiюту похвалялись да й на всю городову старшину недóбримъ духомъ дiшуть, а найбільшъ тii, що зъ вiнникiвъ да зъ парубкiвъ, що котóрого хазяiнъ коли вдаривъ, абó злiявъ, то вже тепѣрь похваляютьца за всѣ оддiчити.«

»Ось якiми новинками привiтають насъ у моiй гетьманщинi!« каже, гiрко всмихнiвшись, Сомкó до Шрiма. »Ну, да ще помiряємось, чия вiзьме. О, да й провчу жъ я своїхъ зрадникiвъ.

»Щó жъ ти, сiну, думаешъ чинити?« спитавъ Шрiмъ.

А щó жъ! iхати до Переяслава, постягати до обóзу пiдручниi минi полки, да й стоять хоть протiвъ цiлого свiту! Щó минi тii князи да боiре? Щó се вони вiдумали—шматовати Україну? Наше право козiцьке, нiхтó мiждó насъ не втручiйся! де два козакi, тамъ вони трѣтёго самi сiдять. Побачимо, чия бiде

сила!»

«И отсѣ», каже Шрамъ, «замісь войні зъ недоляшкомъ Тетѣрою, заведѣтця війна міжъ сѣгобѣчними полками! бо вже коли загарбавъ у свої рѹки Иванѣць три полкі, то безъ бою ёго зъ України не випрешъ. А Васіота собі підніметця, бо за нимъ уся Сівѣрія, уся Стародубівщина потягне. Дожидайтесь же тепѣрь, Паволочане, поки Сомко справитця зъ своїми ворогами! Колибъ ищѣ підъ сю заверуху самъ Тетѣра не перелізъ черѣзъ Дніпрѣ; бо въ іхъ зъ Ляхами щось такѣ вже компоуѣтця.

«Ну, а щѣ жъ би ти робивъ, батьку?» питаѣ гетьманъ. «Порадъ менѣ своѣю головою; я тебѣ послѹхаю.»

«Отъ щѣ я тобі пораявъ би! Ідъ лишъ ти у Переяславъ, да пиши листі до усіхъ полковниківъ, щѣбъ убоялись Бѣга, да подумали про козацьку славу, що ось Иванѣць простягаѣ рѹку, щѣбъ її скаляти, въ-нѣць обернути. А я тимъ часомъ поїду съ Череванѣмъ у Ніжень. Я одкрию божевільному Васіоті очі, що й самъ

пропадѣ, и дрѹгимъ нарѣбить лиха, якъ не бѹде за тебѣ держатись. Нехай лишъ вінъ приложить свої потути до твоїхъ; тогдѣ у усякого рѹки спѹстятця, а твої полковники зновъ до тебѣ вернутця.»

«Нехай тепѣрь вертаютця, а вже не я бѹду, коли не зроблю зъ ними такъ, якъ покійний гетьманъ изъ Гладкимъ.

«Ну, не хвалісь ищѣ, синку, да Бѣгу молись», сказавъ понѹро Шрамъ. «Тогдѣ скажешъ гѣпъ, якъ перескѣчишь. Не тратьмо дармо часу, попрощаймосъ.»

Попрощались и розѣхались. Нѣхтѣ нѣкому не сказавъ на прощаннѣ весѣлого слѣва. Усімъ на сѣрце пала тяжка тѹга, мѣвъ перѣдъ якимъ великимъ гѣремъ.

«Эге-гѣ! бачу, бачу, кудѣ дѣля хѣлить Україну!» говоривъ самъ собі Шрамъ, понѹривши гѣлову. Тхавъ позадъ усіхъ, не хотѣвъ нѣ съ кимъ розмовляти. «Не вже жъ», каже, «отсѣ справдѣ усѣ й роскѣтцятця, якъ горѣхъ изъ жмѣні? Не вже жъ на тѣ козакѣ воѣвали и

крòвъ свою проливали, щобъ пропала козацька слава порошиною зъ дула?»

Да й згадавъ старій смутну пісню, що зложивъ Божий Чоловікъ, якъ умеръ батько Хмельницький?

Чи вже жь дармо тая безщасна Україна Бòгові молила,
Щобъ міцна Ёго воля съ-підъ кормиги Лядської слобонила,
На позоръ да поругу невірнимъ не давала, щастемъ наділила, —

Чи вже жь дармо вона Бòгові молила?

»Мабуць, що дармо«, думає собі Шрамъ,
»мабуць, не така Бòжа воля, щобъ Україна зъ упокоємъ хліба-сòли уживала! Чи, мòже, приходить уже кінєць світу, що возстане свій на свого? И звідки жь підіймаєтця хмара, Бòже Ти мій милий?.... Запорóжже пєрше було гніздомъ рицарства козацького, а тепєрь вивòдить тілько хижихъ вовківъ да лисіць. Отсє, мабуць, дожились вражі сині до порóжніхъ кишєнь, то й завòдять міжъ наро́домъ трусу́, щобъ

підъ каламúтний часъ людськимъ добромъ поживітись. Завідно, мабуць, стало проклятимъ сіромáхамъ, що въ Городовòго козака пòвно въ господі. А який же врагъ посилавъ на Запорóжже, якъ, по розгромі Ляхівъ, усякому було вільно займати займанщину? Ні, ось пійдемъ рицарєвати! Пьянствовать да баглаї бить, а не рицарєвати!... Пожалуї, інші спасєнні души справді одбігли займанщини, яко суєтї мирськòї; а другий розбишака пійшовъ у Січъ, абї не робити дїла на господарстві. Отъ и нарицарєвали! утїшайсь, Україно, своїми дїтками! Иванєць підлєстивсь до Січовиківъ, да тепєрь и кòить съ-підъ руки въ князя, щò хоче. Бачу, до кòго вінъ добираєтця — хоче Сомкові дружби доказати, да ще жь Богъ насъ не зовсімъ покинувъ; ищє, мòже, наберєтця сòтня-друга вірнихъ душъ на Вкраїні!»

Мізкюючи такъ, слухає, ажъ испєреду піднявся якийсь галась. Косіли надъ доро́гою косарі, а одінъ упивсь, да й простягсь середъ шляху; а Васіль Невольникъ, мабуць, задре-

мавъ да й наїхавъ; отъ и счинїлась заверуха. Завзятий підъ ту чорну раду сїльскій людъ зробївся.

Шрамъ стїснувъ коня острогами и підбїгъ швидче до ридвана.

»Кармазини!« гукали п'яні косарї, »изновъ расплодилась вельможна шляхта поміжъ міромъ! да намъ не вперше викощувати сей бур'янъ по Україні!«

Да й точатця до ридвана, махаючи косоми. А одїнь претця зъ сокирою, щобъ притьмомъ колеса рубати.

»Геть, Иродови души!« крикне на їхъ Шрамъ.

Побачивши передъ собою попа, усі зразу трόхи й зупинїлись.

»Що се?« каже Шрамъ. »Чи ви Турки, чи Татаре, що нападаєте на подорожніхъ? Чи въ васъ Християнська душа, чи вже и Бóга й віру забули?«

»Нї, пан'оче«, обїзвавсь одїнь, »не забуде чоловікъ Християнської віри до-віку! та якъ же

стєрпїти, коли притьмомъ давлять кармазини людєй по дорóгахъ?«

»Да ще, слава Бóгу, въ насъ рúки не въ кайданахъ!« озвалось уже двоє, чи троє: »ще не попустимо глумїтись надъ собою! Бóде вже й того, що одїнь свїту зóлотомъ гаптúє, а їнший, мóже, й сїрячїни не має; одїнь окомъ своїхъ сїножатеї не зáйме, а ми ось изъ половїни кóсимо. А вибивались изъ-підъ Ляхівъ усі у-кúпї.«

»Такъ! бачу, бачу!« каже самъ до себе Шрамъ, »усюди пробралась изъ Запорóжжя халепа!«

»Изъ Запорóжжя!« кажутъ, »дє тобі, пан'оче, изъ Запорóжжя? Це все наші городів кóять, а на Запорóжжі усякъ рївєнь. Немá тамъ ні панївъ, ні мужикївъ, ні багатїхъ, ні вбóгихъ.«

»Бідниї, слїпорождєнниї ви діти!« сказавъ їмъ скрізь слєзи Шрамъ. »Нехай Господь змїлуєця надъ вáшою темнотою! Пустїть кóней, пустїть! не заступайте дорóги, атó я призову на вáши глáви проклятіє Господне!

»Ну вже пустімо, нічого робіти«, кажуть косарі, розходючись по бокахъ дорѳги. »Знавь ти, пан'оче, щѳ сказати! А вже, якъ-бї не тї, то ми бѳ дознались, изъ якого дѳрева повитѳчуванї спїци вѳ ридванї. Не оборонїли бѳ єго й позлотїстїи цяцькї, що дурнїї Ляхї повимудрѳвували!«

»Нехай вась Богъ помїлує!« каже одѳжджаючи Шрамъ. »У тяжкѳму недѳзї ви хѳдите! Прѳклять, прѳклять химорѳдникъ, що заморѳчивъ вамъ гѳлови!«

Оттакї пїснї слѳхали наші подорѳжнї до самого Нїжєня. Чи заїжджавъ Шрамъ до кѳзнї, пїдковати конїю пїдкѳву — у кѳзнї коваль, забѳвши про залзо вѳ гѳрнї, балакавъ съ хуторянами про чѳрну рѳду: »Щѳ ви«, каже, »лагодите черѳсла та лемешї? лагодьте лѳчче бѳтькївськї списї, бо бѳде хѳтко усїмъ робѳта. Тхали вѳ Нїжєнь Запорѳзцї, дакъ казали, що знѳвѳ пїднїавъ такїй гетьманъ, якъ Хмельнѳцькїй.« Чи схѳдилась де у сельцї мїжъ мїромъ сѳдня рѳда — дїдї, замїсь, щѳбѳ укладати громадї

сѳдѳ, росказовали, звїдки почалѳсь козацтво и якъ увѳсь миръ вїбивсь бувъ изъ-пїдъ Ляхїв и недоляшкїв на вѳлю. »Щѳ тепѳрѳ за державцї-козакї?« каже їнша сїва борода (бо тогдї повѳжнї посполїтїи лѳде носїли бѳроди), »ще зъ такїми мѳжна поборѳтись. То онъ якъ за Наливайка, абѳ за Павлїѳгу булї Ляхї-державцї да недоляшки! одїнъ надъ сѳтнею сїль. Та и зъ тимї якѳсь же наші справлялись. Онъ, якъ бувъ Кисїль, абѳ Вишневецькїй Ерѳма... бѳтечки! булѳ йдешъ, чумакуѳючи, стѳпомъ: Чиє село? »Вишневецького.« Чиї ланї? »Вишневецького.« Чиє старѳство? »Вишневецького!...« та й за тїждєнь не перѳйдешъ єго дѳржави. Знаѳете, робїли тїї велїкїи панї съ королѳмъ, щѳ хотїли, дакъ усї городї й прїгороди пороздававъ їмъ корѳль то на старѳства, то на вѳлости. Да й зъ такїми жѳ то, кажѳ, дѳками бѳтькї вѳши справлялись.«

Оттакъ якъ зачне оповїдати, мѳвъ изъ пїсьма беручї, сїва голова, то сѳдня рѳда й про свїй сѳдѳ забѳде.

»Ну якъ же, якъ вибивались наши зъ-підъ Лядської кормиги?« питають молодші.

»Ге, якъ! Бігъ нашимъ помагавъ. Ляхи да недоляшки думали, що якъ притопчуть козака, або посполитого, то й лежатиме, мовъ хворостина на гріблі; мали вони насъ за скотъ незмислений. А нашъ братъ, сірома, у своїй драній свитині, що день, що нічъ, зъ плачемъ зовє на помічъ Бѳга. Ляхи да недоляшки тонуть було у перінахъ, пьють, гуляють, а нашъ братъ, якъ той невѳльникъ до отця-матери, озиваетця до Бѳга, передъ Бѳгомъ дѳшу свою, якъ горющу, негасиму свѳчку, ставить: тимъ-то й не слабѳло наше сѳрце, тимъ-то ми смѳливо рушали супротѳ нечестѳвої сѳли, и Госпѳдь по всякъ часъ помагавъ намъ!«

Да оттакъ гѳторить-гѳторить сѳльска громада, да й зачне ту Хмельницьину до свого часу прикладувати, зачне перебирати, якъ хто съ козацької старшинѳ розбагатѳвъ и съ чоѳго-то такъ на Украѳні стало, що въ одноѳо нѳ грѳнта, нѳ хатѳни не має, трѳба въ підсусѳдкахъ проживати, а

другий на свої ланѳ людѳй не назовѳтця, за всю ѳсѳнь не обѳретця. Отъ ѳнший тутъ знѳвъ прийме рѳчъ, да й пѳйде про займанщини викладовати: »Якъ слобонѳли нашѳ зъ Бѳжою помѳччу одъ Ляхѳвъ Украѳну, дакъ тодѳ по обѳдва бѳки Днѳпра уся земля стала козакамъ спѳльня и ѳбща. Отъ и давай дѳлитъ по полкахъ Украѳну: однѳ сѳла до одноѳо полку, а други до другого тягнуть, и у полковѳму гѳродѳ судовѳ справу собѳ маѳють. Ну, а въ полкахъ осягли козаки й позаймали зѳмлі пѳдъ сѳтнѳ, а въ сѳтняхъ пѳдъ гѳродѳ да пѳдъ сѳла; а тамъ ужѳ пѳдъ свої дворѳ, хуторѳ да левѳди. Отъ би, здавалось, и дѳбре, та гѳре, що старожѳтнѳ козаки, що зъ прѳдкѳвѳку козаками бувѳли, вѳськовѳй чѳрнѳ позавѳдѳли, не схѳтли дѳлитъ рѳвно. »Яки вони«, кажуть, »козаки? Ихъ батьки та дѳдѳ зъ-рѳду «козацтва не знали. Зрѳбимо перепѳсь, и хто «козакъ, той вѳльность козацькую матиме, а хто «пахатнѳй хрестянинъ, той нехай своѳо дѳла «гледѳть!« Зчинѳлась була бѳча не малѳ: поспѳльство своѳо козацтва рѳшатъся не хотѳло;

що ледві покійникъ Хмельницький утихомірівъ. И отó, котóрі багаті, що на доброму коні збройно до обóзу могли виїжджати, тіі зостáлись козаками и до леєстру козацького записані; котрі жъ ходили піхóмъ, дакъ зостáлись у поспільстві (опрiчъ міщанъ, що по городáхъ торгi и комóри крамніі мáли), осіли на рангóвихъ, абó на магистратськихъ та на чернечихъ грун-тáхъ, абó у шляхти та въ козаківъ підсусідка-ми, а інші зостáлись козацькими підпомòшни-ка́ми, що двáдцять, тридцять чоловікъ одного козака зпоряжають. Ці бъ то, мóже, й собі, якъ отъ и мi, козацької вóльности пошукáли, коли жъ не сила! Якъ старшина зъ гетьманомъ розпо-рядила, такъ и зостáлось. Давай посполитий до скáрбу и подáчку одъ дiму, давай и підвòду, и грèблi по шляхáхъ гатi, а козакъ, бачъ, нiчого того й не знае. Приде булó полкóвникъ, абó військóвий старшина, до гетьмана: »Благосло-»вi, пáне гетьмане, заняти займанщiну!« та й займе, скiльки окомъ закiне, степу, гаiвъ, сiно-жáтей, рiбнихъ озiръ, и вже це ёго родова зем-

ля, ужé тамъ підсусiдокъ хочъ живi, хочъ до дру-гого держáвци, коли не лóбо, вбирайся. Зновъ приде сóтникъ, чи осауль, чи тамъ який хорун-жий полковий, до полкóвника: »Благословi, »бáтьку, заняти займанщiну!«—»Займи, сiнку, »скiльки конемъ за день обiдешъ.« А сóтники козакамъ займанщiни по всiй сóтнi роздавали. Объоре плугомъ, обнесé копцями, ровомъ об-копае, абó огрянiчить кляками, та вже й не сунсь туди нашъ братъ; де забъе на болóтi пà-лю, тамъ ужé ти млина не будуй: самъ винъ, абó ёго дiти збудують. Оттакъ-то, братцi, оттакъ-то дiти, тiі багатирi, тiі дiки-срiбляники зъ голóти расплодiлись! У Хмельнiщину рiдко який шляхтичъ зачепiвся на Вкраiнi, пристáвши у козацтво, а теперъ iхъ не перелiчишь! Дé-якi повилáзли зновъ изъ Пóльщи та повипрóшува-ли въ гетьмана бáтьківщину абó матерiзну; а бiльшь сёго вельмóжества изъ козацтва такi начинiлось. И вже iнший и забувъ, изъ чимъ бáтькомъ рáзомъ до війська у сiромязци йшовъ. Той же зостáвсь у-въ убóзствi, а ёму фортúна

на війні послужила, у старшину, у значне козацтво ускочивъ, а далі займанщину занявъ, світу гаптує, а ми сімряги мовчки латаємо. Оттакъ-то, братці! оттакъ то, діти!»

А Шрамъ зъ-боку слухає-слухає, да не знає, що вже тимъ нависнімъ речникамъ й казати.

»Нічого й річєй дурно тратить«, думає собі. »Тутъ, бачу, довго хтось поравсь, а не хтò більшъ, якъ оттіи проклятіи комішники! Бачъ, яку старовину розворушено! Тогді жъ и Бòгъ благословивъ противъ гордыхъ дуківъ да беззаконної шляхти ставати; а теперъ Иванецъ для своєї користи роздуває старе òгнище. Темний людъ закарбовавъ собі въ голові кармазини да *нашійники*, такъ теперъ тільки тòкни, вінъ по готовому сліду безумніи рєчи й горòдить, самъ себе возмущає, а лукавий Иванецъ тимъ часомъ до свого добіраєтця! Велика буде милость Бòжа, якъ ми ёго подужаємо!«

ГЛАВА ДЕСЯТА.

Другого дня, на заході сонця, зблизились наші подорожні до Гвинтовчиного хутора, що стояв трохи у боку одъ Ніженя, середъ гарної дубової да липової пущи.

Проїжджаючи мимо ковалеву хату (у пущі живъ коваль хуторський), тільки що Шрамъ одрізнівсь одъ своїхъ, щобъ поспитати, чи дома панъ Гвинтовка, якъ изъ дверей мовъ лихий пхнувъ жінку, трохи коневі підъ ноги не сунулась; а за нею зъ макогномъ віскочивъ съ хати чоловікъ.

«Ужé жъ», каже, «я тобі дамъ за ці пісні! добравсь теперъ я до тебе!»

Бачить жінка, що нікуди втікати, давай кругъ Шрамового коня бігати.

»Ось«, каже, »ліхо велике! Хибá нельзя вже
й заспівати:

Ой ти, старий дідуга,
Изогнувся якъ дуга,
А я, молоденька,
Гуляти раденька...?

Чоловікъ справді вже бувъ сивий, а жінка
чорнобрóва й молоденька.

»Ось постòй«, каже, »сúча дóчка, дай мені
тебе за космаги піймати; я тобі покажý свою
стáрість!... Смійся, смійся! засмієся ти вь ме-
не на кúтні!... Моргай, моргай! ось якъ моргну
тебе, то й ногамц вкряєся!«

Та й давай гасати за нею кругъ Шрамового
коня.

А вона: »Оддишь бо трóхи, Остапе! бачь,
якъ засіпся! А я тобі заспівáю другої, коли ці
не вподобавь.«

Та й заспівала, танцюючи кругомъ да плé-
щучи вь долòні:

Колибъ мені абó такъ, абó сякъ,
Колибъ мені Запорóзький козакъ,
То бь вінъ мене сюди-туди повернұвъ,
То бь вінъ мене до сёрденька пригорнұвъ!

»Э, дакъ óнь якої ще!« закричавъ чоловікъ.
»Ужé жь теперъ відь мене не влизнешь! Тò-то
я бáчу, що Запорóзці щось дúже чáсто захó-
дять до тебе, сýки, воді напíтьця! а вь їхъ не
водà на думці!«

Да й почавъ изнóвъ ганя́тись за жінкою. А
вона бiгає кругъ Шрамового коня да ще бiльшъ
ёго дратуе.

»Згiньте ви кь нечiстому!« каже Шрамъ,
»дайте мині проiхати!«

»Де жь мені, пан'óче, дiтись?« каже жiнка.
»Вiнъ мене вбъе, якъ наздожене. Тутъ хочъ
дурний, та такий злий, якъ собака.«

»Сóромъ тобі«, сказавъ тогди Шрамъ чоло-
вiковi, »сóромъ тобі изъ сивими усiма та блáз-
немъ себе явлáти!«

Ковáль тогди розшолóпавъ, передь кимъ вінъ

єсть, уклонівсь пан'отцеві да й потягъ у хату, поймавши облизня. Тільки на порозі щє посварівсь макогóномъ на жінку, а вона ёму регóчу-чи показала дўлю.

»Чи дóма панъ осауль полковійй?« поспитавъ у неі Шрамъ.

»Та дóма!« каже. »Тамъ усє зъ Запорóзцями бенкетує.«

»Якъ? Гвинтóвка зъ Запорóзцями?«

»А чому жъ, пан'óче? Хибá не знаєте, що Запорóзці тепєрь пєрші лóде въ світі? Кáжуть, подаровáвъ имъ Царь усю Вкраїну.«

»Щобъ ти окаменіла, якъ Лóтова жінка, за такі рєчи!« крикнувъ зъ досáди Шрамъ, да скорійшъ и поїхавъ одъ неі.

»Сіль тобі на языкъ, печина въ зóби! оддалá потіху коваліха, бо була трóхи п'янєнька.

Наздоганяючи своіхъ, Шрамъ ищє разъ зупинівсь, стрівши Бóжого Чоловіка.

»Оттáкъ«, каже, »дїду! не схотівъ іхати зо мнóю, да пєрше мєне тутъ опинівся!«

»Э, да се Шрамъ до мєне говорить!« каже Бóжий Чоловікъ.

»Якъ отсє тебе Госпóдь сюді занісь?« питає Шрамъ.

»Да отъ, попáли менє у свої рúки прощáльники, сїплють сріблó-зóлото, не одпускають одъ сєбе жáдною мїрою, да отсє й підъ Нїжень затагли.«

»На що жъ ти имъ тутъ здався?«

»Остáвили на мої рúки товáриша. Занедúжавъ у ихъ курінний. »Одході намъ, бáтьку, сєгó козакá, такъ ми тобі помóжемо не на одногò невóльника.« Такъ отсє живú тутъ да й нянчусь изъ нимъ, якъ изъ дитиною: то співáю ёму, тò що. Здобúвсь дóбре сїромáха. Той самій, що сь твоімъ Петрусємъ исчепівсь.«

»И отсє тобі одогрívати такú гадюку!«

»А чому жъ? мині усї ви рівні; я въ вáши чвáри да свáри не мїшáюсь.«

»Иродова душá!« каже Шрамъ, »трóхи мині остáтнєго сїна не спровáдивъ на тóй світь!«

»А щò бакъ твїй Петрусъ? якъ мáетця?«

»Тутъ изó мною. На-силу бідний на нòги знявсь.«

»Такъ ви отсé въ Гвинтòвки гостéватимете?«

»Хто въ Гвинтòвки, а я поїду прòсто до Васюти.«

»Не застанешъ ти Васюти въ Нíжені; поїхавъ, кажуть, у Бату́ринъ на рáду.«

»На яку рáду?«

»Хтò жь ёго знае, на яку! Усé, ма́буть, про гетьманство клопóчетця, такъ отъ изозва́въ рáду ще въ Бату́рині.«

»Такъ и Гвинтòвка тамъ?«

»Ні, ма́буть, ёму не трéба Гвинтòвки до сёго дiла. Атò чому́ бь не зозва́ть рáди у своїму столéчному місті? Да цурь ёму! щò намъ до тóго? Прощай, пан'óтче, не задёржуй мене.«

Да зь сiмъ слóвомъ одверну́всь и пiйшо́всь собі га́емъ.

Шрамъ наздогна́въ свій поiздъ коло́ висóкихъ ворiтъ пана Гвинтòвки.

Будiнки въ сёго значного козакá були не

Череванéвихъ: гóнтова крiша височéнна, у два пiятра; а въ крiшi вiкна повирóблюванi, и рiзаною мерéжкою скрiзь гáрно облямо́ванi. Зь вёрху крiши по рiжкáхъ шпилi, а на верхъ ко́мина вертiтця по вiтру залiзний пiвень. Панський будiнокъ бувъ. А посерéдь двора́ въ Гвинтòвки стоя́всь стóвбъ, и въ стóвбу усé кiльця, то залiзні, то мiдні, то срiбні. Отò знакъ, що прòстий козакъ абò посполiтий вяжi коня́ до залiзного; а хто значний козакъ, то до мiдного; якъ-жé хто рiвня господарéви, такъ той ужé до срiбного.

Черевáниха, розглéдивши те всé, оберну́лась до Шрама, да й ка́же смiючiсь: »Не дурно жь, ма́буть, у мого брата жiнка княгiня: у ёго всé не по-нашому.«

А Шрамъ понуро: »Се вже така: дéгтiрть и смердiть дiгтемъ. Коли взя́всь Пóльку, то вона тебе наскрiзь своїмъ духомъ прiйме.«

Якъ ось, тiлько що на́ши вiжджають у ворота, ажъ панъ Гвинтòвка вертаетця съ полёвання въ другi. Кругъ ёго хортi на мотузкáхъ;

за нимъ ідутъ козакі, трублять у рогі, да ще парь зó дві й волівъ ведуть за собою.

»Эге, добродійко!« каже Шрамъ Череванисі, »да твій братъ справді, бачу, у пані пошився! Коли козакъ водівъ хорті за собою на мотузкахъ?«

»Се ще не диво«, каже Череваниха; »а диво, що онъ якого звіря вполівали!... Якъ ся маєшъ, якъ живєшъ, пане брате? закричала до Гвинтовки. Привітай лишъ нежданихъ гостей.«

»Ижданихъ, и давно званихъ!« каже Гвинтовка, підійждяючи до ридвана. »Чоломъ, кохана сестро! чоломъ, любий зятю! чоломъ, панно небого! Э, да хто жъ отсе ще зъ вами? Невже се панъ Шрамъ?«

»А кому жъ би була нужда«, каже Шрамъ, »забиватись сюди ажъ изъ Паволочи? Ось мій и синъ, пане полковий осауле, тобі до послуги.«

»Ну, вже такої радости я й не сподівавсь!« каже Гвинтовка. »Настусю, Настусю сердень-

ко!« крикне, обернувшись до будінка, »війди лишъ подивись, які до насъ гості завітали!«

»У дверяхъ зъ будінка показалась господія. Ще була молода й хороша, тільки бліднолика пані. Заразъ було видно, що се не нашого пера пташка. Не та въ неї хода, не та й постать, да й Українська одєжа якомсь ій не припала. А гарна, чорнобрѣва була пані.

»Княгиня моя! зóлото моє!« каже ій Гвинтовка, »привітай же моїхъ гостей щиримъ словомъ и ласкою. Отъ моя сестра зъ дочкою; отъ мій зятъ; а ось високоповажний панъ Шрамъ изъ синомъ. Ёго всяккъ знає на Україні и въ Польщі.«

Княгиня зійшла зъ рундука на зустрічъ гостямъ, веселенько всміхаючись, тільки дивилась якомсь такъ жалбно, що ажъ чудно усімъ здалось. Заразъ можна було догадатись, що въ неї лежить на душі якесь тяжкє, невсипуще горе.

Гвинтовка скочивъ съ коня, узявъ свою жінку за руку и підвівъ до ридвана. А Череваниха

зъ дочкою то жъ вилізли зъ ридвана, щобъ привітатись изъ своєю вельможною рідичкою. Оглядають тую княгіню, якъ якé диво; до неї, ажъ княгіня наче їх и не бачить. Щось друге въ неї передъ очима; ажъ помертвіла, наче щось страшенне побачила. Далі якъ крикне не своїмъ голосомъ: »Ридванъ!« да й упала безъ пам'яті.

Усі засмутились; не знали, що се зъ нею сталося. Одинъ Череванъ усміхавсь, догадавшись, що тому за причина.

»Ге! не дивуйтесь«, каже, »бгáтці: ридванъ сей узялі ми підъ Збóровимъ, а въ ридвані сидівъ князь ізъ княжамъ. Князя жъ погна́ли Татаре до Криму, а княжа́ вражі козакі, насунувшись, кіньми затоптали.«

Княгіню тимъ часомъ підвели зъ землі. Здихнула небога на вітрі, да, ма́бутъ, почувши, що сказавъ Череванъ, ажъ застогнала, наче її хто ножемъ шпирну́въ у серце.

»Бачъ, Лядське ко́дло!« каже тогді скрізь зуби Гвинтовка. »Я думавъ, вона вже забу́ла

пре́жні норові, ажъ, ма́бутъ, вóвка скілько хочъ годуй, а вінъ усé въ лісь дивітиметця!«

»Га-га-га!« засміявсь Череванъ. »Хибá жъ я тобі не казавъ: »Эй не бері, бгáте Матвію, Ляшки: не бóде тобі зъ нею щаслівого життя!«

»Цуръ ёму!« каже Гвинтовка. »Годі вже про се! Прóсимо до госпóди, дорогі́ гóсті. Ви, чёрті! гукну́въ Гвинтовка на свої слуги, »чогó стоіте поторопівши? Однесіть панію въ покóї.«

»Скажи, Бóга ра́ди«, спитавсь у Гвинтовки Шрамъ, якъ увійшли до світлиці, »що отсе за дикий звіръ изъ рогáми показавсь у Ніженськихъ пúщахъ? Ганялись на́ши батькі по Низовихъ степáхъ за білорóгими сугакáми; ганялись на́ши діди, коли правда, що співають у пісняхъ, и за золоторóгими турáми по Дніпровихъ борáхъ, а на тако́го тяжконóгого звіря ще зрòду ніхтó не полéвавъ.«

»И́нший«, каже, »пан'óтче, тепе́рь ча́сь, и́нші й звича́ї. Сугакі да ту́ри іли одну́ траву́, а сей тяжконóгий звіръ пере́гризае дубъ и вся́ке

дерево, при самому корені.»

Га-га-га!« засміявсь веселий Черевань, »се вже, бгатику, спражня загадка.»

»Онъ, бачите«, каже Гвинтовка, »идуть у двіръ, познімавши шапки, Ніженські кушнірі да салогуби? Які теперъ смірні та покірливі, що въ мене волі въ дворі; а пійди поговорі зъ іми въ магістраті: тамъ заразъ покажуть тобі трухлий шпаргаль изъ віслою печаттю!«

»Да щò жъ тобі заподіяли сі добрі люде?« питає Шрамъ.

»Справді, що добрі!« каже всміхнувшись Гвинтовка. »Колибъ ти почувъ пан'отче, якъ сі добрі люде на городову старшину зъ Запорозцями похваляютьця! Запорозці теперъ зъ міщанами якъ рідні брати; пьють да komponують у-купі, якъ би нашому брату яму викопати. И така завелась смілость у вражихъ мугирівъ, що іде значний козакъ улицею, ніхто й шапки не ламає.«

»Да подожди жъ, пане брате«, каже Шрамъ, »а ти жъ самъ чия сторонá?«

»Отсе ще!« каже Гвинтовка. »А вже жъ

гетьманська.«

»А чоґò жъ ти водисся зъ Запорозцями?

»Хтò се тобі сказавъ?«

»Хто бъ ні сказавъ, а чутка така, що ти бенкетуєшь изъ ними незгіршъ одъ міщанъ.«

»Плюй ти, пан'отче, тому въ вічі! Щобъ отсе я, будучи паномъ на всю губу, не знайшовъ собі ліпшої компаніі надъ Запорозьку челядь!«

»Такъ, такъ«, каже собі скрізь зуби Шрамъ, »бачу вже я добре, що ти панъ, хоть и не кажі.«

А Гвинтовка глянувъ у вікно да й гукнувъ на свої слуги: »Хлоці! бийте вразькихъ личаківъ по гамаликахъ! женіть батогами зъ двора Хамове кодро!«

»Кá'зна щò, бгате!« каже Черевань, »хтò жъ такі Християнина, наче собаку, проганя одъ порога!«

А Шрамъ не вітерпівши додавъ: »Такъ робили тільки пані Ляхи да наши недоляшки. Чи не обляшила й тебе твоя княгіня.«

»Якъ отсе такъ?« крикне Гвинтовка.

»Такъ, що твої рѣчи и звичаї годілись би й звірю Ерємі.« (*)

Почервонівъ якъ мідень Гвинтовка.

»Батько!« каже, »одъ одного тебе я стерплю такі рѣчи, не пролївши гарячої крові! Я такий Ерєма, якъ ти Барабашъ. Ерєма!... да нехай сатана візьме мою душу, коли не радъ я по всякъ часъ виняти за Україну шаблю оди́нь протівъ десятохъ!«

Да й винявъ съ піхви шаблю и блиснувъ нею на сонці; а сонце вже сідало, и тільки на свѣлоці скрізь вікна червоніло.

»Ну, ну, угамуйсь«, каже Шрамъ; »хиба жъ я тебе не знаю? Мало чого скажетця підъ гарячу мину́ту? Не все, кажуть, переймай, що по воді пливє.«

А самъ собі подумавъ: »И Ерємі дорогá була Україна; и вінъ махавъ за неї шаблюю: якъ не махати, боронячи свої маєтності?«

»И справді«, каже Гвинтовка, »припало

(*) Князю Ерємі Вишневецькому.

жъ мині теперъ змагати́сь, якъ треба гостей шановати. А гей, княгине! давай лишъ козакамъ вечєрати!... Помилівсь ти, пан'отче«, каже зновъ до Шрама, »дуже помилівсь, сказавши, що жінка мене обляшила. Тривай лишъ, чи не я її оказачивъ. Дивись, не гайдужки, не маршалки застилають у мене стіль. Доказали ми Ляхамъ козацької слави: княгині їхъ теперъ служять козакамъ за столómъ и не за столómъ! А ти кажешъ, що жінка мене обляшила. Княгине, моє злото! чи ти спїшъ, чи не чуєшъ? вечєрати козакамъ порá!«

Такъ вигукувавъ осауль полковий Гвинтовка: хотівъ притьмомъ довести передъ Шрамомъ, що въ ёго жінка все одно, що служєбка, хоть би вона була сто разъ княгиня. И, такъ якъ мєртве нєхотя устає на чарівницький покликъ зъ домовини, такъ тая княгиня, мовъ не своїми ногами, увійшла до свѣтлиці на грізний покликъ свого чоловіка. И, такъ якъ молóда рабїня у старóго, сивоборóдого Турчина служить и тремтїть, и нїзько покланяєтця, такъ и

та нещаслива княгиня, догожаючи своїм чоловікові, нізко вклонилась гостям і почала застилати стіл білою скатертю. А руки ж то білі, ніжні, засукані по-хазяйськи по локоть, здаються чистішими од скатерти і нижнішими од миткалевих рукавів, — сияють скрізь вечірню тінь, як свіжий сніг ранком на дворі. Чи на те ж то вони вікохані, випестовані, щоб, покинувши високі князькі замки, застилати стіл козакові?

»Не честь, не слава хиба козакам«, каже господарь, глядя на неї, »що в їх такі слуги? Сестро, небого, прошу ж до гурту. Сідайте да й не клопочіть у мене в господі ні про що, як пані над панами. Вамъ услужуватиме горда Польска пані, високоіменитая княгиня!«

А Череваниха каже: »Ридванъ нашъ такъ излякавъ твою господиню, що колибъ їй — у добрий часъ мовити — чого не сталося изъ переполоху. Може-бъ, измить її свяченою водою, да нехай би наділа сорочку пазухою назадъ?«

»Э, сестро!« одвітує Гвинтовка; »мій голосъ підіме її и зъ домовини. Не вважай, що вона така смутна сегодні: скажу тільки слово, такъ заразъ розвеселітця, да ще й черезъ шаблю поскаче. Наши козачки танцевали жъ колісь підъ Лядську дудку.«

Хто бъ то змігъ розказати, що на ту пору діялось на серці в бідної княгині! Мабуть, привикла вже небога до такого глуму; уже й не плаче й не здихає. Слухає тее гордованне од свого чоловіка, такъ мовъ не про неї й річъ; тільки часомъ здригнетьця од його грізного голосу, якъ струна на бандурі.

»Боржій, боржій, жінко!« покрикує на неї Гвинтовка, »докажи, що твоя висока порода на якесь такі лихо тобі здалася. Давай намъ якоїнебудь настойки, чи запеканки, тільки такої, щобъ и старе помолодшало.«

Принесла княгиня й запеканки, почала гостей шанувати. Мусила перше випити чарку сама, и тоді вже стала гостей обносити.

»Пийте теперъ безпечно, дорогіі гості!«

каже господарь: »Ляшка вась не отруїть.«

»А одь їх рѳду — не во гнївъ твоїй жїнці — се їноді ї стәнеця«, каже Шрамъ. »Мѳже бь, и батько Хмельницький поживь ищє на свїті, якъ-бї не свѳтавсь изь Ляхами.«

»Бачь, моє зѳлото, якї твої землякї!« каже Гвинтѳвка. »Хвали Бѳга милосѳрдного, що я тебе слобонївъ одь їхъ. Хоть, мѳже, мої липовї свїтлицї ї не тє, що княженєцькї замки, такъ хоть поживєшь мїжъ православними Христїянами; усє такї не такъ смердїтимешъ Лядськимъ дѳухомъ, якъ позовѳуть на сѳдь перєдь Бѳга!«

»Да чи по нашѳму жь вона мѳлитця?« шепнѳла Черевѳниха брѳтовї.

»Оттакъ, сєстро!« одвїтує той гѳлосно, »не вжє жь ти дѳмаешъ, що я мавъ бї кателїчку за жїнку? Ужє не знѳю, щѳ тамъ у її въ душї сидїть, а вона въ мєне и до цєркви хѳдить, и христїтця по нашѳму. Перехристїсь, моє зѳлото!«

Княгїня перєхристїлась, якъ дитїна, и щѳто! бачця, нїчѳго не заважѳють словѳ, а Лєся,

да ї самѳ Черевѳниха, насїлу змогли дивїтись безь слїзъ на ту нещасливу невесту. Такъ якъ бїдний горѳбчикъ попадєтця у рѳки хлопьятамъ та ї не знѳє, зѳ що надъ їмъ знущѳютця, а тїї єму виспївають, якъ Жидї Христѳ мѳчили (*), крутѳть да пїдкидѳють у-гѳру: такъ ся безтѳланна княгїня попѳлась тепєрь мїжъ козакї; и щѳ тамъ тїї князї, сенѳтори да велїкї панї нарѳбили, про щѳ вона ї не вїдала, за всє тепєрь одвїчѳє.

Тїлько отѳ що посїдали за стїль, и Шрамъ поблагословївъ стрѳву, якъ ось, хтосъ одсѳнувъ зьнадвѳру кватїрку и гукнѳвъ на всю свїтлицю *Пѳгу!*

Шрамъ зь сєрця ажъ лѳжку покїнувъ, а господарь замїшѳвсь-замїшѳвсь, да ї самъ не

(*) Дїтвѳра нѳша одь старїхъ бабъ перєнялѳ, що нїби горѳбцї, лїтаючи кругѳмъ роспѳтого Христѳа, цвирїнькали: *Живь! живь!* а Жидї, чѳючи, що Вїнь ищє не вмерь, знѳву Егѳ мѳчили. За се дїтвѳра ї дѳсї немилосѳрдна на горѳбцївъ, и, якъ попадє въ рѳки, то всякъ мѳчить, викѳлює ѳчї и вивертѳє нѳги, приговѳрюючи: «А щѳ живь? живь? Оцє тобї живь!»

знає, що йому робити. Якъ ось изновъ: »Пугу!
Чи ти спійшъ, пане внязю, чи вже такъ завеличавсь, що не хочешъ пустить доброго чоловіка и въ хату?«

»Просимо, прѣсимо, пане добродію!« каже Гвинтовка. »И сїни й хата перѣдъ тобою настижъ.«

»А собáки жъ у васъ не кусаютьця?«

»Отъ славно! а на що жъ співають:

Запорозький козákъ

Не боїтця собáкъ...?

»А кішкї въ васъ не дряпаютьця?«

»Богъ съ тобою, добродію!«

»Теперъ чор'зна якъ стало на Україні!« каже, усѣ такі за вікномъ, гóлосъ: »нашъ братъ не у всякі двѣри й сунься.«

»Коли не у всякі«, каже Гвинтовка, »такъ у мої и о півночи можна.«

»Пане Матвію!« озвáвся тогді до ёго Шрámъ, »такъ отсѣ ти такъ не братаєся зъ Запорозцями?«

»Э, добродію мій!« каже, зачервонівшись зъ соромá, Гвинтовка. »Запорожець Запорозцеві не пара. Се бáтько Пугачъ, старецъ, абó дідъ кошóвий. Исъ кимъ, исъ кимъ, а зъ імъ ладити трѣба. Теперъ на Україні усе такъ перевернулось, переплуталось и перемішалось, що навпростецъ нікуди не проїдешъ. Утремó ми Запорозцямъ нóса, якъ колись візьме наша, а теперъ, поки що, трѣба глáдитъ за шерстю. Вони бо въ Царя велике пошанованне мають и чогó хочуть, усѣ одержують.«

»Не їздить же намъ, пане брате, исъ тобою однимъ шляхомъ«, каже понуро Шрámъ.

Якъ ось увійшовъ до світлиці бáтько Пугачъ, старій, довгоусий дідуганъ, изъ своїмъ чурою. У прóстихъ сїмрягахъ, а сорочкї чорні, якъ сòпуха. Да господареві, мабуть, на сей часъ булó байдуже, що неодягні гóсті: забувши й своѣ панство, зустрівъ бáтька Пугача съ такимъ привітаннемъ, мовъ той у найдорóжшихъ кармазинахъ.

»Прошú жъ«, каже, »за стіль до громади.«

»Не сяду!« каже Пугачь, стоя середь світлиці.

»Чому жь не сядешь?«

»Тому, що въ тебе добримъ людянь така честь, якъ собакамъ.«

»Про якихъ се ти добрихъ людей говоришь?«

»Та хочъ би й про тихъ, що за візь хворосту платяють по дві парі волівъ. Та ось вони й самі йдуть до твогó вельможного панства. Безъ мене ти імъ не давъ и приступу.«

Увійшли міщане въ світлицю да й стоять у порога.

»Ну, скажи!«, каже батько Пугачь, »за що ти въ їхъ волі забравъ?«

»Щобъ не рубали гаю, отъ за що!«

»Та вони жь, коли хочешъ знати, не въ твою гаю рубали, а въ городовому!«

»У городовому, батьку! у городовому, пане!« загулі міщане, кланяючись то Пугачові, то Гвинтовці.

»Отъ славно!« каже Гвинтовка, »зъ якогó

жь се часу мой займанщина стала городовимъ гаємъ?«

»Та це, пане«, одвітують, »по твоєму вона твоя, а по нашимъ магистратськимъ записямъ вона наша Бігъ зна зъ якогó ще часу. Ще скоро батько Хмельницький вигнавъ Ляхівъ та недоляшківъ зъ України, до заразъ и давъ намъ привелей осягті підъ городъ поля, гаі и сіножаті, які самі улюбимо. Ще й доси е знаки, що позначили наши бурмістрове.«

»Та се-то ми знаємо«, каже Гвинтовка, »що ви тогó тільки й пасли, якъ би вхопять що найкращий шматокъ изъ козацької здобичи! Козакамъ було тогді не до займанщинъ; козаки тогді білись изъ Ляхами по-надъ Слущю, по-надъ Горинню да топілись по багнахъ, а ви зъ своїми пикатими бурмістрами давай викрৌювать що найкращі поля та сіножаті! Се то ми знаємо! Такъ отъ же ні! козацький бунчукъ переважить бурмістерську патеріцю! Панъ полковникъ самъ дававъ міні бунчука, щобъ я ёгó рукою займавъ собі займанщину, скільки за день ко-

нємъ обыду. Цілий дєнь не встававъ я зъ своїми съ коня, и тепєрь нехай ніхтò не говорить, що се моє добре!»

»Послұхай, панє князю, ти менє, старòго Пугача«, каже поважно Січовий дідь. »Старий Пугачь нї для кого вь свїті душею не покривить. Нехай мїщанє де-чимъ и поживїлись одь козакївъ у Пòльску заверуху, та вже жъ и козакї почалї тепєрь нагинати їмъ шиї, справді по-шляхєтськи. Засївши вь їхъ магистрати, вь ратуши, старшина козацька орудує їхъ вїятами, бурмістрами и райцями, якъ чортяка грїшними душами. Коли тобі полковникъ давъ займанщїну, то нехай воно такъ и будє; тїлько жъ не обижай добрихъ людєй, верни їмъ їхъ воли.«

Помòвчавъ трòхи Гвинтòвка да, глянувши на Шрама, й каже: »Нї, нехай шукajúть їхъ у бурмістрївъ, що поробїли вь моїхъ гаяхъ прикмети; а я докажù їмъ, що я вь своєму добрі пань. Треба сїмъ безшабєльнимъ Гєваламъ збїть трòхи пихї.«

»Охъ, швидко сї Гєвали зроблять васъ Гамаликами!« сказавъ тогдї батько Пугачь. Не поможуть вамъ нї шаблї, ни бунчукї! Дурнї ви, дурнї зъ своєю пихою, та й не каєтесь! Дїтки мої!« обернўсь до мїщань, плòйте ви й на єго гординю й на єго здїрство! Ми вернемъ вамъ вашє добро десятицею.«

»О, спасїбї жъ тобі, батьку, що хочъ ти за насъ уступївся!« кажутъ мїщанє. »Просїмо жъ до насъ на вечєру. Не погордуй уступїти до нашої простацької госпòди. Прощай, панє князю. Приїде й на нашу юлицю празникъ.«

»Потривай, панє добродїю«, каже Гвинтòвка; »я не хòчу спречатись исъ тобою черєзъ личакївъ. Нехай беруть воли кь нечїстїй матерї, а ти оставайсь вечєряти.«

»Не до вечєри тепєрь нашому брату«, одвїтовавъ Пугачь. Будуть хутко наши сюдї пїдъ Нїжень. Ось їдутъ ужє царськї боьре; ми їхъ до Переяслава не пустимо. Гарний гòродь и Нїжень для чòрної радї. Дакъ не до вечєри

вже намъ теперъ.»

И, не дожидаючись одповіді, насунувъ шапку да й потягъ исъ хати. Міщане за нимъ.

А Гвинтовка оставсь теперъ передъ Шрамомъ ні въ сіхъ, ні въ тихъ. Бачить, що вже Шрамъ розкусивъ ёго. Отъ же щє такі хотівъ замазати шілку то козацькими восклицами — на се бувъ дуже здатень — то лестивими привітаннями; да вже Шрама нічимъ не розваживъ. Насупивши брови, сидівъ старій за вечерою; а другі гості, бачивши, що вінъ такий похмурний, и собі сиділи мовчки.

Узяла Гвинтовку досада; напавсь на бідолашну княгіню. А княгіня, не сідючи за стіль, усє ходила слідомъ за дівчатами, що подавали до столу страви. Жадна страва не прийшлась ёму до смаку: усє не такъ, усє ёму на Лядський ладъ приправлено. Давай кореніти Ляхівъ и всі їхъ звичаї.

А бідна княгіня, бачучи, якъ вінъ розлютовавсь, ажъ тремтить уся, що та биліна одъ вітру. Порядкує, и сама не знає, щò куді и до

чòго; далі якось зачепила рукавомъ срібну коновку, повну вишнівки, да й розлила по всій скатерті.

А Гвинтовці, мабуть, абі найти приключку. »Чортова кровъ!« крикне такъ, що ажъ вікна затремтіли, да й пхнувъ одъ стола княгіню. Бідна такъ и брязнулася объ-землю.

»Гей! черті!« крикне Гвинтовка на свої слуги. »Візьміть якъ бісовій матері сю Лядську погань!«

Вибігли дівчата съ кімнати, підняли да й повели зъ світлиці свою панію.

Черевань поглядувавъ на Шрама, щò-то вінъ теперъ скаже; а Шрамъ сидить понурій, бідимъ нічòго й не бачить. Не сказавъ нічòго й Черевань, и всі мовчки скончили вечерю.

Шрамъ по вечері сказавъ тільки господареві, що за́втра рано на зорі поїде въ Батуринь, а Петра оставляє, яко недугуючого, одпочивати у ёго въ хуторі. Съ тімъ и поросходились на спочінокъ.

ГЛАВА ОДИНАДЦЯТА.

Уста́вши въ-ра́нці, пі́йшовъ Петро́ у ста́ню,
а на ста́ні вже пан'отце́вого ко́ня й не ма́є: ще
до світу махну́въ старі́й у но́ву доро́гу; десь
є́го й со́нъ не взя́въ.

Тя́жко бу́ло на се́рці мо́ему Петро́ві. О́днá
ду́мка усю́ди є́го провожа́ла: жалко́ва́въ на сво́є
нещасли́ве коха́нне. Ось бо спе́ршу нуді́въ сві-
томъ, що го́рда дівчи́на на є́го байду́же; да́лі
скі́лько-то пере́горіло у є́го въ се́рці огні́ю одъ
того́ несказа́нного жа́лю, що і́нший пере́дъ є́го
очи́ма взя́въ да її веде́ її до ві́нця; а тепе́рь ще
нове́ го́ре: зна́є, що вона́ є́го лю́бить щі́ро, да
тре́ба розізна́тись на-ві́ки. А Бо́же мій ми́лий!
я́къ би то її назва́ти тее́ ща́сте, щобъ жи́ти зъ
нею́ въ па́рі, я́къ го́лубъ изъ го́лубкою!

Такъ-то вже томú бідному козакові любóщи очі затумáнили, що здава́лось, тільки тамъ, де вона, и сонце сияе, и Бóжий мiръ крáсенъ; а безъ не́и усюди тьмá и пустiня.

И́нший, то, мо́же бъ, не вва́живъ, що пан'-отець не благослови́ть и що вже вона заручена другóму; махну́въ би, мо́же, зъ не́ю въ дiкi степi, на Хорóльскi хуторi, да й насмiя́всь би надъ лихóю до́лею. А Петрóви й думку такú було́ стра́шно допустити́ у го́лову. Ви́нъ до́брый бувъ синъ и щiрий коза́къ; лúчче ё́му зъ нудьги́ загiнути, ни́жъ пан'отця́ на ви́къ преогорчи́ти и золотú свою́ сла́ву грьазю́ закаля́ти. У ёго́ iнша була́ думка: уми́сливъ собі, послi пан'отце́вої сме́рти, ийти́ на Запорóжже да, поробивши́ власнимъ ко́штомъ човни́, зъ охóчими козака́ми Туре́цькi городi плiндрова́ти и жизнь свою́ по-рица́рськи, на по́лі, чи на мо́рі, за Христия́нську ви́ру положи́ти. А по́ки щò, уложивъ́ собі одъ Лeси́ яко́ мо́га одбiгáти, и на самотí пере́могáть ти́ нещáснi любóщи. Тимъ-то й тепeрь, походивши́, посумова́вши по ста-

идея

ни, не схотíвъ верта́тись у будiнокъ, щобъ не зустрíтись изъ своeю́ несуженою́ дружи́ною, а пiйшовъ, своiмъ звича́емъ, блукáти по пущi, чи не розженé сво́го смутку́.

Взя́вши на лiвú рúку одъ дорóги, пiйшовъ узeнькою́ сте́жечкою, и якъ ни́ зверта́въ своi думки́, то на пан'отця́, де-то ви́нъ оберта́етця, то на тревóгу по Вкраiнi, а се́рце знай своe шeпче. Вже часъ немáлий иде́ ви́нъ пущeю, коли́ жъ вихóдить на лóщину; гляне́ — кiне́ць лóщини изъ-за дeрева́ димòкъ. Сòнце вже пiдня́лось гeть-то, такъ димъ у-низú помíжъ дeре-вомъ сiнiй, а въ-горí на́че золотií серпáнокъ. Дивитця́ Петрò, ажъ и огорòжа, и хáтка мрiе оддалеки́. Вже ви́нъ хотíвъ зверну́ти на́ бiкъ, щобъ не тревóжити дурно́ чужихъ́ соба́къ; коли́ жъ гляне́ — иде́ супроти́въ ёго́ одъ хáти се-редне́го ви́ку чоловíкъ, у коза́цькií жупани́нi, а ёго́ пiдъ рúку веде́ молодá, чорня́ва дiвка. А чоловíкові томú, ма́буть, и нетрeба́ чужoí пiдмóги; однимáе одъ не́и рúку да й ка́же: »Та ну, Настýсю, къ нечи́стií ма́терi! щò ти мене́

ведешъ, мовъ п'яницю зъ шинку? Я с'годні хочу пограти конемъ по полю, а ти менé водишъ, наче дитину. Геть, кажу, оступись!»

Якъ же здивовась Петро, познавши Кирила Туря! (бо се вінъ самий и бувъ). И, дивне діло! такъ ему зрадивъ, наче рідному братові; а що недавно білись на смёрть, про те ему й байдуже.

И Кирило Туръ зрадовавсь; привітавсь такъ, якъ изъ давнімъ приятелемъ.

«Поздоровляю», каже, «по лкахъ! Ну, не думавъ я, щобъ після такої руки щé ти дививсь на Божий міръ. Та й самъ я — мовити правду — не хотівъ би більшъ підійматись на ноги. Богъ знае, чи трапитця въ-друге такъ гарно вклястись спати.»

«Незнать що ви говорите, братіку!» каже ему дівчина, дивлячись любязненько ему въ вічі, и щé такі держучі его за руку.

«Мовчи, бабо!» сказавъ Кирило Туръ. «Вашъ братъ у сему не тямить сили. Вамъ жизнь издаётця ка'знае чимъ. Хата, пічъ, подушкі — отто

вамъ и все щасте. А козакові поле не поле, море не море, щобъ изнайти долю. Козацька доля въ Бога на колінахъ. Туди и рветця наша душа, коли хочешъ знати... та чи съ тобою жъ про сі речивесті розмову? Я вже, братіку», обернувсь Кирило Туръ изновъ до Петра, «покидавъ зовсімъ сей світъ, набитий бабами та всякими химерами; уже бувъ и ногу поставивъ на порігъ, щобъ ийти у далёку дорóгу; такъ що жъ? учепились за мене добрі люде и такі вернули назадъ. Думаютъ, куди якé добре діло зробили, що не дали вмёрти! Имъ здаётця, що й нема вже въ Бога нічого кращого надъ оцю мизерну жизнь; а отъ, у кого тóвку е хочъ за шелягъ, то всякому скаже, що вона не стоить ні якогосинького жалю!»

«Скажи жъ мині», перебивъ его мизкованне Петро, «якъ отсé ти опинивсь на сімъ боці?»

«А такъ», каже, «що взяли добрі люде та й давай нянчити, сповивати, купати, наповать усякими зіллями, а далі й сюди зъ собою завезлі. Дуже тутъ менé треба! И куди жъ утра-

пили? якъ разъ у хату до моєї матері! Тутъ уже бабі якъ попали менé въ свої лапи, то отъ, якъ бачь, ні якимъ побитомъ не одкараскуюсь. Притьмомъ кажутъ, що я нездужаю; а я такъ нездужаю, що ведмєдя бь за ўхо вдержавъ. Колибъ не Божий Чоловїкъ, то довелось би зъ нудьги пропастн міжъ плаксївимъ бабствомъ. Той, спасїбі ёму, розважить такі інколи дўшу козацькою пїснею, та й на Божий мїръ дївнїця по-людськи.»

»А побратїмъ же твій дè?» спитавъ Петро.

»Побратїмовї«, каже, »мойму теперъ доволї дїла. Хóчемо задать пєрцю Городовїй старшинї, такъ шатаєтця теперъ по всїхъ усїодахъ, наче ткацький човникъ по оснóвї. Напьяли братчики вамъ дóбру оснóву; вїтчуть вамъ таку сорóчку, що ні руками, ні ногами не повернете.«

»Слўхай, брате«, каже Петро, »коли казати, то кажи ясно, а не загадками.«

»Кажї ёму ясно!« засмїявшись мовивъ Запорóжець. »Який теперъ чортъ скаже тобі щонéбудь ясно, коли звїдусюди нахмарило? Вїя-

снитця вамъ хибá тодї, якъ заторохтїть грїмъ та заблїскає блискавїця. А вже до сєго не далеко. Казавъ побратїмъ, що вже надъ Острóмъ, у Романóвського Кўті, наши и кòшпъ заложили. Сєгóднї трїваїй, чи й самъ Иванъ Мартїновичъ не прибуде зъ отаманнемъ; а кь завтра икь ранку, щобъ и бояре царськїї не надїхали. Чóрний лóдь збїраєтця пїдъ Нїжень, якъ саранá. Кажуть, у Нїженї пїдъ раду великий урожай на кармазини... «

У Петра одъ такихъ рїчєй ажъ морозъ пїйшовъ по-за шкўрою. Першъ усєго подумавъ вїнь про свого пан'отця, и вже хотївъ бувъ бїгти до хўтора, щобъ ёго сповїстити, да згадавъ, що пан'отець у дорóзї. Дрўга ёго дўмка була про Лєсю: боявсь, щобъ якъ-нєбудь и їй у козацькихъ чварахъ не досталось; а ще бїльшъ боявсь, щобъ Кирило Туръ, пїдъ сей каламўтний чась, у-дрўге не вкравъ її, такъ якъ у Кїєвї. Щò жь тутъ чинїти?... »Заведу про неї рїчъ изъ Запорóзцемъ!« да й натякнўвъ про Лєсю.

»Ге-ге-ге!« каже зареготавши Запоріжець.
»Не вже ти ще й досі не вікинувъ зъ голови тії дурниці? Мині здавалось, досить пустить чоловікові съ півъ-ведра криві, щобъ одумавсь; ажъ, мабуть, ні! мабуть, васъ няньки вже зъ-малечку загодують такою кашею, щобъ и зъ сівимъ вѳлосомъ не переставъ чоловікъ липнуть до бабъ!«

»А ти, вразький прудиусе«, каже сміючись Петро, »не вже бь то занедбавъ дівчину, що бивсь за неї мовъ скажєнный?«

»Пьху!« ажъ пліонувъ зъ сєрця Запоріжець, »ставъ би я тепєрь думати про такє па-кость! Одинъ томє часъ, шо чоловікъ искрутитця. Тепєрь давай мині хочъ кѳпу такихъ дівчатъ, то їй-Бѳгу — отъ велике слѳво їй-Бѳгу — усіхъ оддамъ за лѳльку тютюну!«

Полєгшало вь козакє на душї. »Ну, куди жь«, каже, »отсє ти идєшь!«

»Та отъ бачъ, Бѳжий Чоловікъ звелївъ мині прохѳжуватись по пѳшї, а бабї мої... се сестра моя, коли хочъ знати, а тамъ у хатї ще й

мати е... такъ бабї мої не їмуть вїри, шо я одужавъ. Та вже я їмъ сєгѳдни докажє, шо порє їмъ одъ мєне одчєпїтись: осїдлаю коня та проїду по пѳлю такъ, щобъ ажъ ворогамъ булѳ тѳжко, якъ мовлявъ Черевань. А шѳ бакъ Черевань?

»Тутъ изъ нами у Гвинтѳвки«, каже Петро.

»Дакъ ми съ тобѳю сусїде«, сказавъ Запоріжець. »Ну, братїку, будемо жь тепєрь жїти мїрно, коли тїлько проживє тепєрь мїрно хочъ однє душє на Вкраїні. А пѳки шѳ, ходїмо лишъ у хату та посїдаймо.«

Петрѳ на те изозвѳливсь. А вь хатї вже порє рє колѳ пєчи старє матї: пеклє млинцї на свїданне.

»Отъ и моє нєнька старєнька«, сказавъ Кирило Турь, да й каже матерї: »Колї хочъ, нєне, знати, шѳ се за козакъ, такъ се той самїй, шо рєзомъ насъ изъ нимъ нашпиговєно пїдъ Києвомъ.«

А Петрѳовї шєпче на ўхо: »Я не скажє їмъ, шо не якїй врагъ и нашпиговєвъ мєнє,

якъ не ти; ато дивитимутця на тебе бiсомъ. Сi бабi нiякъ не збагнуть, що сeгoднi можна съ чоловiкомъ рубатись на всi заставки, а завтра гуляти въ-купi по-братeрськи. Не знать якъ дiвлятця на Божий свiтъ. Сказано — бабi.»

Старá нeня була радeсeнька, що въ сiна трапивсь знакомий гiсть, и зарáзь почала eгo трактовати. Миттю подалá на стiль гарячихъ млинчикiвъ, сáла кусокъ положила на кружечку, и мiсочку сметани поставила; ще й пляшку перчакiвки достала съ полицi.

»Отъ якъ менe втiшивъ на старiсть Господь милосeрдний!« каже до гoстя. Не думала я вже бачить до-вiку свого синка, свого яснoгo сокола!»

И обняла Тiрову гoлову, и поцiловала eгo въ чупрiну.

»Гoдi, гoдi, мамо!« каже Запорoжець. »Ти бь, здаeтця, тiлько й робила, що нянчилась изo мною. Я вже й такъ боюсь, щобъ черeзъ тебе товариство менe не одцуралось. Скажуть: »Иди собi гeтъ; намъ такiхъ мамiвъ не трeба!«

»А ти ще такi не переставь думати про ту прокляту Сiчъ?« сказала мати.

»Панимáтко!« крикне Запорoжець, »не давай воли язикy, коли хочь, щобъ я проживь у тебе въ хати ще хочь пiвъ-дня! Якъ можна узивати проклятимъ славне Запорoже!«

»Щобъ воно тоби запалось!« каже скрiзь слeзи мати: »узьяло воно въ мене, наче спра земля, чоловiка — не знала я щастя за-молоду; а тепeрь вiзьме ще й сiна — не дознаю я щастя й при старости лiтъ!«

»Ну, щo ти вдiешь изъ сiми бабáми!« каже засмiявшись Кирило Тiурь. »У ихъ щастемъ зовeтця чoр'зна щo! Ну, давай лишь намъ, нeне, по чарци, то, мoже, повеселiшаемо. Тепeрь Сiчъ бiде недалeчко: у Романoвського Кyтi. Пpавда, й туди вашому брату все одно дзусь! такъ я самъ иноди до васъ навидаюсь, та часомъ ще й гостiнца привезу.«

»Не трeба минi кpащого гостiнца, якъ ти самъ, сiну мiй коханий!« каже мати.

»Чому не Марyся!« одвiтуе Кирило Тiурь.

»Такъ не для бабъ же создавъ Господь козака. Е въ ёго що-небудь краще робити, ніжъ сидити отгуть та втирати млинчики. А млинці важні! нічого сказать, важні млинці!«

Тільки що се сказавъ, якъ ось підъ вікномъ затупотять коні, а хтось у вікно по-Запорозьки: *Пугу! пугу!*

Жінки обидві такъ и затремли. Уже їмъ не въ-первінку було се Низовé пуганне, тільки жъ ніколи не було їмъ такъ страшно.

»Охъ, моя матюно!« крикне Кирилова сестра, »чогò жъ се менé такий страхъ ошібъ? Хтò се такий, мій братіку?«

А Запорожецъ їй понуро: »Се вже, сестро, приіхали по мою душу.«

»Охъ лішечко!« заквилила мати. »Щò жъ оцé ти сказавъ, мій синочку!«

»А ось«, каже, »дóбрі молодці самі тобі розкажуть, коли щé не догадалась.«

Якъ ось двéри одчинились, и лізе въ хату, тяжко переступаючи черéзъ порігъ, батько Пугачъ, а за нимъ ёго чура.

»А здоровъ, вражий сину!« такъ привітавъ кошóвий дідъ Кирила Тура. »Якъ ся собі маешъ? Дóбрихъ пославъ тобі Господь гостей, та чимъ-то їхъ уконтентуешъ! Прощайсь лишень, дияволівъ сину, зъ матірью та зъ сестрою, бо вже недòвго рясть топтатимешъ!«

»Батечки мої, голубчики!« крикне злякавшись Кирилова мати, »щò жъ оцé ви зъ їмъ хочете робити? Не зоставляйте менé сиротою на старості, не однімайте въ мене мого світу, мого сонця!«

А батько Пугачъ на неї й не дивитця, да зновъ до Кирила Тура: »А щò, вражий сину! зопъявсь уже на ноги? одпась уже товстú мармізу? поїдьмо лишъ до коша на розправу. Ти думаешъ, ми дурно насипали Бóжому Чоловікові шапку талярівъ? Пагосникъ ти паскудний! плюгавецъ! загладишъ ти въ насъ сёгодні увесь сòромъ, що наробивъ товариству! Убїрайсь лишъ, гаспедський сину! сїдлай коня! Тебé бъ треба, взявши за шийю, вести до обóзу на верёвці, якъ собаку, та вже я чéсть на собі кладу:

пограй уже, такъ тому й бути, въ остатній разъ на коні!»

Ні живі, ні мёртві, слухали такі речі матери й сестра Кирилова; далі, наче імъ хто нїжъ устромивъ у серце, повалились на зємлю да й припали до нігъ батькові Пугачові, да плачуть же то гірко да молять, щобъ не однімавъ у їхъ остатнєї радости.

»Гетьте къ нечїстїй матері!» крикне жорстокий Запорозець. »Якòго бїса лазите передо мною? Не я надъ імъ суддя: усє товариство зъ імъ правуватимеця!»

Тогдї Кирило Туръ піднявъсь изъ-за стóлу да й каже весєлимъ гóлосомъ: »Кá'знає що робишь ти, батьку! Хтò жъ такі лякає такъ жінòкъ? Ажє жъ и въ тебе, тривай, була матери: не вовчїця тебе на свїть породїла! Сїдайте лишъ та підкрїпляйтесь, чимъ Бòгъ пославъ, а я ось осїдлаю коня, одягнусь та й поїдемо. Мамò, сестро! гòдї вамъ незнать чòгò убиватись! Хибá ви не знáете жартівъ Запорòзькихъ? Нашъ братъ и жартує такъ по-ведмежи, що іншого й до

слїзъ доведє.»

Не знáли сердєчні, чи няти, чи не няти віри Кирилу Турові, однакъ стáли трòшки спокойнїйшї. Дивлятця мòвчки на грїзнòго свòгò гòстя, на батька Пугача, чи не скаже вїнь хоть словєчка м'якшого, чи не всмїхнєтця до їхъ. Ні, бїлі єгò брові страшно насупились. Попустивши внизъ сївий, довгий усъ, поглядовавъ вїнь на Кирила Тура, якъ хїжий орєль на ягнїцю.

А Кирило Туръ бұцимъ на те й не вважає. »Чòгò жъ«, каже, »ви поторопїли? Батько пошутковавъ, а въ їхъ ужє й души не стáло. Давайте лишъ млинцївъ гарячихъ, а я ось пошаную гостєй перчаківкою. Я вамъ казавъ, що пограю сєгòднї конємъ пò полю. Ну, приїхали за мною козакї, та й гòдї. А вони вже й розпустили губи. Эхъ, бáбська натурá! А ще прòсять — зостáнься зъ ними жити. Щò за житте козакòвї сь такими плаксами!»

Батько Пугачъ сївъ за стїль, поблагословивсь, да й почавъ уплетáть млинцї. Кивнувъ на чұру, и чұра сївъ колò єгò, да й принявъсь за

сніданне.

А Кирило Турь вийшовъ изъ хати и почавъ звати свістомъ свого коня зъ гаю. Кінь пасся на волі округъ хати. Розумна була животи́на: за́разъ прибігла, зачу́вши хазя́йський по́свисть.

Почавъ Кирило Турь збірати збрю, да, щобъ заспоко́ити паніма́тку, що мовъ би то въ ёго на думці нема́ нічо́го смутно́го, идучи мі́мо віконь, завівъ коза́цьку пісню, по́внимъ да розло́гимъ го́лосомъ:

Ой ко́ню мій, ко́ню! загра́й підо мною

Та розбій тугу мою;

Розбій, розбій тугу по те́мному лу́гу

Козако́ві та молодому....

Тільки не втра́пивъ небора́къ ви́брати до́бре пісню: вона́ ще більшъ зава́дала ту́ги старій коза́цькій не́ньці. Поки́нувши дочці сво́є по́ранне ко́ло пе́чи, сіла се́рдечна ма́ти кі́нець сто́ла, да та́къ же то гі́рко поча́ла пла́кати, що й старе́ Запоро́зьке се́рце тро́хи помя́кшало.

»Не пла́чь, не́не: ду́рно слёзи тра́тишъ«, сказа́въ ба́тько Пу́гачь.

А Кирило, идучи зновъ мі́мо вікна́, співа́є сво́ю пісню, да та́кимъ же то смутни́мъ одда́всь на се́й часъ у ха́ті ёго́ го́лосъ!

Ой згада́й мене́, мо́я старá не́не,

Якъ сядешъ у-вече́рі істи:

Де́сь мо́я дити́на на чу́жій сторо́ні,

Та нема́ одъ не́ї вісти!

Сковорода́ переверну́лась и покоті́лась на до́лвку въ Кири́лової сестри́. Кі́нулась бідна голу́бонька до ма́тери, обня́ла да й заго́лосіла: »Ма́тусю, мо́є се́рденько! а що́ жъ ми тоді́ въ сві́ті робі́тимемъ, якъ не бу́де въ на́сь Кири́ла!«

А та безта́ланна за слі́зми й сві́ту Бо́жого не ба́чить, и сло́ва не про́мовить.

Ажъ ось иде́ въ ха́ту Кири́ло Ту́рь, удаю́чи зъ се́бе тако́го весёлого молодця́, що ти бь сказа́въ — вінъ на весі́ллі прибра́всь. Гляну́вши на се́й пла́чь да обніма́нне, ставъ се́редь

хати, здвигнув плечима, руки розставив, да й каже: »Ну, що ти з сім'я бабам чинитимеш? и поранне покинули! Уже правда, що тільки нагадай кози смерть! Що ж? хибя мині самому пекти млинці для пана отамана? Годі, кажі, вам румати; не дє вь біса дінусь, вернусь ище сто разь до вась, нікчемне ви бабство!«

»Ну лиш підперізуєсь«, каже батько Пугачь, »я довго ждати не буду. А ти що за чоловік?« обернувсь до Петра.

Той мовчки дививсь на все, що передь ним діялось. Сказав єму своє імя и прізвище.

»А!« каже, »синь того нависноголового попая, що мешаетця не вь своє діло. Ось ми вам хутко втрємо носа: Ивань Мартіновичь уже підь Ніженемь; навчить вінь вась пановати та гетьмановати!«

Знайшовь би Петро, якь одвітовати мужиковатому Січовому дідові, якь-би коли перше; а теперь довга хвороба охолодила єму кривь, що мусивь вінь лучче змовчати, ніжь измагатись

безь пуття изь завзятимь дідуганомь.

Скоро одгсь Кирило Турь, зразь батько Пугачь изь своїмь чурою вставь, помоливсь до образивь, подяковавь за хлїбь за сль да и пийшовь сь хати.

А Кирило Турь уклонивсь матері, да и каже веселенько: »Прощай, матусю! прощай, сестро! Прощай и ти, брате!« обернувсь до Петра, да и пийшовь боржій ись хати.

Матері и сестрі здалось, що бачать єго уже вь остатне; кинулись за нимь, хотіли хоть обняти єго на прощанне. А вінь скочивь на коня, да и почавь єго крутить да кидать на всі боки, що ні мати, ні сестра не одважились ухопить коня за поводі, або за стремєна.

»Колі жь тебе, брате, ждати намь у гості?« спитала сестра.

А вінь иі:

»Тоді я прибуду до вась у гості,

Якь віросте трава на помості.«

Да, стиснувши коня острогами, и помчавсь

одъ нихъ на́че той віхоръ. За нимъ повіявсь и ба́тько Пу́гачъ изъ своїмъ чу́рою. А бідола́шні верну́лись у ха́ту да й заголоси́ли, на́че по ме́ртвому.

»Не вбивайсь, паніма́тко«, ка́же тогді Петро́: »мо́же ще все́ гара́здъ бу́де. Рома́нівського Ку́ть недале́ко: Кири́ло, мо́же, ху́тко й ве́рнетця.«

»Якъ віросте трава́ на помос́ті«, шепче са́ма собі сестра́ Кири́лова.

»Голубчи́ку мій!« сказа́ла Петро́ві ста́ра Тури́ха, »зроби́ ти ми́ні, нещасли́вій ма́тері, та́ку ла́ску, піди́ до Рома́нівського Ку́та, до тихъ прокля́тихъ Запоро́зцівъ, та подиви́сь, що́ вони́ зъ нимъ робі́тимуть. Охъ, ма́буть, вінъ про́винивсь пе́редъ това́риствомъ! а въ іхъ не́ма́ ні кри́хти жа́лости. Піди́ ти, мій го́лубе сі́зий, та спові́сти насъ, що́ вони́ зъ нимъ чини́тимуть! Хочъ звісточку́ намъ пе́редай, чи́ ще вінъ є́ на сві́ті.«

»До́бре«, ка́же Петро́ (жа́ль ё́му бу́ло серде́чної бабу́сі), »пійду́«, ка́же, »немо́вль принесу́

вамъ поті́шну звістку.«

»О, помо́жи то́бі, Го́споди!« ка́жуть ра́зомъ обі́дві, да й ви́проводили ё́го зъ моли́твами.

ДРУГІЙ ДІЯЛЬНИЙ ЧАСТИН

ГЛАВА ДВАНАДЦЯТА.

Урочище Романівського Кутя и малá дитина показáла бѣ у тій окóлиці, а найбільшъ теперѣ, якъ усяке говорило про Йвана Мартиновича (а вінъ стоявъ кóшемъ у Романівського Куті). Зробила той кутъ якáсь рíчка самотéка, пáвши у рíчку Остерѣ, у лúзі. Росли тамъ надъ водою старі дуби зъ берéзами; вони й мiсто скрашáли, и холодóкъ Запорóзькимъ брáтчикамъ давáли.

Ищé оддалекі зачувъ Петро глухий гáлась, мовъ на ярмарку. Підійшовъ ближче, ажъ справді тутъ ненáче ярмарокъ. Назбирáлось лóду нечислénна сiла, и все то була сiльська чёрнь, мужики, що позихóдились грабовáти Нiжень, якъ приобiщавъ імъ Бруховéцький.

Обідрані кругомъ, у чорнихъ сорочкахъ: мабуть, самі бурлаки да гольтяпаки, що, не маючи жадного притулку, служили тільки по броваряхъ, по вінницяхъ да ще по лязняхъ грубниками. У іншого сокира за поясомъ, у того коса на плечі, а другий притягъ изъ колякою. Ажъ сумно стало Петрові, якъ розобравъ, що то воно есть отся кўпа голоти.

Поміжъ людми сямъ тамъ стоять бочки съ пивами, ширітваси зъ медами да зъ горілкою, вози зъ мукію, сала, пшонà и всякі припаси. Усе то настачили, усердствуючи Івану Мартіновичу, Ніженські міщане, за те, що, каже, не знатимете підъ моєю булавою жадного козака, або козацького старшини надъ собою паномъ: усі будемо рівні. (Добре вінъ порівнявъ Україну!)

Ніхтò ні въ кого не питавсь тутъ, що їсти або пити: усякому була своя воля — роби, що хочь, якъ у себе въ господі. Повикопували въ землі здоровенні пєчи, запалили огні. Тутъ у вінницькій кадці місять тісто трое разомъ

ногами, а тамъ печуть цілого вола, а тамъ у здоровеннихъ казаняхъ варять на таганяхъ да на катрягахъ кашу. Димъ, наче хмара, ходить по-надъ головами. Інші тільки те й рблять, що пораютця коло бочокъ да потчуютъ усякого, хто стоить або йде мимо, а інші вже лежать повивертавшись, якъ у холодъ мўхи. Безумна якась радість у всякого въ очахъ и въ рїчахъ. Усюди знай викрикують: »Іванъ Мартіновичъ, батько нашъ любий!« Зніме въ-гору въ одній руці чарку чи ківшъ, а въ другій шапку зъ голови, да й репетує, що Іванъ Мартіновичъ и дєнь и нїчъ побиваетця за людськимъ щастемъ.

А тутъ кобзарі швєндяють поміжъ людми, играють на кбзахъ, на бандурахъ да співають усякихъ пісєнь. Пробіраючись проміжъ кўпами, надивівсь Петро усячини. Отсє тутъ буде юрба, що знай танцюють та сміютця. Побравшись у бди, вибивають підъ бандуру гопакà весєліи злїдні; а коло їхъ, повитягувавши шиї, стоять кругомъ да дивлятця, чуду-

ючись, наче на вертєпъ, абò що. А тамъ сто-
ять, збівшись у кúпу, понúри гóлови. Потúпив-
ши òчи, похилівшись на ки́ або на косовища,
старі гольтяпаки схúхають кобзаря. Играє вінъ
імъ, сідячи посередъ, підобгáвши нòги, якъ
Ляхи Україну плндровáли, абò якъ бáтько Бог-
дáнь збирáвъ козацтво поміжъ лóдомъ да ста-
вáвъ супротівъ дýкъ и шляхти. 'Инші, підпів-
ши вже дòбре, прегірко плакали, слúхаючи пі-
сню; тілько и міжъ весєлими, и міжъ смутними
кúпами однà ходила зъ сєрця до сєрця дúмка:
Бруховєцького величáли другімъ Хмельниць-
кимъ, що ищє разъ стає за Вкраїну супротівъ
її ворогівъ и дарує мíрові вòлю.

Минаючи и тихъ, що скáчуть, и тихъ, що
плачуть, Петро протовплáвъ усє дáльшъ, чи
не взрítь червóнихъ жупáнівъ Запорóзькихъ.
Що глiбше въ кúть, то все бувъ лодъ одягнiй-
ший; були тутъ ужє й мiщàне въ личака́хъ и въ
сiнiхъ каптáнахъ, булò й городовє козацтво въ
блакiтнихъ да въ зелєнихъ жупáнахъ; а кар-
мазиннi шаровàри, абò жупàнь Запорóзький

хоть-бí одiнъ. Дойшòвъ вінъ и до самòго кòша,
до вiщòвого рáднєго мiста. Тутъ скрiзь булò
вiровняно и посiпано пiскòмъ гáрно. Не вi-
дно булò нi димнихъ печèй, нi бочòкъ, нi во-
зiвъ сь припáсами; тiлько козацкi намети кру-
гòмъ стояли. И сюдi й тудi, и вдовжъ и впо-
перекъ знай швєндяють лóде. Гòминъ такiй,
якъ у тихъ бжiль у úльнi. Тепèрь тiлько посте-
рiгъ Петрò, що Запорóзцi тутъ не одрiзнялись
одєжею одъ простòй сiрòми. Знáти iхъ булò хи-
бá по довгòму оселєдцю сь-пiдъ ша́пки да по ша-
блèхъ и пистòляхъ: ша́блi й пистòли були въ дє-
якихъ дорогiй.

Зупинiвсь и розглядàє дòбрихъ молòдцiвъ, чи
не взрítь Кири́ла Тóра. Ажъ дiвiтця — идє зь-
бòку чоловiкъ, сєрєднєго рòсту й вiку, а за iмъ и
по бòкахъ єго цiла юрбá усякого лóду — и Запо-
рòзцi, и городовє козацтво, и мiщàне, и простi
мужикi-гречкосiй. »Ивàнь Мартiновичъ! Ивàнь
Мартiновичъ!« знай кругъ єго гукàють. Пе-
трò й постерiгъ, хтò се такiй, и почàвъ придив-
лèтись, щò тамъ за Бруховєцький. Щò жь? вінъ

думавъ, що сей пройдісвітъ изробівсь теперъ такимъ паномъ, що й черезъ губу не пліоне, думавъ, що весь у злоті да въ блаватасі; ажъ де тобі! Чоловічокъ сей бувъ у короткій старенькій свитині, у полотнянихъ штаняхъ, чоботи шакапові попротоптувані, и пучки видно. Хибá по шаблі можна бь догадаться, що вонó щось не прѣсте: шабля ажъ горіла одъ зóлота; да й та на ёму була мовъ чужá. И пѣстать, и врѣда въ ёго була зовсімъ не гетьманська. Такъ наче собі чоловічокъ прѣстенький, тихенький. Нїхтѣ, дивлячись на ёго, не подумавъ би, що въ сій голові вертїтця що-небудь, опрїчъ думки про смачний шматокъ хлїба да затишнї хату. А якъ придївися, то на видї въ ёго щось наче ще й приязнѣ: такъ би, здається, сївъ изъ нимъ да поготоривъ де про що дѣбре да мїрне. Тїлько ђчі були якїсь чуднї — такъ и бїгають то сюдї, то тудї, и, здається, такъ усѣ й чигають исъ-підтишкá чоловіка. Идѣ, трѣшки згѣрбившись, а гóлову схилївъ на бїкъ такъ, наче каже: »Я нї одъ кого нїчѣго не бажаю, тїлько

менѣ не чїпáйте.« А якъ у ёго чѣго поспїтаютьця, а вїнь одвїтує, то й плѣчи, наче той **Жидъ**, пїдїме, и на бїкъ одстїпїть, що ти бь сказавъ — вїнь усякому даѣ дорѣгу; а самъ знїтїтця такъ, мовъ той цїцїкъ, ускѣчивши въ хату.

Оттакїй-то бувъ той Бруховѣцький, такїй-то бувъ той гадїока, що наварївъ намъ гїркѣ на довгї рѣки!

»Дїтки мої!« каже тоненькимъ, нїцимъ голосѣмъ, »чимъ же мїнї прохарчїти васъ, чимъ васъ зодягтї? Бачте, я й самъ увѣсь оббївсь якъ крѣмахъ!«

»Батько ти нашъ, **Иванѣ Мартїновичу!**« озвалїсь Запорѣзці, »абї твоѣ здоровье, а ми мїжъ дѣбрими людьмї не загїнемо.«

»И-Бѣгу, правда!« крикне, покривáючи всїхъ, одїнь мїщанїнь. (Хто жь той мїщанїнь? Кїївський Тарасъ Сурмачъ. Наїхало до Иванця вїборнихъ зь усїхъ городївъ на чѣрну раду.) »И-Бѣгу«, каже, »правду дѣбрї молодцї говорять! Та абї твоѣ, пане гетьманѣ, здоровьє

вье, а ми тебе и хлѣбомъ, и одѣжею обмислимо,
— и тебе й твоє товариство, не попускай тіль-
ко насъ не ко́му у-въ обиду!»

»Охъ, Бѣже мій милосѣрдний!» каже здих-
нувши Бруховецькій, »на що жъ и живѣ нашъ
братъ Запорожець на свѣті, коли не на те, щобъ
стояти за православнихъ Християнъ, якъ
за ріднихъ братіхъ своїхъ? Чи намъ зѣлото,
чи намъ сріблѣ, чи намъ панські будинки тре-
ба? Не про те ми, братці, гадаємо. Абій до-
бримъ лю́дямъ булѣ добре жити на Вкраїні, а
ми проживемо и въ злидняхъ, проживемо и въ
землянці, на одному хлѣбі та воді. Сказано:
»Хлѣбъ та вода — то козацька іда.«

»Йй-Бѣгу, такъ воно й є!» кричѣть мѣщане
й мужики. »Запорожець ра́ди насъ усяку нѣжду
въ Січі приймає, білоі сорѣчки зъ-ро́ду не ба-
чить: якъ же намъ не любити, братці, добрихъ
молодцівъ? якъ намъ не во́лити Ива́на Марти-
новича собі гетьманомъ?»

А Бруховецькій каже: »Дітки моі! Господь
зъ ва́ми и зъ ва́шимъ гетьманствомъ! У насъ у

Січі, чи гетьманъ, чи отаманъ, чи такъ собі
чоловікъ — усѣ рівний товаришъ, усѣ Христи-
янська душа. То тількі ва́ша городова старши-
на завела такъ, що коли не панъ, то й не чо-
ловікъ. Не про гетьманство нашъ братъ Запо-
рожець ду́має: ду́має вінъ про те, якъ би та якъ
допомогти вамъ у ва́шій тяжкій долі! Сѣрце
моє бо́літь, дивлячісь на ва́ше убѣзство. За
ба́тька Хмельницького теклі по Вкраїні медѣ-
ви річки, лю́дъ убіра́всь пишно та красно, якъ
макъ у-горо́ді; а тепѣръ достались ви такімъ
старшинамъ та гетьманамъ, що скоро й шкуру
зъ васъ издеру́ть. Надъ ва́ми, моі дітки, во-
истину справділись святіі словеса: »Хибá не
багáті васъ утиска́ють? Хибá не вони тягну́ть
васъ на суді? Хибá не вони зневажа́ють ва́ше
дѣбре імя, узива́ючи васъ ха́мами та раба́ми
неключі́мими?»

»Йй-Бѣгу, такъ! йй-Бѣгу, такъ!» репетує кру-
го́мъ сѣрѣма, »прокляті карма́зини швѣдко ви-
деруть у насъ ду́шу зъ тіла, не то́ що! Коли́бъ
не ти, ба́тьку гетьмане, заступі́всь за насъ при

лихій годині, дакъ хто бѣ насъ и пожадувавъ!»

А Бруховецький зновъ до Запорозцівъ: »Ви знаєте, моє товариство мѣле, мої рідниі братчики, у якихъ саѣтахъ, изъ якими достатками прийшовъ я до васъ у Січъ. И дѣ жъ те все подівалось? Чи я пропивъ, чи прогайнувавъ? Ні, не пропивъ я, не прогайнувавъ, не промантачивъ, не проциндривъ безъ пуття: усѣ спустивъ зъ рукъ, абі бѣ тільки якъ-небудь прикрити ваши злидні. Не мѣло пішло мого добра и по Гетьманщині. Якъ та бідна курка-клопотуха, що знайде зернятко, да й тѣ оддасть своїмъ курчаткамъ, такъ и я усѣ до остатнього жупана пороздававъ своїмъ діткамъ. А теперъ отъ и самъ обголівъ такъ, що й пучки лізуть изъ чобіть, — доведѣтця незабаромъ ходіть такъ якъ лапкѣ. Що жъ? походимо й безъ чобіть, абі моїмъ діткамъ було добре.»

»Батько ти нашъ рідний!» кричять кругомъ лѣдві не скрізь слѣзи, »дакъ лѣчче жъ ми збудемъ усѣ до остатнього рямья, та справимо тобі такі сапьянці, що и въ Царя немає кращихъ!»

»Господь зъ вами, мої дітки, Господь зъ вами!» каже, здвигаючи плечима и одступаючи на бікъ, ніпий Иванецъ. »Ви, може, думаете, що я, такъ якъ ваши нашіяники, стану драти зъ васъ шкуру, абі бѣ тільки въ мене на ногахъ рипали сапьянці? Не доведі мене до сего, Господи! Везлі колись за мною въ Січъ жупани й сапьянці возами, везлі золото и сріблѣ мешками, а я усѣ збувъ изъ рукъ, абі моїмъ діткамъ було добре!»

»Отъ гетьманъ! отъ батько! отъ коли ми дождались одъ Господа ласки!» гукують кругомъ Иванця міщане, козаки й мужики.

А вінъ, мовъ би нічого й не чує — идѣ собі смиренньо, згѣрбившись.

Юрба провалила тимъ часомъ мимо Петра. Хоть-бі й радъ вінъ бувъ послухати, на які ще хитроци підніматиметця ся ніця душа, такъ за народомъ нічого було не видно й не чути.

Тільки теперъ пораховавъ Петро, чого стоїть Бруховецький; теперъ тільки постерігъ, яку йому копає вінъ городовій старшині! Окаянный

пройдісвітть такъ усіхъ омамивъ, такъ по душі були тёмному людові тіі лукавіі ухвѣтки, тіі тіхі, солодкі рѣчи, те ніби-то убожество, що всякъ за ёго полізъ би хотъ на нїжъ. Ажъ дївно стало мойму козакові, щò-то чоловікъ зможе, якъ захоче! Химєрній той Иванецъ морочивъ гóлови людськїі мовъ не своєю сїлою; мовъ якїй чарівникъ-чорнокнїжникъ, ходивъ вінъ поміжъ мїромъ, сіючи свої чари.

Загадавъ Петро, зажуривъсь про лиху Українську долю; забувъ, чогó й прийшовъ сюди, у Романóвського Кутъ. Якъ ось ударили въ бубни, а скрізь по віщóвому місту почали гукати оклічники: *У раду! въ раду! въ раду!* Усі заметушились и почали тягтїсь туди, де бїто въ бубни. Боржїі за всіхъ поспїшали въ раду братчики.

»Чогó се бьють у віщóві бубни?« питає одинъ братчикъ другòго, пробїраючись проміжъ людомъ.

»Хибá не знаєшь?« одвітїє той. »Судїтимуть Кири́ла Ту́ра!«

Схаменувсь тогди Петро и пїйшовъ боржїі за двомá Запорóзцями, не одрізняючись одъ їхъ до само́го суднєго міста. Пощастїло ёму такъ дóбре стать, що черезъ козацькі гóлови усé було відно. Посередъ суднєго кóлеса стоявъ Кири́ло Ту́ръ, потупивши очі, а кругомъ ёго усé братчики. Миряне й собі перлись напередъ, щобъ подивїтись на Запорóзький судъ, да не такївські були Низовці, щобъ пропустили до суднєго кóлеса, когó не трéба. Ставши плечёмъ поузъ плечè, рядивъ у три чи щò, уперлись у зéмлю ногами, и вже якъ ні товпились иззаду городові козаки зъ мїщанами й поспільствомъ, не збузили вони ні на пядь порóжнєго посередїні міста. Хто бажавъ щò побачити, абó почути, то хибá черезъ гóлови побачивъ; а багáто людей, позлазивши на дубї, звідти дивїлись.

У первому ряду відно було Петрові Бруховецького зъ гетьманською булавою. Надъ їмъ військові хорунжі держали бунчукъ и хрещату корогóвъ. Колó ёго, по праву руку, стоявъ військовий суддя съ патерїцею, а по ліву війсь-

ковий писарь, съ каламарёмъ за поясомъ, зъ пиромъ за ухомъ и папіромъ у рукахъ; а далі по бокахъ довгоусі діди Січовіі. Сі вже хотъ за старостю жадного й уряду не держали, а на радахъ ихъ річъ була попереду. Не одінъ изъ ихъ и самъ бувавъ кошовимъ на віку, такъ теперъ ихъ шановано й поважано якъ батьківъ. Пятеро ихъ стояло, якъ пятеро сивихъ, волохатихъ голубівъ, похиливши тяжкі одъ думокъ глови. Курінне атаманне и всяка старшина докінчали первий обідъ віщового колеса. Усі були безъ шапокъ: сказано — въ суднѣмі.

Роспочавъ судъ надъ Кириломъ Турою батько Пугачъ. Вийшовши зъ ряду, уклонивсь вінъ на всі чотірі сторони низенько, потімъ ище оддавъ особо одінъ поклонъ гетьманові, да дідамъ, да отаманамъ по поклону, и почавъ говорити глосно й поважно:

»Пане гетьмане и ви, батькі, и ви, панове отаманне, и ви, братчики, хоробріі товариші, и ви, православні Християне! на чімъ держитця Україна, якъ не на Запорозжі? а на чімъ держит-

ця Запорозже, якъ не на давніхъ, предковичнихъ звичаяхъ? Ніхто не скаже, коли почалось козацьке лицарство. Почалось вонó ще за онихъ славнихъ предківъ нашихъ Варягівъ, що моремъ и полемъ слави у всѣго свѣту добули. Отъ же ніхто съ козацтва не покалявъ тиі золотіі слави — ні козакъ Байда, що висівъ у Цариграді на залзному гаку, ні Самійло Кішка, що мучивсь пятьдесятъ-чотірі годи въ Турецкій катерзі, — покалявъ іі тількі одінъ ледащія, одінъ паливода, а той паливода стоить передъ вами!...«

Да взявъ Кирила Тура за плечи, да й повернувъ на всі боки. »Дивись«, каже, »вражий сину, въ вічі добримъ людемъ, щобъ була иншимъ наука!«

»Що жъ сей паскудникъ учинивъ?« ставъ изновъ глаголати батько Пугачъ до громади. »Учинивъ вінъ такє, що тількі пфѹ! не хочетця й вимовити. Зніохавсь поганій зъ бабами, и наробивъ соромá товариству на всі рѣки. Пане гетьмане и ви, батькі, и ви, панове ота-

манне, и ви, братчики! подумайте, порадьтесь и скажіте, якъ намъ сего соромá збу́тись? яку́ бь кару ледáчому пакостникові здекретувати?»

Ніхтò не виривавсь изъ слóвомъ; усі ждали, що гетьманъ скаже. А діди кажутъ: »Говори, батьку гетьмане; твоє слóво — закòнь.«

Бруховецький скóрчивсь у три погібелі да й каже: »Батьки мої рідні! щò жь здолаю видумати пúтне своїмъ нікчёмнимъ рòзумомъ? У вáшихъ-то сівихъ, шанóвнихъ головахъ увесь рòзумъ сидить! Ви знаєте всі стародавні звичаї и порядки, — судить, якъ самі знаєте, а моє діло махнуть булавою, да й нехай по тому́ буде. Не дармо жь я васъ вивівъ изъ Запорóжжя на Україну: порядкуйте по стародавньому, якъ самі знаєте; судіте и карайте, когò самі знаєте, а я свого рòзуму супроті вáшого не покладàю. Усі ми передь вáшими сівими чупринами діти и дурні.«

»Ну, коли такъ«, кажутъ діди, »то чогò жь довго міркувати? До стовбá та киями!«

Гетьманъ махнувъ булавою. Віщовé кóлесо заворушилось. Рáді кінєць.

Горопаху Кирила Тура звязали верёвками да й повели до стовпá, що стоявъ недалєко. Привязали бідáху такъ, щобъ мóжна булò повертáтись на всі бòки, ще й праву́ рúку оставили на волі, щобъ мóжна булò бідолáсі достáть ківшъ да випити меду, абò горілки; бо такъ водилось у тихъ химёрнихъ Низовцівъ, що колò стовпá тутъ же й горілка стоятима у дїжечці, и калачівъ рєшето — разъ для тòго, щобъ, завдавши голові хмєлю, не такъ тяжко булò горопáсі кінчати жизнь, а въ-дрúге для тòго, щобъ охотнійшъ козакі брались за кий. Тутъ бо й кийвъ лежавъ оберемо́къ. Отсє жь усякий братчикъ, идучи мїмо, зупинитця колò стовпá, випье коря́къ меду, чи горілки, калачёмъ закусить, візьме кий, ударить разъ виновáтого по спині, да й пийшовъ своєю доро́гою. »А вже въ їхъ такє булò проклáте заведєние«, розказують булò старосвітські лóде, »що якъ сїмъ разъ одважить киякою, то хлїба бїльшъ не їстимешъ.«

Рідко, рідко траплялось, що жоденъ брѣтчикъ до ківшѣ не доторкавсь, а проходивъ мимо, мовъ и не бачить нічого. То було простодіть бідний тимаха своє время, одвѣжуть, да й правъ. Тільки, щобъ заслужити такъ ласку въ товариства, треба було козакові не знати якъ бути рѣцаремъ. Правда, й Кирило Туръ бувъ у Січі не послѣдущий, бувъ козаць-душѣ, а не брѣтчикъ, да й вина жъ єго була дуже тяжка: більшої вини й не було, здається, въ Запорозцѣвъ надъ отѣ скаканне въ грѣчку. Тимъ-то інший брѣтчикъ, хоть и жаловавъ дуже козака, да, щобъ не расплодѣвъ такій грѣхъ міжъ *молодиками*, ишовъ и бравсь за кий. Хибѣ вже, зглянувши на Кирила Тура, перемагавъ своє жорстоке Запорозьке серце. Знаєте, чи разъ же то доводилось у-купі яку пригѣду на дѣкихъ поляхъ терпіти, або оди́нъ одного зъ бѣди визволяти? такъ, згадавши старовину, брѣтчикъ и рѣку опускавъ, и, мовъ не вінъ, отъ стовпѣ одходивъ.

»Ще жъ до того берігъ Кирила Тура одъ

лихої халеpli й побратимъ єго, Богданъ Черногоръ. Сей, ходячи кругъ стовпѣ, одного зупинить покірнимъ проханнямъ, другому попрікне про яку-небудь Кирилову послѣгу, а на іншого блѣзня, то й посваритця; то такій, знаючи Черногорське завѣтте, и одийде, мовъ кѣтъ одъ сала, хоть-бѣ й радъ горѣлки покоштовати. Благаючи іншого отамана, ажъ слѣзми обливався вѣрний Турѣвъ побратимъ; а въ Січі великого стояло такѣ щѣре побратимство.

Якъ ось идѣ просто до стовпѣ бѣтько Пугачъ. Сего похмурного дѣдугана не посмѣвъ Богданъ Черногоръ ничимъ попрікнути; а де вже на єго сваритись? хоть же бѣ єго й бажавъ благати, то й язѣкъ не ворочаетця. Такъ якъ молодій цѣчикъ ховається підъ ворѣта, побачивши старого сусѣдського бровка, такъ бідний Черногорець оступѣвъ геть, даючи дорѣгу жорстокому дѣдовѣ. А той прийшовъ до стовпѣ, випивъ корѣкъ горѣлки, ище й похваливъ, що добра горѣлка, закусивъ калачемъ, узѣвъ у рѣки кий. »Повернѣсь«, каже, »сякій-такій сѣну!«

Сердега повернувся, а він йому так одваживь киемь по плечахъ, що ажъ кістки захрумтіли. Однакъ Кирило Туръ показавъ себе добримъ Запорозцемъ: и не зморщивсь, и не застогнавъ.

»Знай, ледящо, якъ шанувати козацьку славу!« сказавъ батько Пугачъ, положивъ кий да й пійшовъ собі геть.

Дивлячись оддалекі на Запорозький прочуханъ, Петро помірковавъ, що не багато Кирило Туръ відержить такихъ гостинцівъ. Жаль йому стало нетяги; підійшовъ до ёго, чи не дасть якого звіту сестрі да матері.

А Богданъ Черногоръ думавъ, що вінъ хоче попробувати, чи кріпкі въ Тура плечі; заслонивъ свого побратіма спиною, схопивъ за шаблюку да й каже: »Море! я не попушу усякому захожому знущатись изъ мого побро! доволі й своїхъ братчиківъ.«

»Багачько жъ, мабутъ, и въ тебе въ голові мозку!« каже Кирило Туръ. »Пусти ёго; се добра людина: у багно тебе не втопче, якъ завязнешъ,

а хибá зъ багна витягне. Здоровъ бувъ, братіку! Бачъ, якъ гарно въ насъ трактують гостей? Се вже не гарячі млинчики, пане брате! Випьемо жъ по коряку меду, щобъ не такъ було гірко.«

»Пий, брате, самъ, а я не буду«, каже Петро, »щобъ ище ваши діди не звели оддячити тобі киемъ.«

»Ну, бувайте жъ здорові, братці!« каже Кирило Туръ; »випью я й самъ.«

»Що сказати матері да сестрі?« поспитавъ Петро.

Згадавши про матір та про сестру, Кирило Туръ похиливъ голову, далі й каже съ пісні:

Ой которий, козаченьки, буде зъ васъ у місті,
Поклонітця старій нєнці, нещасній невісті:
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо надъ синомъ, надъ Кириломъ, чорний воронъ
кряче!

»Се такі й станетця съ тобою, превражий си́ну!« каже підходячи одинъ Січовий дідъ; а за нимъ иде ще трое. »Не вповай«, каже, »на

те, що молоді тебе обходять; ми й самі тебе вкладамо, ось дай лишь випити намъ по коряку горілки.»

Да й узявъ корякъ; зачерпнувъ, випивъ, покректавъ, да, взявшись за кий, и каже: »Якъ вамъ здається, батькі? Я думаю, дати йому разъ по голові, та й нехай пропадає ледящо!«

»Ні, брате«, каже другий дідь, »ніхто з насъ не знає, щобъ коли-небудь біто виноватого по голові. Голова — образъ и подобие Боже: гріхъ підіймати на неї кія. Голова нічимъ невинна: *изъ сєрця исходять помисленія злая, убійства, прелободіяння, любодіяння, татьби*, а голова, брате, нічимъ невинна.«

»Дакъ що жъ, брате«, каже третій дідь, »коли того проклятого сєрця дубиною не достанешъ? а по плєчахъ не добити намъ сєго вола й обухомъ. А шкода пускати на світь такого гріховода: и такъ уже чор'знає на що переводитця славно Запоріжже.«

»Послухайте, батькі, моєї ради«, каже четвертий дідь. »Колі Кирило Туръ відержить сей

прочуханъ, то нехай живе: такий козарлюга на що-небудь здасця.«

»Здасця?« каже, идучи мимо, батько Пугачъ. »На якого біса здасця такий гріховодникъ православному Християнству? Бийте єго, вразького сина! Шкода, що мині нельзя більшъ братись за кий, ато я молотівъ би єго, поки бь увесь цєберъ горілки випивъ. Бийте, батькі, превражого сина!«

Тоді діди випивали, одинъ за однимъ, по коряку горілки, брали кий и давали Кирилу Турові по плєчахъ. Сіли въ старіхъ рукахъ було въ їх ище доволі, що ажъ плєчи хрумтіли. Інший давнò бь уже звалився изъ нігъ, а Кирило Туръ відержавъ усі чотіри кий, не покривившись; ище, якъ одійшли діди, и шутковавъ изъ своїмъ гостемъ.

»Добре«, каже, »парять у насъ у Січовій лазні, нічого сказати! Після такої припарки не болять уже ні плєчі, ні поясниця.«

»Що сказати твоїй паніматці?« питається ще разъ Петро.

»А щò жь їй сказа́ти?« одвіту́е Кири́ло Ту́рь.
»Скажи́, що пропа́въ коза́къ ні за цапову ду́шу,
оть и все. А прикме́ту надъ моїмъ ска́рбомъ
зна́е побратимъ. Одну́ часть одда́сть вінъ ста-
рії нєньці та сестрі; дру́гу одвезе́ у Ки́їв на
Бра́тство: тамъ мене́ спокусивъ гріхъ, неха́й же
тамъ мо́лятця й за мою́ ду́шу; а тре́ттю одвезе́
у Чорну Го́ру: неха́й до́бри юна́ки куплять собі
оливя́ного бобу та чо́рного пшона́, щобъ було́
чимъ помяну́ти на лицарськихъ гре́цяхъ Ту́рову
ду́шу.«

»Кри́псь, по́бро«, ка́же Богда́нъ Черно-
го́рь, »більшь ніхтò не зніме на тебе́ руки.
Отъ незаба́ромъ уда́рять указа́ні до обіду; тоді
одпу́стять тебе́, да й бу́дешъ во́льний коза́къ.«

Му́сивъ Петро́ подо́ждати до обі́дъ, чи не
потішить ма́тери да сестрі́ Кири́лової до́брою
звісткою. Хо́дючи по ви́щовому мїсту, посте-
ри́гъ вінъ, що не оди́нь тїлько Черно́горець обо-
роня́въ Кири́ла Ту́ра: бага́то бра́тчиківъ, зу-
стріва́ючись изъ други́ми, бра́лись за ша́блю,
мовъ вимовля́ли: »Ось тїлько поква́пся на го-

рілку, то ви́ціжу я їй съ тебе́ ху́тко!« Якъ-же
вда́рили въ каза́ні до обіду, тогді пі́ла купа
Запоро́зцівъ кину́лась до Кири́ла Ту́ра; одвзя́ли
одъ стовпа́, обніма́ли и поздоро́вляли по ба́ні.

»Ну васъ икъ нечи́стїй ма́тері!« ка́же Кири́-
ло Ту́рь. »Коли́бъ самі́ постóяли въ стовпа́! то
одпа́ла бь охòта обніма́тись.«

»А щò, дияво́лівъ си́ну!« ка́же, підхо́дючи,
ба́тько Пу́гачъ, »смачні́ киі́ кошові́і? Мо́же,
тепе́рь плє́чи боля́ть такъ, якъ у то́го чо́рта, що
вози́въ ченця́ въ Ерусали́мъ? На́, вра́жий си́ну,
приложи́ оце́ лі́сте, такъ за́втра мовъ руко́ю
зніме. Бі́то й на́сь де за що́ замо́лоду, такъ
зна́ємо ми лі́ки одъ се́го ли́ха.«

Роздя́гли бра́тчики Кири́ла Ту́ра, а въ Петро́
ажь морòзъ пїйшо́въ по-за шку́рою, якъ побá-
чивъ вінъ бі́лу є́го сорòчку, що сестра́-жа-
лібни́ця шїла й мерèжила, усю́ въ крові́; ище́
й поприкипа́ла до ранъ. Кири́ло Ту́рь ажь зу́би
сцїпивъ, щобъ не стогна́ти, якъ поча́ли одди-
ра́ть їй одъ ті́ла. Ба́тько Пу́гачъ са́мъ прило-
живъ є́му до спи́ни ширòке якє́сь лі́сте, пома́-

завши чимсь липкимъ.

»Ну«, каже, »теперъ ходи здоровъ та не скачи въ гречку, атó пропадешъ якъ собака!«

Тогді братчики зъ веселимъ гукомъ підняли діжки зъ мѣдомъ та зъ горілкою, узялі стужку съ калачами да й повелі Кирила Тура до обіду.

Обідали добрі молодці на траві, підъ дубами, усякий курінь осѣбе, изъ своїмъ куріннимъ отаманомъ. Діді обідали въ гетьманському курені; тільки батько Пугачъ прийшовъ на трапезу до Кирила Тура, и то вже була велика честь усему куріневі. Кирило Туръ уступивъ єму своє отаманське місто, а самъ сівъ коло єго. Два кобзарі, сідючи навпроти їхъ, играли усякихъ рицарськихъ пісень, и виспівували про Нечая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всему світі несказанної слави; виспівували и про Берестецький рікъ, якъ козаки бидовали да, бідуючи, серце собі гартовали, — и про степи, и про Чорне море, и про невѣлю и катергу Турецьку, и про здобичъ да славу

козацьку; усé поважнимъ словомъ передъ товариствомъ викладували, щобъ козацька душа и за трапезою росла у-гору.

Поблагословивсь отó батько Пугачъ до трапези; усі взялись за святій хлѣбъ, усякъ вінявъ зъ кишѣні лѣжку (бо Січовикові безъ лѣжки, що безъ лѣльки, ходять не годилось); якъ ось Кирило Туръ, озирнувшись кругомъ, и каже: »Эхъ, братчики! мині памороки забито киями, а въ васъ, мабуть, изъ-рѣду въ голові клѣчче. Коли жъ се въ світі відано, щобъ випроводить гостя зъ коша на тще-сѣрце?«

»Пане отамане!« кажуть, »борони насъ, Бѣже, одъ такої скнарости! Про якѣго се ти гостя глаголешъ?«

Коли жъ тутъ саме и йде Богданъ Черногорець изъ Петромъ.

»Ось мій гість!« каже Кирило Туръ. »Се, коли хочете знати, синъ Паволоцького попа, той самій, що, якъ стукнувся изѣ мною за Кієвомъ, то ажъ поле всміхнулось.«

Раді були усі братчики, побачивши Шра-

мового сина. Давно вже вони чували про його рицарство. Інші, уставши, обіймали його як брата, другі потіснялись, щоб було йому місце.

«Сідай біля мене, сінку», каже батько Пугачь. «Ти добрий козакъ. И батько твій добрий козакъ, тільки здуривъ на старість. Коли б ще й йому тут не склалось лиха, бо на раді безъ біді не обійдетця.»

«Що буде, те й буде», каже Петро, «а буде те, що Богъ дасть.»

«Що? може, думаешъ, ваша візьме?» крикнувъ грізно супротивъ його батько Пугачь. «Чортового батька візьме! Не дурно ми вчора зъ Іваномъ Мартіновичемъ стрічали царськихъ бояръ, а вже стрічали ми їх не съ порожніми руками. Перевернемо ми до-горі усю вашу старшину!»

«Знаешъ, що, батьку?» каже йому Петро, «шкода, що молодому старого не до ладу вчити, а я сказавъ би тобі гарну гуторку: Не хвалісь, да Богу молись.»

«Молились, козаче, ми вже йому добре», од-

вітує батько Пугачь, «уже Господь усі душі повернувъ до нашої сторони. Підвернемо теперъ ми підъ корито вашихъ полковниківъ та гетьманівъ; заведемо на Україні інший порядокъ; не буде въ насъ ні пана, ні мужика, ні багатого, ні вбогого; усё буде въ насъ обще... Э, козаче!» каже зновъ ласкавимъ голосомъ, «да въ тебе, бачу, нема ложки! Що-то не нашого поля ягода! У васъ, Городовихъ, усё не по-людськи робитця: ідять изъ срібнихъ мисокъ, а ложки при душі кат'ма. Зробіте йому, хлопці, хочъ изъ бересту, або зъ скоринки ложку, ато скаже батькові: «Тамъ вражі Запорозці голодомъ мене заморили.» И такъ уже старій пекломъ на насъ діше.»

На обідъ у Запорозцівъ мало подавали м'яса, а все тільки рибу. Добрі молодці, якъ ченці, м'яса не любили. Посуда була вся дерев'яна, и чаркі й корякі — усё зъ дерева. Трапезуючи, добре тягнули братчики горілку, медь, пиво, однакъ ніхто не впивсь, такъ-то вже повтягувались.

Більшъ одъ усіхъ пивъ на сей разъ Кирило Туръ: хотівъ, мабуть, бідаха завдати собі хмелю, щобъ не такъ боліли плечі, да й хміль не подолівъ ёго. Зробивсь тільки дуже веселий, и якъ устали зъ-за обідъ, да якъ почали братчики танцёвати підъ бандуру, вінъ и собі пійшовъ навприсядки; качавсь колесомъ и вироблявъ такі викрутаси, що ніхтò бъ и неподумавъ, що сёго козака біто недавно киями. Запорозці не навтішались ись такої терпівости.

Петро мій послі обідъ хотівъ ити до-дому, такъ Кирило Туръ придержавъ ёго да й каже: «Постривай, брате, и я поїду. Після такої бані не довго покріпиться. Передъ товариствомъ соромъ кволитись, а дома заляжу до завтраго.»

Отъ, погаївшись ище трóхи, звелівъ Кирило Туръ осідлати двоє коней да й поїхавъ зъ коша, шепнувши щось побратимові. Дорогою Кирило Туръ точивъ усякі баяндраси, далі й каже: «Приставай, брате, въ Запорозці. Якòго тобі чòрта тратить літа міжъ тимъ нависноголовимъ Городовимъ козацтвомъ?»

«А щò ти думаешъ?» каже Петро: «я вже й самъ не разъ про се мізковавъ.»

«Отъ люблю козака! мовивъ Запорозецъ. «Якòго біса доживёся ти въ Городахъ? Городі твої швидко вже до-горі ногами стануть.»

«Щò вже й споминати про се, Кирило?» каже Петро. «Самъ я бачу, що біда надиходить звідусюди. Однакъ скажи міні щиро, нехай би хтò, а ти вже чòго йдешъ противъ Сомка?»

«Эхъ, и ти жъ голова!» одвітуе Кирило Туръ. «Хтò жъ противъ ёго йде? Що я вкравъ у ёго молоду, се ще лихо не велике. Молодóи ёму зовсімъ не треба: инше готуетця ёму весілле! та й не одному ёму. Заграють вашій Городовій старшині у Запорозьку сопілку такъ, що затанцюють нехотя. Уже щò наші братчики задумають, чи добре, чи лихё, такъ швидко вòду въ Дніпрі зупинишь, ніжъ їхъ. Хочь грёблі гаті, хочь мості мості, вода прорветця: ні порадóю, ні сілою не переможешъ нашого товариства. Лучче пливй, куді вода несé... Побачимо, щò-то станетця зъ вашою Україною,

якъ прїмутця нянчити ії такі нянькї!»

»Не доберу я тѡлку въ твоїхъ рїчахъ«, каже Петро. »Що за охѡта тобі менѣ морѡчити? То заговѡришь бѹцимъ шїро, то зновъ туманъ у вїчі пустишь. Покїнь хотъ на часїнку своѣ Сїчовѣ юрѡдство. Я чоловікъ безъ хїтрощївъ: чому жъ би ії тобі не говорити прѡсто?«

Запорожець зареготавъ. »Ой козаче«, каже, »козаче! та хибá жъ на свїті єсть хочъ одна прѡста дорѡга? Дѹмаєшь итї прѡсто, а заїдєшь чѡр'знає кудї! Хотїлось би чоловікові чѣстно положїти живѡтъ за віру Христїянську, а лукавий підлїзе та ії уплѹтає не знать у якї тенєти. Хотїлось би чоловікові *не стояти на путї грїшникївъ, не ходїти на совїтъ нечестївїхъ, не сидїти на сїдáлицї губїтелей;* такъ щѡ жъ? не всякому рївнятїсь изъ Бѡжимъ Чоловікомъ. У тѡго ії дѹмка ії сѣрце *у законї Господнїму, поуцáетця вїнъ закону Бѡжому дєнь и нїчъ;* а въ такѡго лєдáчѡго, якъ я, хочъ-бї дѹмка и такъ и сякъ, такъ сѣрце не тудї тягне...«

»Кудї жъ тебѣ тягне сѣрце?« спитавъ Пет-

рѡ. Не вжѣ котїѡга зновъ дѹмає про сáло, дармо що натовклї вже пїкою объ лáву?«

»Пьфу!« ажъ плѡнувъ зъ досáди Запорожець. »Ти єму образї, а вїнъ тобі лѹбѣ! Голѡднїй кумї хлѡбъ на умї. Згїнь ти зъ своїми бабáми! довѡлі чоловікові и безъ нїхъ смѹтку.«

»Ну, а кудї жъ би тебѣ ще тягнуло сѣрце?« каже Петро.

»Кудї бѡ воно менѣ тягнуло!« каже Запорожець, да ії здихнѹвъ такъ вáжко, що Петро ажъ усмїхнѹвъсь: дѹмавъ — якá вжє нѡва вїгадка.

А Кирилѡ Турь мовъ и не чѹє єгѡ смїху; смѹтно похилївъ гѡлову, нїби ії забѹвъ на товариша, да ії почáвъ собї читáти на пáмьятъ изъ Іеремїї (Петрѡ слѹхаючи ажъ здивовáвъсь): *Чрѣво моє, чрѣво моє болїть мнї, смуцáетця душá моя, терзáетця сѣрце моє. Не умолчѹ, яко гласъ трубї услїшала душá моя, вопль рáти и бїдї. Докѡлі зрїти їмамъ бїжáщихъ, слїшащъ гласъ трубнїй? Понѣже возждї людїи моїхъ сїпове бѹйнїи суть и безѹмнїи; мѹдрї суть, єже творї-*

ти зл'я; б'л'аго же твор'ити не позн'аша... Ух'!» каже здригнувшись, »братіку, мині не зн'ать що показ'алось.... Проклятий прочух'ань зачинає к'идать мене в' тр'ясцю. Та ось и моя х'ата. Засну, дакъ ус'є мин'єтця.«

Приїжджають до х'ати, а назустріч' їм' вибігають м'ати и сестра Кирилова. 'Якъ же то зрадли серд'єчні, то й розказати не м'ожна! Одна бере за повод'ї коня, друга тягне Запор'озця з' с'їдла, а він' т'ільки всміхаєтця.

»Б'ачте?« каже, »я вам' каз'авъ, що нічого жур'їтись! Та вже, мабуть, васъ такъ Б'огъ создавъ, щобъ ус'є к'їснути.«

Х'очуть єго обнять, а він' руками їх' одпих'ає: »Ні вже«, каже, »с'єго не б'уде. И такъ братчики трохи не прогна'ли з' кур'їня, що провоняв'сь, кажуть, бабою.« А Петру ш'єпче: »Теп'єрь мині такъ до обн'їман'ня, якъ гр'їшнику до гар'ячої сковород'ї.«

Хот'ївъ Петро з'аразъ ит'ї до-д'ому, такъ Кирило запрос'ївъ на ч'арку гор'їлки; да й стар'а н'єня и сестра Кирилова кл'аняючись прос'ї-

ли, щобъ хот'ь заглянув' у х'ату.

»Ну, панім'атко!« каже Кирило Тур'ь, »дава'їй же намъ теп'єрь так'ї гор'їлки, щобъ и самъ дявол' зайшов' у г'олову! та дава'їй ц'їлу боклагу; так'їмъ лицар'їмъ, якъ ми, пляшки й на одного м'ало.«

Якъ-ж'є внесли с'ь ком'ори гор'їлки, Кирило Тур'ь, з'ам'їсь щобъ шанова'ти г'остя, уз'яв' боклагу да й поч'авъ цм'улити з' неї якъ в'оду. М'ати, б'оячись, щобъ він' не переп'ївсь, хот'їла одн'ять боклагу, а він': »Г'єть, мамо, г'єть! чоловік' не скот'їна, б'ільшъ ведра не вип'є.«

И поч'авъ знов' цм'улити, п'ок'и знем'їгшись уп'авъ безъ п'ам'яти на з'ємлю. Ус'ї стрев'ожились, а один'ъ Петро т'ільки знав', що с'єму за прич'їна. Він' пом'їгъ ж'їнкамъ п'їдн'ять Кирила Тура з' земл'и и полож'їти на пер'їну; дал'ї попрощ'ав'сь и п'їйшов' до Гвинтовчиного х'утора, м'їркуючи про вс'є, що ч'ув' и б'ачив'.

НБ ОНУ імені П.Мечникова

ГЛАВА ТРИНАДЦЯТА.

Тимъ часомъ Шрамъ Паволоцький, занед-
бавши свою старість, поспішавъ, мовъ протий
гонієць, до Батуріна. Сѣнце ще не вірізалось
изъ-за левадъ, якъ переїхавъ вінъ Ніжень; ище
тільки дѣ-коли просвічувало скрізь берізи.
Ище народъ и до череди не вигонивъ. Шрамъ
и радъ, що ніхто єго не бачивъ, бо въ ту смутну
годину інший опийка не побоївсь би захопіть
и попѣвого коня за поводи, питаючи, чия сто-
ронá. Якъ ось чує надъ шляхомъ у гаю гомінь.

Одні кричять: «На шабляхъ!»

А другі: «На пистоляхъ!»

«Кўля лукава: кладє правого й виноватого,
а зъ шаблею кому Бѣгъ погѣдить.»

«Ні, шабля — чоловіча сила, а кўля —

судь Божий.»

»Та ось пан'отець іде«, крикнули інші, нехай вінъ насъ розсудить.»

Дивитця Шрамъ, ажъ у гаю зійшлась купа люду чимала. Одні жъ у кармазинахъ и при шабляхъ, а другі въ синіхъ каптанахъ та сірякахъ, безъ шабелъ, тільки дѣ-каторі держать рушниці да кѣси на плечахъ.

»Чогò отсѣ«, питає Шрамъ, »попередили ви сонце, щобъ счиніти гвалтъ? Хибі щѣ мало бучь по Україні?»

Отъ дѣ-які пошарковали ёго да й кажуть: »Зібрались ми, пан'оче, на Божий судъ; нехай Господь розсудить людську кривду.»

»Якà жъ«, питає, »сталась кривда и одъ кòго?»

Кажуть: »Та отъ бачъ, полюбивъ молодѣць дівчину, ну, и дівчина не одъ тóго. Молодѣць же нашого міщанського рóду — синъ нашого вїйта, а дівчина, бачъ, рóду шляхѣтського — дочкà пана Домонтовича. Отъ и заслãвсь молодѣць до дівчини; а въ сватахъ пішли не абі-

які люде, — буймістрове та райці магистратські. Дакъ щò жъ би ти думавъ, пан'оче? Якъ привітавъ їхъ панъ Домонтовичъ? Розлютовãвсь, мовъ на свою челядь; назвавъ Хамами, личакàми. »Не дїждете«, каже, »и рідъ вашъ »не дїжде, щòбъ Домонтовичъ оддавъ дочкү за »Гевàла!»

»Отъ якъ розвеличалась ледãча шляхта!« перехопили тутъ інші зъ синєкаптанниківъ. »Се тїі, що впрохãлись у бãтька Хмельницького на Україну! а якъ-бї не пустивъ, до попропадали бъ зъ гòлоду въ Пóльщі!»

»Цїтте, цїтте, горлатїі ворони!« озвãлись тутъ дѣ-які зъ кармазинівъ, »дãйте й намъ щò-небудъ вїмовити. Не вжѣ ви хочете, щòбъ за вãшого вїйтѣнка отѣць сїловавъ однїмъ однү дочкү?»

»Якїй«, кажуть, »врагъ прòсить ёго сїловати? вона зъ дорогою душєю пїйде!»

»Чогò жъ се такъ?» одвїтують кармазини. А мòже й гарбузà втелющить.»

»Гарбузà? нї, не гарбузòмъ тутъ пãхне, ко-

лі сама дала вийтєнкові каблўчку.»

»Годї, годї квáкати!« ка́жуть карма́зини.
»Побáчимо ось, чия вїзьме.«

»Розвòдте бойцїв!« кричáть йнші.

»Якъ же їх розвòдить, коли не згодїлись, чи на пистòляхъ, чи на шаблãхъ? Нехáй розсудить пан'отець. Скажи намъ, будь ласко', пан'óче«, оберну́лись до Шрãма, »якъ лўчче дознáти судá Бóжого, чи пистòлями, чи шаблãми? Отъ братъ стає за сестрў, а женихъ за себе и за все мїщãнство. Коли женихъ поляже, нехáй потїшатця карма́зини; якъ-же поляже карма́зинь, тодї дочкў намъ подава́й хочъ лўсни! не схова́есся одъ насъ нї за висóкими ворїтьми, нї за привелєями!«

»О, щòбъ васъ Госпòдь побивъ праведнимъ грóмомъ!« ка́же тогдї Шрãмъ.

»Зá що се ти насъ такъ проклина́ешъ?« ка́же, зумївшись, грома́да.

»О гòлови слїпїи и жорстóкї!« глаго́ле зно́ву Шрãмъ. »Якъ збїра́етця на нєбї хуртовїна, то й звїрюка забу́де свою я́рость; а ви перєдъ

самою бурею заво́дите кривáви чвãри!«

И помчáвсь одъ їх не-òбзиръ.

У Борзні заїхавъ Шрãмъ одпочїти до сòтника Бїлозєрця. Бїлозєрець бувъ старосвїтський сòтникъ, ищє-то съ тїхъ, що пєрші озвãлись потїху до бáтька Богдãна: »Една́й, бáтьку, Україну, а ми тебе вїручимо.« Такъ знавъ єго Шрãмъ дòбре, и були вони́ приятелї.

Тїлько що доїжджає до ворїть, ажъ сòтникъ виїжджає зъ двора. Познáвъ Шрãма, и сáмъ не знавъ, щò робїть одъ рáдости.

»Ну, бáтьку«, ка́же, »у сáму годїну завитáвъ ти до насъ у гóстї!«

»Бáчу я й сáмъ. Бода́й лўчче нїчòго не бáчити!«

»Кудї жъ отсє?«

»Да вь Батўринь же, до нависнòго дїда Васїюти.«

»Э, ужє рáду рўшили!«

»Якъ?«

»А такъ. Ось заїдьмо лишъ до госпòди.«

Заїхали, ввїйшли до свїтлицї, сїли кїнець

столà. Тогді Білозерець и почавъ росказовати.
»Такъ и такъ«, каже. »Нависноголовий Васіота коверзовавъ-коверзовавъ, далі такè вигадавъ, що ледві й самъ не пропавъ. »Присягайте ми-»ні«, каже, »на послушенство гетьманське, а не »присягнете, то тутъ вамъ и капуть.« Наустивъ вражий дідъ піхоту, да хотівъ такъ придавить у Бату́рині старшину́, щобъ и не писнула. Отъ якъ у насъ теперъ завелось!»

»Да чого́ доброго й ждать одъ тако́го, що полизавъ Лядськихъ пулумисківъ?« каже Шрамъ. »Уже коли ти бувъ разъ Золотаревськимъ, то Золотаренкомъ изновъ не будешъ! Ну, щò жъ старшина́?«

»А старшина́«, говорить Білозерець, »почалá ёго усдвіщувати: »Побійся Бѡга! чи тобі »жъ довго жити на світи? Нехай би молодші »гетьмановали. Эй, пане полковнику! не удавай »Сомка на Москву́ зрадникомъ! держись за ёго; »то ще й самъ, и всі ми поживемо́ зъ упоко́емъ.« Куді! розходивсь нашъ дідуганъ: »Скорійшъ »у мене волосся на долоні віросте, ніжъ Пере-

»яславський крамаръ буде гетьманомъ! За мене »бойре на Москві тягнуть, за мене Бруховецький »зъ Запорозцями стоятимо. Ось я пославъ уже »посланці до Зинькова.« — »Не ймі«, кажуть »ёму, »віри Запорозцямъ: вони тебе у-очевидьки »опшукують. Приїжджають до тебе зъ Січи за- »для узяття тільки подарунківъ. Ми тебе гетьма- »номъ, ми тебе гетьманомъ оберемо́! а тамъ своє »на умі. Хибá не знаєшъ, якимъ вони духомъ на »Городову старшину́ дішуть? се въ їхъ обичай »давній!« Дè тобі! и слухати не хоче. Якъ ось и гонці зъ Зинькова. »А щò?« — »Эгè!« кажуть, »прощайсь, пане полковнику, зъ гетьманствомъ. »Тамъ Запорозці такè провадять, що ажъ слү- »хати сумно.« — »А князь же щò?« — »А щò »князь? князь изъ Запорозцями за панібрата, а »твоі подарунки принявъ у сміхъ, бо въ ёго й »свогò доволі.« Васіота й рүки попустивъ. Тогді старшина́ за ёго, а піхота й собі потягла за старшину́; да до того прийшло́сь, що трóхи самъ Васіота не наложивъ головою. Якъ ось одъ Сомка листъ до Васіоти.«

»Одъ Сомка?« питає Шрамъ здивовавшись.

»Одъ ёго самого, одъ Якіма Сомка.«

»Изъ Переяслава?«

»Ні, изъ 'Ичні. Сомко вже въ 'Ичні.«

»Не сподівався я«, каже Шрамъ, »щобъ Сомко такъ скоро перемігъ себе.«

»Эге!« одвітує Білозерець, »крута година наступила. Піше до Васюти: »Во імя Бже, »ті, пане полковнику Ніженський, и всі підъ »ёго рукою будучи, послухайте мого голосу, »не погубляйте отчизни. Чи вамъ«, каже, »лучче оставатись підъ рукою свинопаса Иванця, »чи підъ рицарською рукою Переяславського
»Сомка? Забудьмо всякі чвари. Не часъ намъ »теперъ враждовати, часъ за козацьку честь »постояти. Я«, каже, »жду въ 'Ичні. Хто есть »вірний синъ своєї отчизни, збирайтесь до мого »бодку. Не попустімо гетьманської булави въ ле- »дачі руки«... Бачить тогді Васюта, що нікуди дітись, давай старшину до 'Ичні прохати, да й рұшили всі зъ Батурина. И я отсе, де-що впорядковавши, туді жь іду. Такъ намовились міжъ

себе, щобъ уже всіма голосами Сомка обрати и присягу ёму виконати, и при ёму всімъ стояти.«

»Такъ чого жь гаятись? каже Шрамъ. »На коней да до 'Ичні!«

»Господи!« сказавъ дивуючись Білозерець, »чи тебе Господь сотворивъ изъ самого заліза, чи що? Ні рани, ні літа тебе не одолівають.«

А Шрамъ ёму: »Якъ треба рятовати Україну, байдуже мині и літа й рани. *Обновітця яко орля юность моя.* На коня, на коня! нічого гаятись!«

»Да вгамуйсь, Бюга ради! хотъ дұхъ переведі, хотъ чарку горілки випий да закусі.«

Сякъ-такъ осадивъ Білозерець Шрама. Шрамъ уже й самъ тогді почувъсь, що треба дати собі шльгу.

Вііхали зъ Борзни. Чи проіхали зъ десятокъ верстъ, чи ні, якъ назустрічъ гонєць до Білозерця, щобъ простовавъ уже підъ Ніжень. »Військо гетьманське пійшло«, каже, »туді ще зъ-ранку, а Сомко гетьманъ зъ Васютою и зъ іншою старшиною то жь изъ 'Ичні рұшили. Уся стар-

шинá присягу віконала Сомкові на послушенство въ ринковій церкві Ичанській, да почувши, що вже бояре підъ Ніженемъ, просто съ церкви на кдні, да й рұшили до Ніженя.»

»Заворушїлись наші!« каже Шрамъ. »Слава Тобі, Бóже! Ну, не тратьмо жъ часу й мї.«

Поверну́ли ко́ней на Ніженську дорòгу; ідуть спїшно. Виїжджають на Ичанській шляхъ, недалéко одъ Ніженя, ажъ глянуть — и Сомкò зъ Васіотою іде. Старшинá за нимъ кұпою. Повітавшись, Шрамъ заразъ и питає: »А щò, пáне гетьмане, яковò?«

»Не журись, бáтьку«, каже Сомкò: »усè бóде гарáздъ. Ужé якъ ми съ пáномъ Золотаренкомъ узялись за рúки, то нехáй устоїть протівъ насъ хто хòче. Лубенський, Прилúцький и Переяславський полкі я вїправивъ зъ Вуяхевичемъ підъ Ніжень, а Черніговський бóде тудї сèгòдні нà нїчъ. Чогò жъ ти ищè сұписся?«

»Ти кажешъ, пáне гетьмане, що зъ Вуяхевичемъ полкі вїправивъ?« питає Шрамъ.

»Зъ моїмъ генерáльнимъ пїсаремъ«, одвітúє

Сомкò.

»Да тò-то жъ! Не давъ би я ёму гетьманського бунчука підъ таку годїну.«

»Э, бáтьку! каже Сомкò, »тобі бо вже дúже зневірились лóде.«

»А ти, сїнку, дúже багáто ймешъ імъ вїри. Я чувáвъ про Вуяхевича дé-що не гáрне.«

»Э, годї! ти могò Вуяхевича не знаешъ. Нїхтò лúчче ёго не вмїе гамовáти козаківъ: тимъ я й давъ на сей день ёму бунчúкъ, а не и́ншому.«

»Похмúрна, похмúрна годїна!« каже самъ собі Шрамъ.

»Не такà ще, якъ тобі здаётця«, сказáвъ Сомкò.

»Дáй, Бóже! А щò ти скáжешъ про поспільство, що кұпитця колó Ніженя, нехáй Богъ крїе, нáче якъ булò на почáтку Хмельницьини? Се все Бруховцї!«

»Нїчòго не скажú. Мнї бїльшъ їхъ жáль, нїжъ досáдно; бїльшъ досáдно, нїжъ страшно. Пóки въ мéне въ тáборі козакї да гармáти, я нї про щò й гáдки не маю. Ти дúмаешъ, мóже,

менé дуже засмутили Миргородці да Полтавці зъ Зіньківцями? Не засмутили вони менé, а прегогорчили. Не тє мині шкóда, що три полкї одпáло, а те, що чéсть, правда полáмана.»

»О гóлово ти моя золотá!« подумавъ Шрамъ. »Жоли бь то такъ усі, якъ ти, держáлись чéсти да правди! атó на кóго нї зглянешь — усяке, мовъ звирюка, про свою тілько шкóру да про свій берлігъ дбае!«

Уїхали вь місто. Тілько що переїхали Галáтовку урóчище, ажъ ось перегородїла імь до-рогу процесїя: несли мёртвого.

Питаєтця Шрамъ: »Когò ховають?«

Кáжуть: »Війтénка.«

»Що сёгóдні зъ Домонтóвичемъ на Бóжий сўдь ставáвъ?«

»Тогó самòго. Не послужила фортúна го-ропáсі. Тількі стялись на шабляхъ, зáразь такъ и положивъ ёгò в́ражий кармазинь.«

»Э, нї бо!« перебивъ тутъ хтось изъ-бòку.

»Пёрше Домонтóвиченко влúчивъ війтénка по лівій руцї, — кровъ такъ и задзюркотáла. Мій

бáтько самъ тамъ бувъ, дакъ розказувавъ. Шар-пону́въ та й ка́же: »Гóді, бóде съ тéбе!« А війтénко: »Нї, абó минї, абó тобї не жїти на свї-тї!« — »Дакъ нехай же«, ка́же, »Госпóдь упо-жóить твою дúшу!« та й почáвъ налягáти ще більш на війтénка. Поплямувáвъ ёгò скрїзь рáнами. »Эй«, ка́же, »гóді! пожа́луй самъ се-»бé!« А той махà та й махà на-óслїпъ, ажъ по́ки да́но ёму такъ, що й покотївсь, якъ снїпъ.»

»Нехай, нехай!« ка́же ще одїнь, идучї мї-мо. »Вїзьме колїсь и нáша!«

Дївитця Шрамъ, ажъ за труно́ю тогò війтénка трохи не ввесь Ніжень піднявся; и все самї мїщáне: жáдного вь кармазинахъ. Дї-витця Васюта, ажъ за мїщáнами сунуть и коза-кї Ніженські; и все тілько товариство: жáдного сòтника, нї отáмана. Идуть, утúпивши òчї вь зéмлю, и мовъ не бáчять нї гетьмáна, нї Ва-сюти зъ старшино́ю. Шрамъ тілько похитáвъ голово́ю. Нїчóго не сказáвъ и Сомкò, дївля-чись, що козаки, замїсь тáбора підъ мїстомъ, опинїлись на війтénковихъ пòхоронахъ, нáче

въ свого полковника, да ще підъ такий великий часъ. А старшина тільки міжъ собою зглядувалась. Зрозумівъ, мабуть, щось и Васюта; бо, скоро перейшли похорони, заразъ, одклонившись гетьманові, повернувъ до свого двору. Старшина Ніженського полку тежъ розтіхалась по дворахъ; а зъ другихъ полківъ поїхали за Сомкомъ до табору. А табір Сомківъ стоявъ підъ Ніженемъ, за Біляківськими левадами.

Доїжджають до табору, ажъ у таборі ще оддалекі чути гомінъ, галась. Приїжджають ближче, ажъ округі табору жадніхъ бекетівъ. Козакі змешались, якъ у бразі гуща; той туди, той туди йде, и жадного порядку міжъ ними немає. А тутъ ще почало темніти, такъ Сомкове військо — наче те море, що съ-переду ще хочъ видно, якъ хвилі ходять, а дальшъ, у темноті, такъ уже тільки реве да бурхає.

Добравшись до свого намету, Сомко заразъ звелівъ позвать передъ себе Вуяхевича. Кинулись шукати ёго по табору, да не такъ-то ёго и знайти у такий мішанині. Сомко напавсь на під-

ручниківъ генерального писаря, сёрдивсь, кричавъ; далі бачить, що тимъ сёрцемъ мішанині таборівій не запобігне, розславъ старшину по всёму обозові козаківъ гамовати, а самъ сівъ на коня и поїхавъ по-міжъ наметами. Шрамъ іхавъ за нимъ, похмурний, якъ нічъ, що надиходила.

Ажъ ось и генерального писаря узріли. Той давнò вже іздивъ по табору, гамуючи козацтво, тільки одъ ёго гамовання ище гіршъ підіймавъ гомінъ.

»Вражі діти!« кричить, печкурі! Навчимо ми васъ старшину шановати! не будете ви въ насъ копилить губу, якъ тіі Запорозці, що всі въ їхъ рівні. Порівняємо ми васъ такъ, що й не захочете. Мало чого не буває, що Запорозцямъ усюди своя воля, що зъ ними старшина й гетьманъ за панібрата. Пожалуї! у їхъ нема ні вбòгихъ, ні багатихъ; такъ на те жъ вони Запорозці, козакі надъ козаками. А ви щò? мужикі! та я жъ мужва! Да ми васъ, вражихъ дітей, батогами! Ось нехай лишъ рушать раду, —

ми вась повернемо въ земляну роботу! дамò ми вамь знати козацькую вольность!»

Такъ вигукувавъ військовий писарь, и байдуже ёму, що кругъ ёго наче море йграє. И, такъ якъ отъ хвилі розходятця передъ байдакомъ, а зъ-заду зновъ буркочучи зливаютьця, такъ тіі козаки спершу розступлятця, щобъ дать дорóгу писарському пòїзду, якъ-жé проїде, то й зачнуть изъ-заду вигукovati: »Чи чýете, щò панъ писарь глаголе? ми мужвà! насъ батогами! сипать валі по Городáхъ насъ приставають! — Дакъ ми будемо працювати, а старшина одпасувати бòки, орудуючи нами? — И такъ ще мáло намъ зневаги? валі сипати? — Не дїждуть же вони сèгò! — Не дїждуть, не дїждуть!» гукáли ще голоснїйше тіі, що були дальшъ одъ писарського пòїзду.

А військовий писарь, хоть и чувъ, да не озирáвсь. Вінъ своё козакамъ провáдивъ:

»Пане писарю«, каже Сомкò, перестрївши ёгò! »щò отсè въ тебе за порядокъ? Хибá на те я давъ тобі бунчука?«

А той уклонївсь, правда, низенько, да й каже: »Та отъ, пане ясновельможний, якé тутъ лихо. Недалéко звідси таборъ Запорóзького гетьмана...«

»Гетьмана!« крикне Сомкò, що ажъ покрївъ увесь галасъ. »Хибá въ тебе й опрїчъ мене есть гетьманъ? Такъ убірáйся жь до ёго їздити на свїняхъ!« и вїрвавъ у ёго зъ рукъ бунчукъ гетьманський.

Почувши Сомківъ гòлосъ, зàразъ кругъ ёго всі замòвкли. »Гетьманъ, гетьманъ прибувъ!« пїйшло скрїзь по таборові; и, скòро рознеслась така чутка, зàразъ дè-які бурліі схаменулись, подумали про свою гòлову. Сомкò бо жартївъ не любївъ. Щїрий и незлòбивий бувъ рїцарь, да вже жь якъ и допечуть ёму, то стережїсь тогдї кòженъ. У таборі въ ёго абò въ походї знай свою лаву — не такъ якъ у їншихъ. Тимъ-то й бїли Сомківци неприятеля всюди, де тїлько стинались. Знали, чогò стоїть Сомкò, усі старїі, знáчнї козаки; а військова чернь про те байдуже: їй аби вòля. Отъ пїдъ сїю-то вòлю й

підъїхавъ Иванецъ изъ своїми Запорозцями, и пійшло усє якъ у казані кипіти.

»А щò, пàне гетьмàне?« кàже Шрàmъ, »мòже, ще й тепèрь за свогò писаря застúписся?«

Сомкò тількò махнóвъ рукòю, и поїхавъ до свогò намéту.

»Дàй лишъ, сїну, мині свогò бунчукá«, кàже Шрàmъ: »я лїпше одъ якòго-нèбудь недолїшка въ тéбе попорядкúю.«

Сомкò оддàвъ ёмú мòвчки.

»Бїдна козàцька гòлово!« подóумавъ самъ собі Шрàmъ. »Оттáкъ-то завсегдà доводитця намъ та честь да слáва! Зъ-бòку дивлятця лóде, дивóютця, щò блищїть, сїяє, а въ сèрце нїхтò не заглáне. Тутъ день и нїчь мізкúешъ рòзумомъ, не знáючи спочїнку, а тутъ підъ бóкомъ гадїюки сичять и на твою дúшу чигáють.«

Такъ собі мізкúючи, обїйшóвъ вінъ зъ бунчукóмъ увесъ тàборъ и всюди постановївъ варту, щòбъ нїхтò въ-ночі съ тàбора не вештавсь, и до тàбору нїкòго безъ óкликó не звелївъ пускáти. Да й нї на часїночку не давъ

собі одпочїнку. Де козакї чи кàшу варили, чи кругъ óгнища зъ сáломъ на спичкáхъ сидїли, тїхїї рéчи не про щò вже, якъ про чòрну рáду, ведучї, вінъ до їхъ и пристàне; и якъ спомяне старòго Хмельнїцького, якъ тогдї въ козакївъ булá воля й дúма едїна, то козáцтво нàче й протверезїтця. А їншїй громадї Христóву прїтчу роскáже, схиляючи бóуї дúши до крòтости да до любòви; то козакї, такъ якъ тїї бжòли одъ крòпїла, погудúть та й осядуть.

И дòбре бъ воно булò; мòже бъ, Шрàmъ и до конця козакївъ утихомїривъ; такъ отъ же — якъ за тимъ сїятелемъ по нївї, такъ и за Шрàmомъ Наволòцькимъ, слїдóмъ ходївъ дїяволъ и всївáвъ плèвели въ пшеницю. А той дїяволъ не хтò бувъ, якъ полїгачъ Бруховéцького, Вуяхéвичъ. Надúвшись мовъ той сїчъ, прохóдивъ вінъ изъ своїми пїдрúчниками мїмо козàцькї кúпи, и, бáчця, нїчòго злòго й не дїє, тїлькò то тамъ, то сямъ щò-нèбудь блãвкне, да такъ же то козакївъ гїркїмъ слòвомъ зневажáє, такъ їмъ те нещáсне пàнство да гетьмàнство въ вїчі

тіче, що козакі, прислухаючись, тільки усі кусають. И, якъ отъ рибалка, іздячи чòвномъ, кукольванъ розсипае, такъ той потайній зрадца Вуяхевичъ розсипавъ гіркі слова въ козацькі дúши.

Ажъ ось наступила тёмна, глуха нічъ; и добре й зле опочило. Чи спавъ же то Сомко гетьманъ, чи ні, а Шрамъ не змигнувъ окомъ и на годину. Ніхто бъ не розказавъ, ніхто й не списавъ би всіхъ ёго думокъ. Зъ тяжкою одъ клопóту головою, ходивъ вінъ одъ варты до варты, частенько поглядáючи прòтивъ Романóвського Кúта. А въ Романóвського Кúті широкі дуби одъ óгнищъ свіятця; черéзъ поле чути глухий гòмінъ; ячять здалеку людські голоси, náче та хвиля на мóрі перéдъ лихою бурею.

ГЛАВА ЧОТИРНАДЦЯТА.

Роскажемо жъ теперъ, що діялось у дому въ Гвинтовки, якъ оттакъ працевавъ нашъ Паволоцький Шрамъ. Мабуть, тогди вже така година була, що й тутъ якось не було ладу ні міжъ жінками, ні міжъ чоловіками. У жіночій громаді не йшла въ ладъ ота княгиня, жона Гвинтовчина. Одно, що вона пані великого колна, а друге, що зъ діда, съ прадіда вона Ляшка й католичка, такъ уже тутъ якъ ні підходъ, а не потоваришишь щиро.

А въ чоловіківъ вийшло своє безладде. Череваневі було якось дивно, що Гвинтовка наче іншимъ чоловікомъ зробився. Знавъ вінъ ёго замолоду добре. Жвавий бувъ козакъ. Якъ було пустить Хмельницький по Польщі загони, то

вже ніхто дальшъ ёго не проберётця; и гово-
рять було козаки: »О, далёко наша Гвинтовка
досягае!« И вже чи въ компаніі, чи щò, такъ
Гвинтовка друзяка да й годі. Тимъ-то й полю-
бивъ ёго Черевань, и сестру въ ёго засватавъ.
Отъ же й тепёръ вінъ, бачця, той же, да ні: усé
въ ёго стало якосъ хістко, и слóво ёго, хоть и
бóйке, да не такé твердé й щіре, якъ правді-
во-козацьке слóво. Прóстий бувъ чоловічина
Черевань, а й ёму стало розумно, що тутъ
щось да не такъ.

»Якъ отсé, Михáйло, въ васъ учинілось«,
питаётця Гвинтовка въ Череваня, »що ти свою
Лесю заручивъ за гетьмана?«

»А чòмъ же, бгате«, каже Черевань, »чòмъ
намъ не заручити дочкí хочъ-бí й за гетьма-
на? Хибá жъ ми зъ-рòду зъ гетьманами хлба-
сòли не їли?«

»Хто жъ се говорить?« сказавъ Гвинтовка.
»Дочкá моєі сестри зуміє показати себе на вся-
кому мiстi; тiлько що зробили ви дiло спiшно,
да колибъ воно не вийшло смiшно!«

»Протi чòго се ти закидаешъ?« питае Че-
ревань.

»Протiвъ тòго, що тепёръ, пiдъ сию заверу-
ху, тòго й гляди, що спiткнётся...«

»Нехай, бгатику«, каже Черевань, »споти-
каютьця наші вороги! а не панъ Сомкò!«

»Ге-гé!« Гвинтовка ёму, »спотикались и
луччi одъ твого Сомка. Вигòвський, здаётця,
дòбре сидiвъ на гетьманському столi, — отъ же
Гадяцькi пункти и тòгò зопхнули. А кажуть,
що Сомкò хоче тèжъ изъ Москалёмъ по Гадяць-
кихъ пунктахъ торговатись. Колибъ свòгò не
проторговавъ! Отъ Иванъ Мартiновичъ лiпше
вiдумавъ, що безъ тòргу берётця до гетьман-
ства. Тимъ-то й Царь ёго, кажуть, у великому
пошанованню мае.«

»Иванцёвi, бгате«, Черевань Гвинтовцi,
»ничòго торговатись: вінъ давнò вже чортяцi
дúшу запродавъ, такъ ёму тепёръ чи Турокъ,
чи православний — усé однаково. Ось побà-
чишъ, коли вінъ одъ Царя не перейде до Тур-
ка!«

Не ждавъ Гвинтовка одъ свого зѣтя тако́го одвіту. Нічо́го одна́къ же не промовивъ. Бу́цимъ и не вѣнъ, повѣвъ свого гостя огля́дувать господарство. Тамъ токи, по́вні жбо́жжя, тамъ овѣ́чі кошари, тамъ млини зъ става́ми, тамъ по лугу́ ходить табу́нъ ко́ней; усѣ́го надба́въ собі Гвинтовка, на всю́ губу бувъ панъ. Дивова́всь, розгля́дуючи все те Черва́нь: якій-то є́го шу́ррякъ учини́всь ду́ка! а самъ собі подума́въ: »У мене нема́ ні таки́хъ гаївъ, ні таки́хъ широчѣ́ннихъ лугі́въ, ні таки́хъ вешнякі́въ; да за те жа́дєнь ми́щани́нь Ки́ївськи́й не поді́витця ско́са на Хма́рище; и по́ки сто́ятиме на ма́гистра́ті ба́шта зъ дзи́га́рами, по́ти ніхто́ не ска́же, що Черва́нь не по пра́ву заня́въ Хма́рище. За гото́ві Ля́дські дукати купі́въ я є́го въ ма́гистра́та, и вся́ке зна́є, що за ті дукати збу́двано ма́гистра́тську ба́шту.«

Огле́дили; верну́лись. Ажъ ось при́хавъ изъ Ні́женя со́тникъ, Горді́й Костома́ра.

»Що́ ти«, ка́же, »тутъ, па́не оса́уде, си́дючи до́ма, рѣ́бишь? Тамъ у мі́сті ко́йтця ли́хо!«

»Якѣ́ жъ тамъ у васъ ли́хо?« пита́є пова́гомъ Гвинтовка.

»Ми́щане«, ка́же, »гуля́ють съ козака́ми.«

»Ну, бга́тіку«, озва́всь Черва́нь, »дай, Бо́же, и по ві́къ тако́го ли́ха!«

»Да подо́жди, до́бродію«, ка́же Костома́ра, »черезъ́ що́ й якъ гуля́ють? Бивсь на ша́бляхъ мо́лодій До́монтóвиченко зъ ви́тєнкомъ, да До́монтóвиченко ви́тєнка й одо́лівъ.«

»Ну, такъ и ами́нь є́му ду́рню!« ка́же Гвинтовка.

»Ами́нь? ні, ще се́му ді́лу ни ско́ро ска́жуть ами́нь. Ось слуха́йте лишъ. Ми́щане повико́чували на у́лицю бо́чки съ пива́ми, зъ ме́домъ, зъ горі́лкою, ро́блять ви́тєнкові́ по́минки на ввесь хри́щєний ми́ръ; такъ коза́цтво поску́плювало́сь, якъ бж́дли до па́токи, да загу́ло та́къ, що ажъ слухати су́мно. Пьють да ла́ють усю́ Горо́дову́ старшину́.«

»Ну, такъ що́ жъ? неха́й собі ла́ють«, ка́же Гвинтовка.

»Отта́къ!... а се якъ то́бі зда́ся, що всі

значні люде, що понаїжджали на раду въ Ніжень, бойтця нѣса за ворѣта вѣткнути? Козакі блукáють кúпами по мѣсту да буяють, якъ тѣи бугаї въ череді, — хочуть дворі ламати да грабовати старшину.»

»А щѣ жъ вашъ полковий суддѣ рѣбить?« спитáвъ Гвинтовка.»

»А суддѣ й собѣ звѣнтпивъ, пáне осауле. Страхъ хотъ когѣ вѣзьме. Колибъ ще пѣдъ сю заверуху, пѣдъ сю чѣрну раду, якогѣ лиха не счинѣлось.»

»Щѣ бѣде, те й бѣде«, кáже понуро Гвинтовка.»

»И тобѣ отсѣ байдуже, добродѣю?«

»А щѣ жъ би минѣ рѣбити?«

»На конѣ та гамовати козакѣвъ!«

»Оттакá! гамуй ѣму козакѣвъ, коли полковницький пѣрначъ у суддѣ!«

»Да щѣ по томуй перначевѣ!« кáже Костомара. »Козакі суддѣ и ухомъ не ведуть, а тебѣ и безъ перначá послухають. Поидьмо, Бѣга рáди, поидьмо!«

»Послухають, да не тепѣрь«, кáже Гвинтовка, моргнувши якомъ чѣдно бровáми. »Бѣде часъ, коли вони менѣ послухають, а тепѣрь, коли пѣрначъ не въ мѣне, такъ я й не полковий старшина. Нехай тамъ хотъ до-горѣ ногáми Ніжень перевѣрнуть. Мой хáта съ-краю, я ничѣго не зная.»

»Эге-гѣ!« кáже потиху сѣтникъ Костомара, »такъ, мáбутъ, не брехня томуй, що люде пронесли... Пáне осауле полковий! побийся Бѣга. Минѣ здаѣтця, що ти щѣсь недѣбре на нашѣго пáна полковника компонувешъ.»

»Пáне Гордѣю сѣтнику!« кáже засмѣявшись Гвинтовка, »побийся Бѣга. Минѣ здаѣтця, що ти щѣсь недѣбре на насъ изъ зятемъ компонувешъ. Ось обѣдъ на столѣ, а ти розвѣвъ не знáть яку розмѣву. Сѣдаймо лишъ да пѣдкрѣплѣмось, то чи не повеселѣшаемо.»

Сѣвъ сѣтникъ Костомара обѣдати, да й стрáва ѣмуй въ дѣшу не йде. Пробовавъ то такъ, то сякъ закидáть оддалекѣ кручкá, щѣбъ вѣвѣдáть, щѣ въ тогѣ Гвинтовки на дѣмцѣ, такъ тоѣ

же не таківський: заразъ и перевёрне ёго речі на жарті. Одъіхавъ назадъ до Ніжени ні съ чымъ.

»Послухай, братіку мій лобий!« озвалась тогді Череваниха: »якъ говоривъ ти зъ Костомарою, то въ мене чогось наче морозъ по-за шкурою пішовъ.«

»Ось лихо!« каже, обертаяючи тее въ жартъ, Гвинтовка: »чи не пристривъ тебѣ, сестро, Костомара? У ёго, кажуть, ледачі очі: гляне на коня завидуючи, то й коневі не минѣтця.«

»Одъ пристриту, братіку, я дала бъ собі раду; а одъ твоіхъ річей голова въ мене повернулася.«

»Бо не жіноче діло до нихъ дослухатись!« сказавъ понуро Гвинтовка.

»У такому, братіку, великому случаю, якъ оця рада, що громада, те й баба. Не перебивала я вашихъ річей козацькихъ за обідомъ; а зоставшись на самоті, не во гнівъ тобі скажю, що мині чогось страшно зробилось. Ми жъ изъ-малечку, брате, навчені закону Божого... Душа

въ чоловіка одна, що въ козакá, що въ жінки: занастивши її, другі не добудешь...«

»Що-то значить жить підъ самимъ Кієвомъ!« перебивъ її Гвинтовка: »заразъ и видно чернечу науку. А въ насъ у Ніжені такъ жінокъ розумні люде учять: *Жіноча річъ коло пріпечка!*«

Да й вийшовъ изъ світлиці.

Стало вечоріти. Вернувся ото Петро Шрамєнко. Росказує й сєй, що бачивъ у Рамановського Куті. Череваниха жъ изъ Лесею вжахнулись и поблділи на виду, да й Череванъ понуривъ голову, а Гвинтовка слухаючи тільки всміхаєтця. Дивитця Череваниха на брата и не йме очамъ своїмъ віри: що звідусюди надиходять непотішні вїсти, усяке тревожитця, сумує, а ёму про все байдуже, ёму мовъ у казці кажуть про тихъ зрадливихъ Запорозцівъ да про тіи чвари.

Чомъ же отсє — теперъ спитаюсь я — чомъ отсє Петро и Лєся не зйдутця и поговорять? То було такі, хотъ и стереглись одно

одного, да все такі й повітаютьця й погують дє про що, якъ братъ изъ сестрою, а тепєрь боитця й очей звести одно на одного. Э, шкода й питати! Есть у ихъ у обохъ якась думка, тайна, невимовна. Раді бь вони ту думку задавить якъ гадюку-спокусницю, а тимъ часомъ противъ вѣлі голублять її въ сєрці. Тимъ-то вони й не сходятця до-кўпи, тимъ боитця й очей звести одно на одного....

Засумовала дуже Череваниха, а Черевань, дивлячись на неї, и собі, мабуть, щось порохавъ: смутний сидивъ за вечєрою, смутний уставъ и зь-за стѣлу. Тилько княгиня не змінила своєї постаѣи: якъ та плакуча береза, що клонить и въ дѣщъ и въ погѣду зелєні вѣги додѣлу, такъ и вона — чи хто смієтця, чи хто плаче, у неї зь сєрця не сходить туга.

На другий день, скѣро повставали да повмивались Петро съ Череванємъ, якъ ось идє козакъ одъ Гвинтѣвки: »Казавъ панъ — надивайте блі сорочкї та жупани лудани, бо сєгѣднї бѣде рада; а пани прислала вамъ по новій стєнзї до

кѣвнїра. Ужє тутъ и боїре царскїи, и Сомкѣ, и нашъ полкѣвникъ зь старшинѣю.«

Здивовавсь Петро и звелївъ заравъ собі коня сїдлати.

А Черевань мїрковавъ про стєнжку, що княгиня прислала: »Блакїтна; чомъ же не червѣна? Козакъ звикъ червѣну стрїчку въ кѣвнїрі носити, а се вже, мабуть, Пѣльска мѣда. Дармо, надїємо й Пѣльску: однаково вже тепєрь на Вкраїні усє почалѣсь вестись по-Лїдскїи.«

Кѣни були вже посїдланї. Сїли козакї и поїхали спїшно. Васїль Невѣльникъ за своїмъ панѣмъ.

Гвинтѣвка, обернѣвшись, тилько сказавъ: »Глєдї жь, сєстро, — ти въ мєне тепєрь господїня — щѣбъ довлї булѣ всячини на вечєру; бо я вернѣсь изъ ради не безъ гостєй.«

Вїїхали на узлїссє, ажъ людскя юрма усє пѣле вкрїла, а найбільшъ чєрнь-мужикї. Мужикї жь и мїщанє валиятъ кўпами, а козактѣво идє лавѣю пїдъ мїсто. А пїдъ мїстомъ розѣпьято царскїи намєтъ, и Москѣвскє вїйскѣо зь бої-

рами стало. Съ правого боку суне зъ своєю стороною Бруховецький, а зъ лівого Сомкове військо виступає. Тільки жъ, за тими кúпами люду, máло щò можна було й розгледіти. Хибá по корогвахъ можна було распізнати, де Запорозці, а де Городові. У Запорозцівъ на білихъ корогвахъ тільки червоні хрести, а въ Городовихъ орли и всяке малеванне зъ золотомъ. Гоминъ чинивсь по полю скрізь такий, мовъ підступає Орда. Одно конемъ иде, друге піхдомъ; той у кармазинахъ, а тіи въ личакахъ да въ сямрягахъ. Попередъ себе звелівъ Гвинтовка їхати чотиромъ козакамъ, ато бъ и не протопивсь до намету.

»Дорòгу, дорòгу пáну осаулу Ніженському!« кричять козакі.

»Э, це князь нашъ!« гукне оди́нь у личакóвому кунтуші. »Тривай лишъ, недòвго верховодитимешъ!«

А другий зупинивъ ёго: »Не дуже«, каже, »гукай супроті пёго пáна: я де-що чувъ про ёго одъ Запорозцівъ.«

»Щò жъ ти чувъ?«

»Чувъ такè, що не дуже гукай на ёго, отъ що!«

Се жъ зъ одного боку. А зъ другого, поки пробрались трóхи проміжъ людомъ, чує Петро таку розмову:

»Якъ ти думашъ? чия візьме?«

»А чия жъ, якъ не Йváна Мартіновича?«

»Э, постривай лишъ! онъ у Сомка, кажуть, у-въ обóзі доволі гарматъ и чóрного прòса; ё чимъ у вічі заглянути; а вінъ-то не таківський, щобъ оддавъ доброхитъ булаву зъ бунчукомъ.«

»Будуть наші й гармати, якъ Бігъ помòже. Вже козакамъ давнò обрідло стояти въ старшині въ порòга. Хто не въ кармазинахъ, то й за стіль не посадятъ.«

Проіхали щè трóхи.

»Чи правда бакъ«, питає оди́нь бурлака въ другого, »що вчóра ховали вийтєнка?«

А той ёму: »А якъ же? пóхорони простяглись черèзъ увесь Ніжень, одъ Біляківки до Козирівки. Зъ-рòду ніхтò такихъ пóхоронъ не зазнає.«

Зновъ зупинивсь поїздъ: зустрівъ Гвинтѡв-
ха знакомого якогось пана. Той почавъ правити
про Сомка й Иванця, якъ вони зустрілись у кня-
зя Гагина. Князь ище раннімъ ранкомъ зазвавъ
козацьку старшину на пораду, и тамъ-то було
послухати, якъ привітавъ Иванецъ Сомка!

»О, Иванецъ — собака!« каже, знизивши
голосъ, Гвинтѡвка: »якъ уїсця въ кого, то вже
свогѡ докаже. Якъ же зложили бути радї? по
нашому?«

»А вже жъ!«

»И Сомко згодивсь?«

»Згодивсь по невѡлі. Тільки бачъ: Брухо-
вѡцький, по уговѡру, пішо и безъ оружжя ведѡ
своїю стѡрону, а Сомко на кѡняхъ, шатно и при
оружжю. Хѡче, кажуть, зъ гарматъ бїти, якъ
не по ѡго рада станетця.«

Гвинтѡвка тїлько засмїявсь. »Нехай«, каже,
»бѡе на здоровѡ!«

Розѡіхались. Гляне Петрѡ, ажъ и коваль
якійсь тутъ вѡштаетця, зъ мѡлотомъ на плѡ-
чахъ.

»Ти Запорѡзька стѡрона, Остапе?« питаѡ
въ ѡго вївчаръ съ цїпкомъ.

»Щобъ вони«, каже, »вїздихали тобі всі
до одногѡ, тїи Запорѡзці!«

»Якъ! за що це?«

»За що? є за що!... Гмъ! сказано — не вїрѡ
жїнци якъ чужѡму собаці!«

»Ю? щобъ-то оцѡ Запорѡжець та почавъ
до жїнокъ лїпнути?«

»Эгѡ! ти ще не знаѡшь цїхъ проїдїсвїтївъ!
Це, коли хѡчешъ знати, самї палїводи!«

»Ю?«

»И не ю! Учѡра зазвали менѡ до кѡша, бѡ-
цїмъ и дѡбрї. »Ось тамъ це да тѡ треба намъ
перековати, а въ насъ такогѡ дѡтѡпного коваля
й зъ-рѡду не було«, та й давай менѡ поштува-
ти. Я жъ тамъ пїю та бенкетѡю, а вони въ мѡне
въ госпѡді лїхо кѡять. Вертаюсь ранкомъ про-
спавшись, ажъ дѡма вже похѡджено.«

»Та то тобі на похмїлѡ такъ издалѡсь,
брате.«

»Издалѡсь!« ажъ крикнувъ коваль. »А це

жъ якъ тобі здасця? Питаю во Йвася: »Съ кимъ
»же ви, синку, безъ мене вечеряли?« А вона,
сúка, вже й перехòплює: »Зъ Бóгомъ, скажи,
»Йвасю, зъ Бóгомъ!« А дитина — звíсно, мале,
лукавства не знає — поглянуло на неї та й пи-
тає: »Хибá жъ, мамо, то Бiгъ, що въ червóнимъ
»жупáні?«

Проїхали й мiмо сiхъ. Що ближче къ царсь-
кóму намету, то все труднiйшъ було пробiра-
тись. Колó намету бiють у бiбони, а тутъ про-
мiжъ наро́домъ ходять окличники да все кри-
чять: *У рáду! въ рáду! въ рáду!* хотъ наро́дъ и
безъ окличникiвъ звiдусюди мовъ плавъ пли-
вe. А найбільшъ прeтця тогó мужицтва.

»Ну вже, брáте«, каже iнший, »съ порож-
ними кешeнями до жiнокъ не вeрнемось!«

А дрóгий, смiючись: »Зарóбимо лóчче, нiжъ
на косовiцi! Бачъ, у якiхъ панi кармазинахъ,
якi тиляги пiдъ зóлотомъ та пiдъ срiблóмъ по-
надiвали! Ажъ хрястiть! Усe наше бóде!«

»Та й колó крамнихъ комiрть рúки погрiємо!
Казáли Запорóзци, що всe поровну мiжъ мi-

ромъ подiлять.«

Гляне Петрó, ажъ тутъ мiжъ мужиками ти-
снетця й Тарасъ Сурмáчъ.

»И ти«, каже, »отсе супротiвъ Сомкá й
пан'отця?«

А той: »Спасiбi вельмóжному пану Сомкó-
ви! спасiбi й твойму пан'отцевi! ви звiкли
обiрати гетьмана тiлько козацькими голосáми, а
теперъ и нашъ мiщанський речникъ чогось на
рáдi стоiть!« да й потягъ дáли.

Ось уiжджáють нáши у самe кòлесо вiщó-
ве. Узяли козакi одъ iхъ кòни. Тутъ ужe були
самi козакi, такъ зáразъ и дали Гвинтóвцi до-
ро́гу, а за Гвинтóвкою й Петрó съ Череванeмъ
пробрáвсь. Iнши зустрiвшись тiсли Гвинтóвку
за рúку. Вiнъ тiлько всмихáючись клáнявсь.

Гляне Петрó, ажъ помiжъ старшиною ко-
зацькою тiлько дe-неде виднó у кóмiрi червó-
ну стрiчку: усi повипускали голубiи. Ошибло
eго страхомъ: тутъ щось недóбре скомпоно-
вано!

И Череванъ щось помiрковáвъ. Обернуvсь

до Василя Невольника: »Отъ, бгáте Василю, якá тутъ чуднá мода завелась на стѣнжкí! У насъ червонí, а тутъ — дивíсь — усé блакíтні!«

А той похитавъ головою да тiлько: »Охъ, Бóже прáвий, Бóже прáвий!«

Пробравсь Гвинтовка у саму пѣрву лáву, мiжъ полковники, сотники да осаули, суддi полковi да обдзниi съ хорунжими; тутъ и писарi стояли съ каламаря́ми й бiлимъ папѣромъ. Посередъ колеса — а колесо одзначили такѣ, що зъ одного краю до другого лѣдвi можна було що почути, якъ-бi перекликну́тьця, — такъ посередъ колеса стоявъ стiль пiдъ Турецькимъ кiлимомъ. На столi лежала булава Бруховецького, зъ бунчукомъ и корогвою. Самъ Бруховецький стоявъ у голубому жупанi передъ своїхъ Запорозiцвъ. Тутъ ужé вiнъ бувъ не той, що въ Романовського Кутi: позиравъ гóрдо, по-гетьманськи, и тiлько всмихавсь, узiвшись у-бóки.

Ажъ ось скрiзь царський наметъ увiйшовъ и Сомко зъ своєю старшиною — усi въ панцѣрахъ и мисюркахъ, зъ шабля́ми й келепáми, якъ

до бдiю. У рука́хъ Сомко держiть золоту булаву Богданову; надъ нимъ розпустили хорунжi и бунчукóви вiйськову короговъ и бунчукъ. Два тимпанники стали передъ ёго, зъ срибними бубнами.

»Гóрдий, пiшний и рóзумомъ висóкий гетьманъ!« подумавъ Петро: »да на кóго ти опираєся, колибъ ти тiлько вiдавъ! Дияволь давнò вже одлучивъ одъ тебе вiрнii дúши... По тонкii крiзi ступáешъ ти на свого вóрога... Жáль мiнi тебе, золотá гóлово, хотъ ти й перепинивъ мiнi дорóгу!«

Такъ думавъ Шрамѣнко, стоючи позадъ Гвинтовки. А кругомъ раднѣго колеса крикъ и гóминъ такий, мовъ Чóрне мòре йграє. Однакъ почувъ Сомко, якъ закричали ёму Бруховцi: »Положи й ти булаву! положи бунчукъ и короговъ, Переяславський Крамарю!«

Сомко звелiвъ удáрить своїмъ тимпанникамъ у срибнi бубни. Ущúхнувъ трóхи гáласъ. Вiнъ тогдi, гóлосомъ чiстимъ и повáжнимъ, мовъ у золоту трубу протрубивъ: »Не положу! нехай

скажуть мині мої підручники (и поглянувъ гóрдо на обѣдва бóки). А васъ, голодранцівъ, я не знаю, звідки ви втёрлись міжъ козацьке рицарство!»

Бóже! якъ схóпитця гвáлтъ! Інші вже совáлились изъ кóлеса напередъ, щобъ счинити бóй; бо Січовикі, хотъ прийшли й безъ ору́жжя, якъ сказа́въ імъ князь, да припасли по кийку́ підъ полою. Мóже бъ, безъ б́учи й не обійшло́сь, да сівии діди, батьки Січовіи, сто́ючи передъ братчиківъ, зупинили. »Стійте«, ка́жуть, »діти, стійте, лад́у ждите!»

А зъ бóку Сомкóвого старій Шра́мъ, сто́ючи у пёрвій лаві, поглянувъ на обѣдва бóки, на сво́ей стороні старшину́, да й ка́же: »Бачте, діти, съ кимъ намъ довелóсь вáжитись за гетьманство! Чи достóйні жъ сі б́уи вѣпри Дніпровіи, щобъ трактовáть зъ ними по-лю́дськи? Шáблею ми зъ ними розсправимось! шáблею та гармáтами протверезимó сѣхъ п́яниць нѣкчѣмнихъ!»

Петро хотівъ би пробратись до пан'отця.

Знавъ дóбре, що тутъ безъ лѣха не минѣтця, такъ хотівъ задегидъ пристáть до невеличкóй кúпки вѣрнихъ, що стояли кругъ старóго Шра́ма, съ червóними стрічками. Да вже не мóжна було тепѣрь жáднимъ пóбитомъ протѣснутись. А кругъ ёго сто́ять усѣ тїи ока́йнні зра́дци, у блакѣтнихъ стѣнжкáхъ да въ голубѣихъ жупáнахъ, и вже не боючѣсь гóлосно розмовляють.

»Ну, брáте«, ка́же оди́нь, »дожда́ли ми свогó прáзника; б́удемо панáми на Вкраїні! нехáй уся́ке козака́ зна́е!»

»Надъ кимъ же ми панувáтимемъ«, пита́е другий, »жолѣ вся́ка душá б́уде рѣвна?»

»Хтò тобѣ сказа́въ?»

»А якъ же? онъ, бáчъ, тепѣрь міжъ козацькóю старшино́ю бованіють, нáче гриби въ траві, товстопѣккі бургомѣстри одъ мѣщáнъ? а онъ пороззявля́ли ротѣ на рáду и мужѣцькѣ вѣборниі.«

»Ге-ге-ге! не зна́єшь же ти Ивáна Мартѣновича. Я не такѣ чувъ, гуляючи вчóра зъ ёго дж́урою. »Оди́нь«, ка́же, »тому́ часъ, що бáть-

»ко въ плахті. Нехай повеличаютьця, якъ поро-
»ся на орчику, а тамъ доволі зъ їхъ буде й грє-
»блі гатіти. Буде комú панувати на Україні и
»безъ мугирівъ. Ивану Мартіновичу абі ко-
»зѣцтво пригорнути до свого бóку.«

Якъ ось — ударили гóлосно въ бубни, за-
сурмили въ сурми. Вихóдить изъ царськóго на-
мѣту бояринь, князь Гáгинь, зъ думними дяка-
ми. У рукахъ царськá грамота. Ёго підручни-
ки несуть царськú корогóвъ козѣцкому війську,
кармазинь, оксамитъ, соболі одъ Царя у пода-
рунокъ старшині зъ гетьманомъ. Усі послі, по
Москóвському звичаю, зъ бородами, у парче-
вихъ соболéвихъ Турськихъ шубахъ; на но-
гахъ у князя гаптóвані зóлотомъ, вѣложені
жёмчугомъ, сапьянці. Поклонілись обóмъ геть-
манамъ и козѣцтву на всі чотірі сторони. Усі
втїхли, що чутно булó, якъ бряжчали въ бо-
яръ шаблѣки на золотїхъ ланцюгахъ колó поя-
са. Перехристівсь князь великимъ хрестомъ,
одъ лїсини ажъ за поясь, потрясь головою,
щобъ порівнялись сївнї пáтли, піднявъ грамо-

ту високо — два дякі ёму рúки піддѣржува-
ли — и почавъ вичїтовати царськѣ імѣя.

Якъ ось, позáдъ Бруховцівъ, сїльска голóта,
не чуючи нічóго, щó читàють, почалá гукати:
»Ивана Мартіновича волимо! Бруховцѣького,
Бруховцѣького волимо!« А Сомкóве козѣцтво
зáдне собі, чуючи, щó оглашають гетьманомъ
Бруховцѣького, почалó гукати: »Сомкá, Сомкá
гетьманомъ!« И по всёмú пóлю счинівсь гá-
лась несказáнний. Тогдї й перѣдні, бачять, щó
всі байдуже про царськú грамоту, почалї огла-
шати гетьманівъ — усѣ ближче, все ближче,
ажъ пóки дейшло до самої первої лáви.

»Бруховцѣького!«

»Сомкá!«

»Не дїжде свиноїздъ надъ нами гетьману-
вати!«

»Не дїжде крámарь козѣцтвомъ орудувати!«

»Такъ óть же тобі!«

»Вїзьмї жъ и тї одъ мене!«

И зачепїлись. Хто шаблею, хто кїемъ,
хто ножакою.

»Стійте, стійте лавою!« крикне Сомко на своїхъ. »Даймо шаблями їмъ одвітъ!«

Хто жъ виймає шаблю да горнетця до гетьманського бѣгу, а хто, ніби зъ ляку, тиснетця назадъ, кричучи: »Не наша сила! не наша сила! До табору! втікаймо до табору!«

А Запорозці схопили Иванця на руки да вже й на стіль сажаять, и булаву й бунчукъ до рукъ дають. Зопхнули й князя зъ думними дяками, якъ попёрлись. »Гетьманъ, гетьманъ Иванъ Мартіновичъ!« кричать на все горло.

»Діти!« крикне на своїхъ старій Шрамъ, »такъ отсѣ ми потерпимо такъ наругу! Спихайте Иванця къ нечистій матері!«

И кинулись купою до стола. Сичуть, рубають Низовцівъ, сажаять на сталець Сомка. А Запорозці, якъ зліи дси, не боячись нічого, зъ одними киями да ножаками, лізуть и б'ють Сомкову сторону. Вірвали въ Сомка бунчукъ и переломили на-двое, одняли й булаву.

Оглянѣтця Сомко, ажъ при ёму тільки зо жмѣню старшини. »Эй«, каже, »гді! нема тутъ

нашихъ!«

Старшина гляне, ажъ кругомъ самі Запорозці. Иванецъ, махаячи булавою, кричить: »Бийте, небожата, крамаря! шапку червонцівъ за добру руку!«

Тоді Сомкова старшина бачить, що лихо, скупилась тісно, плечемъ по-узъ плечѣ, да назадъ до намету. А інші тамъ же поклали голови. За наметомъ стояли їхъ коні. Може бъ, и тутъ не влизнули, да Московське військо, що прийшло зъ Гагинимъ, пропустивши до намету Сомка зъ старшиною, заступило їхъ одъ Запорозцівъ.

Тимъ часомъ Череванъ усѣ окрикувавъ Сомка гетьманомъ.

»Що се ти, вражий сине, репетуешъ, стоючи міжъ нашими?« крикнуть на ёго Запорозці.

»А що жъ«, каже, »бгѣтці? я свого зятя на всякому місті оберу гетьманомъ.«

»Эгѣ!« закричавъ отаманъ, »се крамаривъ тѣсть! Бийте ёго, кабанячу тушу!«

Тутъ дѣ-які поточились до Череваня и, може бѣ, тамъ ёму й капуть бувъ, да Василь Невольникъ пізнавъ ватажкѣ.

»Пугу, пугу!« закричавъ: »пугу, Головешка! Гавріло! хибѣ не пізнавъ Василя Невольника? Не чіпай сѣго пана: вінъ на моїхъ рукахъ!«

»Эге! ось де зійшлись!« каже тѣй, пізнавши Василя. »Угамуйте, братчики«, каже до своїхъ, »багачько намъ теперъ роботи й безъ ёго.«

Да й попёрлись до стѣлу, бьючи всякого, хто не зъ блакитною стрічкою.

А Гвинтовка тимъ часомъ, сівши на коня, проїхавъ сюди-туди, піднявши въ-гору срібний пірначъ (де вінъ ёго взявъ, ніхто не знае); на перначі повязана широка блакитна стѣнжка. »Гей«, каже, »козакі, непорожні гѣлови! хто не забудь держатись за гвинтовку, до мене! за мною!« да й поїхавъ зъ ради до табору, держучи високо надъ головою пірначъ изъ блакитною стѣнжкою. А за нимъ повалило козацтво, якъ за маткою бжѣли.

Козацтво жъ прѣсте рейструе собѣ, а старшина, значні козакі, собѣ. Хто оддаекі забачить срібний пірначъ, такъ и прилучаетця до бѣку Ніженського осаула. Поки переїхавъ поле до Сомкового табору, назбїравъ за нимъ такий поїздъ, якъ и за гетьманомъ. Сомко жъ изъ своєю кѣпою на коняхъ прибувае у таборъ до полку Переяславського, а Гвинтовка до полку Ніженського.

Покликне Сомко на своїхъ козаківъ: »До шїку! до лѣви! Пушкарі, рїштуйте гарматї! піхѣта зъ пицѣлю помїжъ гарматами, а комѣнникъ по крилахъ!«

Поїхали генерѣльні старшинї съ полковою старшиною по всіхъ полкахъ, по всіхъ сотняхъ шиковати до бѣю вїйсько. Сомко, увесь палаючи, побліскуе помїжъ лѣвами своїмъ срібнимъ панцѣромъ. Одна въ ёго дѣмка — ударить на Иванцівъ таборъ, розметать, якъ полѣву, тїї гайдамацькї кѣпи, сїлою вїрвать бунчѣкъ и булаву въ харпизяки, коли не стало ні рѣзуму, ні правди на Україні!

Ище жъ не пошиковала старшина полківъ, ище не крикнувъ вінъ *рушай*, а вже полкъ Ніженський съ табору й рүшивъ.

»Э, Васюта не звикъ слүхати старшихъ!« каже Сомко. »Ну, дармо, нехай бѣе первий, а ми підопремò ёго.«

Коли жъ прибігае самъ Васюта конёмъ: »Біда, пане гетьмане! оттеперъ ми посіли!«

»Щò? якъ?«

»Оттеперъ-то въ насъ кобіла порохъ поіла! Не я вже полковникъ Ніженський, а Гвинтовка! Дивись, якъ перначёмъ надъ козаками посвічуе!«

За Васютою біжать дѣ-які й зъ старшини Ніженської. Сотникъ Костомара кричитьъ: »Пропала справа! безъ Ніженського полку, якъ безъ руки правіці!«

Ище Сомко не наваживсь, щò въ такү труднү минуту чинити, якъ ось козаки, підскочивши до війська сторони Бруховецького, наклонили сотня за сотнею корогви, да одвернули, да заразъ и почали вози своїхъ старшинъ жако-

вати — тихъ, що до Сомка прихилились. А зъ другого крила Сомківці тежъ зворушились. »Якòго«, кажутъ, »чòрта чекатимемъ, поки насъ візьмутъ шаблею зъ безбулавнимъ нашимъ гетьманомъ?« да, похапавши кожна сотня корогви, и собі рүшили на поклонъ Бруховецькому.

Бачить тогді Сомко, що зовсімъ ліхо, побігъ зъ старшиною на коняхъ до царського намету, до князя. Уходять у наметъ, а Иванецъ тамъ одъ князя царські дарі приймае. Кругъ Иванця Вуяхевичъ и йнші значні Сомківці зъ Запорозцями.

»Га-га!« крикнувъ клятий на радощахъ, »òтъ яка рибка въ сакъ ускóчила!«

А Сомко, нічого не слүхаючи, до князя: »Щò се ти, князю, діешъ? хибá на те пославъ тебе Царь на Україну, щòбъ ти потакавъ Запорозькимъ бунтамъ?«

А князь стоить мовъ тороплений, бо ще й до себе не прийшовъ за великимъ гвалтомъ поміжъ військомъ. У Москóвщині вінъ зъ-рòду такої фуги не бачивъ.

А Сомко: »На що жъ ти й вѣйсько зъ Москви на нашъ хлѣбъ прививъ, коли вонó стоить, не ворухнѣтця? Не доведѣ васъ до добра така полѣтика, щобъ мѣншого на старшого підшпирати! Давай мині свою воеводську палицю — я одибью твоїми стрельцями голóту одъ табору!«

Князь тѣлько переступавъ зъ ногѣ на ногу.

Якъ тутъ гукне Бруховѣцький: »Властю моєю гетьманською бороню тобі, князю, втручатись у наші справи! Козакѣ самѣ собѣ суддѣ: два съ трѣйтимъ що хотѣ роблять. А возьміть, небожата, та вкїньте въ глѣбку сѣго бунтовника!«

»Такъ нема нїгдѣ правди?« каже Сомко, »ні въ своїхъ, ні въ чужихъ?«

А Иванецъ: »Есть правда, пане Сомко, и вона тебе покарала за твою гóрдость! Возьміть ёго, братчики, та залїйте въ кайданѣ!«

»Пане гетьмане!« каже вірна старшина, обступивши Сомка, »лучче намъ положить усімъ оттуть гóлови, нїжъ оддаты тебе вóрогу на наругу!«

Заплакавъ тогдѣ Сомко, поглянувши на своє товариство. »Братці мої«, каже, »мїлі! щó вамъ бѣтись за мою гóлову, коли погібáе Украина? Щó вамъ думати про мою наругу, коли наругавсь лихий мій вóрогъ надъ чѣстю й славою козацькою? Пропадай шабля, попадай и голова! прощай, безщасна Украина!« и кїнувъ объ землю свою шаблю.

Усі кругъ ёго тежъ покидали свої шаблі. Щиро заплакали вірні козакѣ. »Бóже правосудний!« кажутъ, »нехай же наші слѣзи упадуть на гóлову нашому вóрогу!«

Дуже звеселївсь тогдѣ Бруховѣцький. Заразъ извелївъ Сомка, Васиоту и всю їхъ вірну старшину взяти за сторожу, а Вуяхевичу — на Москву листѣ писати, що ось нѣби-то Сомко зъ своїми підручниками на Царя козацтво бунтуе, Гадяцькї пункти ознаймѣ людамъ, радючи царського велѣчества одступати.

А князь Гагинъ собѣ компоуе, якъ би тихъ нещаснихъ ищѣ бѣльшъ притушковати, щобъ не сплила на верхъ неправда, що, взявши одъ

Иванця великі подарунки, ёго несітій злѣбі потурае. Тимъ часомъ повівъ нѳвого гетьмана зъ старшиною въ собѳрну Нїженську цѣркву до царської присяги. А вїйшовши съ цѣркви, гетьманъ запросівъ князя съ послами до сѣбе на обїдъ, у двірѣ до бурмістра Колодїя. Тамъ мїщане наготѳвили бѳчний бенкетъ Бруховѣцькому зъ старшиною.

ГЛАВА ПЯТНАДЦАТА.

Одчепівшись ото Черевань одъ Запорозцівъ, насілу оддихавсь, щобъ промовити слово. »Бгате Василю!« каже, »давай мині боржій коня! Нехай їй бісь, сій раді! Отъ не въ добру годину знесло мене съ тимъ божевільнимъ Шрамомъ!«

Пійшовъ Василь Невольникъ за кіньми, такъ куди! заверуха кругомъ така, що не второпае, куди и йти. Такъ якъ скіпка на воді крутитця, попавши на чорторій, такъ вінъ ворочавсь міжъ тимъ ярмаркомъ. А тутъ ище добре й не знає, де поставили конеі Гвинтовчини козаки; такъ наждавсь Черевань у-волю. Скрізь народъ товпитця; підъ боки єго штовхають; неборакъ тільки сопє.

»Де оце въ нечистого мій Василь занас-
тивсь?... Бгатику«, каже до Петра, »не кїдай
же хочь ти мене!... Ой колибь мині добратись
живому та здоровому до Хмарїща! нехай тоді
радїе собі, хто хоче!«

Якь же ото огласїли Запорозці Бруховець-
кого гетьманомь, то заразъ и порідшало трόхи
на радї. Першъ ото Гвинтовка одвївъ своїхъ
підручниківъ; потїмъ и другї Сомківці рїшили
до табору. Тїлько Запорозці йграли кругъ
гетьманського столу, якъ злії оси кругъ свого
гнїзда, да прόстий людь-селюкї гулі по всьому
пóлю, що тїї трїтні.

Съ півь-години ще не знали селяне, щó
мїжъ козацтвомъ рóбитця. Якъ же вже рїшивъ
Бруховецький съ княземъ до присяги у мїсто,
тогдї по всьому пóлю чернь загукала: »Хвала
Бóгу! хвала Бóгу! наша взяла! Нема теперъ
ні пана, ні мужика, нема ні вбóгихъ, ні багá-
тихъ! усі поживемо въ достáткахъ!«

»Щó жь, братїща?« кажутъ йнші, »рушай-
мо панськимъ добромъ дїлитись! Пóвне мїсто

теперъ панства.«

»Э, ще бóде часъ у мїсті погуляти!« одвї-
тують другї; »а онъ козацтво Сомківъ таборъ
рабуе. Дурна Сомкова старшина понабрала
зъ собою самїхъ кармазинівъ пóвні возї.«

»Ну, хто кудї любля! усюди е обь вїшо
погрїти рўки!«

И оть — одна кўпа сюдї, а друга тудї,
одна сюдї, а друга тудї: половина лóду до мї-
ста повалїла, а половина чкурнула до Сомко-
вого табору. По пóлю пооставались тїлько гу-
ляки, що на радошахъ понаймали музїки да й
вòдятця зъ нимї кўпами, танцюючи.

Чудно булó Петровї да й Череваневї дивї-
тись на тїї музїки та гопакї у такїй смутнїй
часъ, що плакати бь усїмъ трéба, а не веселї-
тись. Колї жь вàлить, мовъ тїї фїлі, людъ одь
табору; а назустрїчь ёму кўпа селянъ одь мїста.

»Кудї ви?« питаютьця.

»А вї кудї?«

»Ми до Сомкового табору.«

»А ми до мїста. Тамъ, кажутъ, е пожива!«

»Э, чорта зь два!«

»Якь?«

»Такь, що не пускають! Москóвська сторожа не пускає нашого брата вь місто!«

»Шкода жь и до табору! Козакі самі тамь пораютця, а нашóму брату дають оглоблею по гамаликú!«

»Щò жь оцє? дакь це насъ козакі, мабуть, убрали вь шòри?«

»Троха чи не такь, якь Вигóвський Москвú!«

»Якь ось надбiгають ищє новіи кúпи. »Бiда!« кричять, »пропала справа! Чи чúли, щò кажутъ Запорóзькі братчики?«

»А щò жь вони тамь кажутъ?«

»Отъ що! посúнулись дє-які зь нашихъ черєзъ горòди, стали поратись колó панськихъ дворiвъ, дакь братчики ихъ киями. »Убiрайтесь«, кажутъ, »икь нечiстiй матерi, мужвá невмiвана!« та й виперли за місто. Наши почали були пручатись: »Ми жь тепєрь усі рiвнi!« — »Ось ми васъ«, кажутъ, »порiвняемо

»батогами! Ховайтесь, вражі діти, задалегідь по запечкахъ, поки не здобулись лихóи годiни!«

»Эгє! дакь оттакà намъ дяка!« закричали тогдi приводци (у кóжної кúпи бувъ свiй ватажòкь). »Стiйте жь, братци! колi ми помогли кому злiзти на гетьманський стiль, дакь зумiємо и зь столà зопхнути! Кúптесь у полкi, кричiть *у раду!* вiзвольмо Сомкá та Васiоту зь неволi: тiї за насъ уступляця!«

Заворущився людъ, загомонiвъ; пiднявсь по всєму полю галась. Тiлько ничòго съ того не вийшло. Иншi помiрковавши кажутъ: »Нi, вже, мабуть, шкода перемiшувати тiсто, винявши съ пєчи! Якє посадили, такє и спечєтця. Бúде зь насъ и тогò, що потанцєвали днiвъ зó два зь Запорóзцями.«

А другi: »Шкода, шкода! козацтво тепєрь стоятиме усі вь однò; полатають намъ бòки, та съ тимъ и до-дòму вєрнемось. Втекаймо лúчче задалегiдь!«

Тимъ часомъ дє-які ведуть такú розмòву.

»Я собі такі піймавъ изъ вѣза въ таборі сá-ло! буде жінці та дітямъ до Пиліповки!«

»А я пшонà мішóкъ! Колибъ хто помігъ до-пёрти до хўтора.«

»Ге! щò вáше сáло та пшонó!« каже трейтій волоцюга. »Я онъ попáвъ бувъ жупáнъ такий, що пáри волівъ стоїть, та гáспедський козáкъ давъ келепомъ по руці такъ, що не радъ би й шестерикў! Теперъ сáме въ косовицю доведеться попоноситись изъ рукою! и чáрки горїлки не заробишь. Отъ тоби й рáда!«

»Рушáймо, рушáймо до-дóму, пóки ще й нїгъ не поперебивáли, мовъ кабанáмъ у горó-ді!« кажуть мужикї. »Нїде правди діти, не на дóбре дїло ми пустїлись! Лїпше зробїли нáши сусїде, що не послўхали Запорóзцівъ. Теперъ стїдно въ селó й очї появїти: до-вїку бўдуть дражнить чóрною рáдою!«

И почáвъ чóрний людъ росхóдитись. За-мóвкли й музїки, затїхли й скóки, и веселї го-пакї по пóлю. Незабáромъ стáло кóжному ро-зўмно, щò нїчого гарáздъ веселїтись.

Якъ ось почáли розбїжджáтись изъ Нїжня й шлѣхта, держáвці, що були понаїжджáли пїдъ часъ тиєї рáди. Інший привїзъ и жїнку, й дочкў. Такá-то булá дўмка, що теперъ збїхалося зъ усїї гетьмáнщини рицáрство, такъ чи не пошлє Богъ пáри. Ажъ тутъ не весїме вїй-шло. Якъ почалá по двóрахъ пóратись вїйсь-кóва голóта зъ Запорóзцями, то радъ бувъ ін-ший, що зъ душєю зъ мїста вїхопивсь. Ін-ший же вїхопивсь, а дрўгий тамъ и гóлову по-ложївъ, обороняючи свою худóбу й сємью; а дóчокъ шлѣхтськихъ и старшинськихъ коза-кї собї за жїнокъ сїлою іншихъ похапáли.

Кому жъ пошастїло улизнўти за пáрину, тїи, якъ одъ собáкъ, мўсили одъ Запорóзької голóти одбивáтись. Отсє їде знáчний чоловїкъ у кóваному вѣзі, да й шáблю держїть гóлу, абó рушницю при плечї. Слўги їдуть кївно окрўгъ вѣза. А за нимъ Низовці, óхляпъ на мїщáнськихъ кóняхъ, женўтця якъ шўляки. Хоть стреляї, хоть рубáй, лїзуть нáче скажєнні. Борóнить, борóнить пáна зъ сємьею чєлядь, да якъ звá-

лять одного, другого Запорозці съ коня, такъ хто оставсь — у-ростичь! А вони, окайнні, коней зупиняють, у колесахъ спиці рубаютъ, вози перевертають, панівъ изъ кармазину и зъ саети обдирають. По полю не одинъ візъ съ покаліченими кіньми валяеця, не одна вдова плаче по мужові, не одинъ бідаха, коняючи въ крові, тужить, що не полігъ підъ Берестечкомъ. А тамъ скрізь порозламувані скрині; одежа лежить роскидана, кривава, пороздрана; пухъ изъ перинъ наче снігъ летить по вітру: усюди розбишаки шукали грощей, усє породли, розбивали, роскидали. Черевань, дівлячись, ажъ издригаеця. Довелось би й єму такє лихо, якъ-би не блакитна стрічка въ ковнірі.

Се жь одні такъ бідовали, а другі давали такі добру одсічъ харцизікамъ. Інші догадались викидять изъ возівъ одєжу: знімали зъ себе жупани-лудани, блаватаси й едамашки, да кидали підъ ноги Запорозцямъ, абі ихъ неситу заздрість зупиніти. А Запорозець підхопить, ткне підъ себе да зновъ навздогінъ.

»Эй, люде добрі!« кричять інші селянамъ, що, мовъ тороплєні овечки, блукать по полю, »рятуйте насъ, атó й вамъ те бóде!«

То люде й оступлять, и оступлять кругомъ візъ; бо вже знали, що за хїжее птаство тіи братчики. А якъ которій увяжетця за возомъ, то й самого косою абó засмаленимъ колякою огріють, що тутъ и зовьєтця лєдащо. Інші значні люде, старшина й шляхта, поскидавши кармазини, повдягались у семряги и між простимъ людомъ до-дому піхómъ пробірались. Тогдї-то мужики до панівъ, когó знали, що добрий панъ, почали зновъ горнутись и до господи єго съ-підъ Ніженя провожати; а пані почали раховати, якъ би не зовсімъ попустить Україну Низовцямъ на поталу.

Дивитця Черевань, ажъ и Тарась Сурмачъ іде возомъ изъ Ніженя. Запорозці єго, у личакóвимъ кунтуші, не займають. На возі зъ нимъ ище съ півъ-десятка мещанъ.

Побачивши Сурмачъ Череваня: »Ге-ге!« крикне, »оттакъ наші поживілись!«

»А щò тамъ, бгáте?«

»Та щò! піды́хали насъ брáтчики такъ, що тільки уші́ма стрепену́ли!«

»Щò жъ вони́ вамъ, бгáте?«

»Та щò! Заразъ у бурмі́стра Колодія кúбки, ко́новки срíбні, ковші́, що позно́сили зъ усéго мiста мешáне, изъ столá поросхвátували. Ставъ бурмі́стеръ їхъ докоря́ти, злодія́ками, розбиша́ками взивáти, дакъ и самóго трóхи не вбiли: »Не взивáй козака́ злодіемъ! Тепе́рь«, ка́жуть, »мину́лось *се моé, а се твоé*: усé тепе́рь óбще!
»Своé добро́, а не чуже́ розобра́ли брáтчики по ки́шеняхъ!« Оттакі́! Ще жъ це не все́. Тутъ одні́ въ бурмі́стра бенкету́ють, а тамъ голо́та росповзла́сь по мiсту, та дава́й коло́ крамні́хъ комі́рь по́ратись. Усе́ съ комі́рь порозво́лика́ли. Ки́нулись мешáне жа́літись до гетьма́на, дакъ той смі́єтця: »Ви жъ хиба́«, ка́же, »вра́жі си́нні, не зна́ете, що ми тепе́рь усі́ якъ рiдні бра́тї? усé въ насъ тепе́рь у-ку́пі!«... Такъ-то пі́дійшли насъ ома́ною Сiчові́ брáтчики! Я оце́ зъ свої́ми бурмі́страми зiбра́всь та швидшъ до-

дóму, щобъ и въ Ки́єві въ насъ не похазя́йствова́ли Низові́ доброді́ї.«

»Бгáтці!« ка́же Черевáнь, »у прокля́ту го́дину ви́їхали ми зъ до́му! Коли́бъ у мене́ тутъ не дочка́ та не жiнка, то й я сiвъ би зъ ва́ми та й убрáвсь изъ се́го пекла.«

»Ряту́й же їхъ боржiй, доброді́ю!« ка́же Сурма́чъ, »бо вже я чувъ, що гетьма́нь просва́тавъ твою́ дочку́ въ дядька́ Гвинто́вки за сво́го пи́сара.«

»Чóрта зъ двá просва́тае!« гукну́въ тутъ якъ изъ бо́чки чийсь товстий го́лосъ.

Гля́не Черевáнь, ажъ iде Ки́рило Туръ́, а за нимъ зъ десято́къ товари́ства ве́рхи.

»Чóрта зъ двá«, ка́же, »просва́тае! Ужé кому́ щò, а Черевани́вна моя́ бу́де. Неха́й же не дурно́ бу́де мене́ за не́ї бiто кия́ми!«

»Ки́рило!« гукну́въ на ёго́ Шраме́нко. »Ки́рило Туръ́! чи чу́єшь?«

А той ё́му iдучи: »Нi, не чу́ю. Якiй я Туръ́? Хиба́ не ба́чишь, якъ тепе́рь усé на сві́ті попереверта́лось? Кого́ неда́вно ще зва́ли

приятелемъ, теперъ величають вѣрогомъ; багатий ставъ убѣгимъ, убѣгий багатимъ; жупани перевернулись на сямряги, а сямряги на кармазини. Увесь свѣтъ перелицѣвано: якъ же ти хочешъ, щобъ тилько Туръ zostався Туромъ? Зови мене або бугаємъ, абѣ-що, тилько не туромъ.»

»Да гѣди, Бѣга рѣди!« каже Петро. »Чи теперъ же до вигадокъ? Скажи на милость Бѣгу, не вже ти зновъ вернувся до своєї думки?«

»Се бѣ то про Череванівну закидаешъ?« у одвѣтъ єму Кирило Туръ. »А чому жѣ не вернутись? Сомка твого вже бѣсь излизавъ — не бѣйсь, не викрутитця зѣ Запорѣзькихъ лапъ! дакъ кому жѣ бѣльшъ, якъ не Кирилу Турови, достанетця Череванівна? Мѣже, думашъ, тобѣ zostавлю? Найшѣвъ дурня!«

И помчавъ изъ своєю ватагою къ Гвинтовчиному хѣтору.

Ostavъ Петро якъ остужений. А Череванъ собѣ стоить, мовъ сонъ єму снитця. Тарасъ Сурмачъ давнѣ вже одѣхавъ. Якъ ось — Василь Невѣльникъ съ кіньми. Упавъ Петро на коня

и полинувъ за Запорѣзцями; якъ тутъ єму назустрічъ старий Шрамъ.

»Куди се ти мчѣсся, сѣнку?«

»Тату! зновъ Запорѣзці хочуть ухопить Череванівну!«

»Покѣнь теперъ усіхъ Череванівенъ, сѣнку!« каже понуро Шрамъ. »Нехай хапають кого хотѣ. Рушай за мною; намъ тутъ нема бѣльшъ дѣла: заклѣвала ворона нашого сокола!«

Ничого й казати Петрови. Поїхавъ за панотцѣмъ, похиливши гѣлову, а сѣрце, ти бѣ сказавъ, на-двое розрѣзано!

Ажъ ось гукѣе Череванъ: »Бѣгѣтику! постривай, дай хочъ подивѣтись на тѣбе.«

Зупинився Шрамъ.

»Дѣ се ти, бѣгѣте, бувъ у сю заверуху?«

»Щѣ про те питати, чого не вернешъ?« каже Шрамъ. »Прощай! намъ нѣколи.«

»Та постривай бо! Куди жѣ ви оцѣ? Ну, бѣгѣте, отъ я й на рѣди съ тобою бувъ, — бо дай нѣхтѣ вже не дождавъ такъ радувати! щѣ жѣ ись тѣго вѣйшло? тилько бѣгѣки потрутили, та

одінъ розбишака трóхи не вколòшкавъ. Щò жъ мині ще звелішь чиніти?»

»Шкодà вже теперъ нашої праці, брáте Михайло!« каже Шрámъ. »Ідь собі зъ Бóгомъ до Хмаріща. Скажуть, ма́бутъ, швидко й усі амінъ.«

»А не б́удешъ же менé б́ільшъ узивáти Барабашемъ?« питає Черевáнь.

»Ні«, каже Шрámъ: »Барабашівъ теперъ пóвна Україна.«

»Ій-Бóгу, б́гáте, я кричáвъ *Сомка* такъ, що трóхи не л́уснувъ! Охъ, у нещасливу годіну, б́гáте, ми ви́їхали съ Хмаріща! Якъ-то моя Лeся поч́ує про сю рáду! Підождіть же! куді жъ оцé ви, б́гáтці?«

»Куді ми і́демо«, одвітує Шрámъ, »тамъ тобі не бувáти.«

»Та по правді сказáвши, б́гáте, я й не хоч́у. Дóбре й підъ Н́женемъ огрілись. Ось до якòго ч́асу блукáю не обідавши. А б́долáха Сомкò! щò то вінъ теперъ?«

»Ну, і́дь же собі обідати«, каже Шрámъ:

»намъ ніколи. Прощáй!«

»Прощáйте й ви, б́гáтці! та заїздіть упóравшись у Хмаріще: вдáримо, мóже, щé разъ л́ихомъ об́ь землю.«

»Ні, вже!« одвітує Шрámъ, »теперъ про насъ хибá т́лько поч́уешъ. Прощáй на-в́іки!«

Да й обнялись об́оє першъ изъ Череванемъ, а пóтімъ и зъ Василемъ Невòльникомъ. Петро щ́иро ст́иснувъ Череваня прощáючись; а той— мовъ догад́авсь, да й каже: »Ой, б́гáтіку! чи не л́учче б́ь булò, якъ-б́и ми не ганялись за гетьмáнами?«

Съ тимъ и розв́їхались. Шрámъ поверн́увъ на Козелéцький шляхъ; Черевáнь изъ Василемъ Невòльникомъ верн́увсь до своякòвого х́тора. Васіль Невòльникъ утирáвъ руковòмъ слéзи.

ДІЯ ІЗДАВАННЯ ДІАЛОГІ

ГЛАВА ШІСНАДЦЯТА.

А Бруховецький тимъ часомъ бенкетовавъ у Ніжені. У ту бо нещасливу годину справді такъ лóчилось, якъ мовивъ Галка: »Де кричять, а де співають; де крòвь иллòть, а де горілку пьють.« Колò Бруховецького сидить за столòмъ князь Гагинь изъ думними дяками, — люде поважні, що не зъ гайдамаками бь імь бенкетовати; такъ отъ же зóлото тогò нарòбіло, що безбóжний харцизяка ставъ імь у повàзі, а щіра душá мусить погібати! За зóлото не звóнтили ошукати свого Царя, що давъ імь у всьму віру; не звóнтили черèзъ тогò Иванця наготóвити кривавихъ бучь своїмъ землякамъ изъ на́шимъ безталаннимъ людомъ. Хтò жь бо тогò не знає, скілько опісля розліто на Украї-

ні крові черезъ Иванцѣве лукавство да черезъ неситу хтѣвость Москóвськихъ воеводъ?

Гуляе князь Гагинъ изъ Бруховецькимъ, исповняють червóнимъ винóмъ кўбки, бенкетують на людське безголóвье. Скрізь, и въ світлицяхъ у Колодія, и на подвірї, сидіть по-за столами Городова козацька старшина зъ Запорóзцями: усé то тїі, що нїшкомъ поякшались изъ Низовцями да, раді свого панства, запродали Сомка Иванцѣві. Невірні дўши! теперъ уже іншому й трўнокъ не лізе въ пельку, іншому такъ тяжко, якъ тому Іуді; да вже нема вороття — треба брататьця зъ розбишаками! А тїі окаянніи сидять за столами въ чужїхъ кармазинахъ, що дé на якихъ и не сходятця, пьють горілку якъ воду, хвалятця такими добримивчинками, що ажъ морозъ идé по-за спїною; крикъ, галасъ счинили несказанний. Дивуетця князь, поглядючи на таку компанію, и питаецця въ гетьмана: »Чи въ васъ у Сїчі знай такъ бушуютъ на бенкетахъ?«

А одїнь бурлака перебивъ гетьмана да й каже:

»Въ насъ, князю, у Сїчі то и норовъ, хто Отче нашъ знае;

Якъ, у-ранці вставши, вмїетця, то чарки шукáе.
Чи чарка то, чи кївшь бўде, не глядїть перемїни, —
Гладко пьютъ, якъ зъ лука бьютъ, до почної тїни.«

Якъ-жé почали росхáпувати по кишéняхъ мешанське добро, то князь и собі звонтпивъ, щобъ ёго ще гіршъ, нїжъ на радї, не потрутїли; да, скóнчивши обїдъ, зарáзь и попрошавсь изъ новїмъ гетьманомъ. Бруховецький провівъ ёго ажъ за ворóта.

Провївъ князя за ворóта, ажъ тутъ ёму назустрічъ двóе дїдївъ Сїчовїхъ, — ведуть за шїяку якогось сїромаху братчика. Такъ якъ отъ часомъ двóе вовківъ попадуть підъ селóмъ необáчну свиню да, взявши зъ обóхъ бóківъ за уши, ведуть у пущу на розправу: такъ тїі дїдї велї бїдаху Запорóзця черезъ базáрь, позирючи грїзно съ-підъ сївої щотїни.

»Дé се ви, батькі, блукáли, що й не обїдали вкупї?« питае Иванецъ.

»Та отъ бачы!« кажутъ, »за цимъ ледящомъ и обідъ утеряли.«

»Що жъ вінъ таке?«

»Эге, що! тутъ наробивъ тако́го со́рому товари́ству, що й казати язикъ не вѣрочаетця. Унадивсь дияволівъ синъ до коваліхи. У Гвинтовки коло хутора коваль живе, дакъ вінъ туди и внадивсь.«

»Такъ оцѣ ви ёго й піймали на гарячому вчинку?«

»Сцапали«, кажутъ, »пане гетьмане, якъ ко́та надъ саломъ. Уже намъ давно до ушей донесено, що притьмомъ Олѣкса Сенчи́ло ска́че въ грѣчку. »Э, постривай же«, кажемо, »гаспедський сину! ми жъ присочимъ тебѣ!« та вже ото й чигали ёго, не спускали зъ очей. Що жъ? тутъ добрі люде на раді гетьмана обирають, а вінъ ледячий до коваліхи. А ми зъ братчи́комъ назира́емъ. »Одчині!« Не одчиняе. »Одчині!« Не одчиняе. Ми двѣри вивалили, ажъ вінъ, поганецъ, тамъ, якъ той кну́ръ у берлозі!«

»Що жъ ви оцѣ думаете зъ нимъ чинити?«

»А що жъ більшъ, якъ не киями? Та вже сѣго не такъ, якъ Кири́ла Ту́ра! сѣму вже треба такъ бо́ки нагріти, щобъ не дждавъ більшъ рясту топтати!«

Кругомъ Запорозці, якъ тіі гусакі, повитягували шиі; слухають, що гетьманъ ска́же. А гетьманъ повивъ кругомъ я́кось лукаво очима.

»Ударить«, ка́же, »въ раду.«

Отъ и почали окличники гукати по базару; а середъ базару ставъ коло́ стовпа́ довбишъ, да й почавъ біти въ бубни. А братчики, такъ якъ хорти на покликъ вівчаря, той звідти, той звідси, поспішали на раду. Тягло́сь туди й Горо́дове коза́цтво. Якъ-же на́збиралась їхъ кúпа чимала и зробили судне ко́лесо, и всі діди ста́ли въ первій лаві, похиливши тяжкі одъ ду́мокъ го́лови, тогді й гетьманъ зъ вельмо́жною старши́ною вийшовъ зъ бенкетного двору. Отъ и ставъ на свойму гетьманському мѣсті, підъ бунчу́комъ и коро́гвою, и вщухнули всі, слухаючи, що ка́затимуть старі́йші. Якъ ось, тільки що кошо́вий лідъ, ба́тько Пу́гачъ. виступивши на-

перёдъ, хотівъ кланятись на всі боки до раднёго слова, ажъ Иванъ Мартіновичъ звелівъ ударить у срібні Сомкові бубни, и принявъ самъ такє слово:

»Панове полковники, осаули, сотники и вся старшина, и ви, братчики Запорозькіи, и ви, козаки Городовіи, а найбільшъ ви, мої Низові дітки! до васъ теперъ оберну я слово, а вся рада нехай послухає и розсудить. Якъ заохочувавъ я васъ изъ собою на Україну, на волю и на роскоши, такъ чи вже жъ я зло вамъ мисливъ? чи вже я васъ думавъ кийми замість паляницъ годувати? Охъ, Бдже мій милий! сєрця свого вколупивъ би я та давъ своїмъ діткамъ; а тутъ ось сивіи гóлови Січовіи знай кий та кий вимагають. И за що жъ мусить погибати хочъ-би и одей безталанний Олєкса Сенчило? (а Олєкса Сенчило стоить посередъ колеса.) За те, що трапилось, може, разъ на віку, вскочити въ гречку! Який же ёго бисъ утєрпить, ходючи посередъ спашу? Хиба въ Запорозця душа зъ лопуцька, не хоче того, чого и людська? Добре въ Січі за се ка-

рати, а тутъ намъ черєзъ жінокъ швидко доведєтця перевести всіхъ братчиківъ. Якъ вамъ здаєтця, панове молóдці, чи правду я кажу, чи нї?»

»Святу правду, пане гетьмане! святу правду!« загулі кругомъ Запорозці, якъ изъ бóчки.

»А вамъ якъ здаєтця, батькі?« питаєцця въ дідивъ.

А діди стоять, понуривши гóлови, та и не знають, щò ёму и одвітовати. Довгєнько думали сивіи оселєдці, довгєнько одинъ на одного зглядували, киваючи головою, далі виступивъ зновъ напередъ батько Пугачъ да и каже: »Бачимо, бачимо, вразький сину — дармо, що ти гетьманъ — до чого ми въ тебе дожилися! Убравъ еси насъ у шóри якъ самъ схотівъ! Вивезли ми тебе на своїхъ старихъ плєчахъ у гетьмани, а теперъ ти вже безъ насъ думаєшь Україною орудовати! Недовго жъ поорудуєшь! Я тобі кажу, що недовго! Коли взявсь брехати по-собачи, то и пропадєшь якъ собака! Я тобі кажу, що пропадєшь якъ собака!«

»Годі лишь, батьку!« крикне Бруховецький. »Чогò се розпустивъ мórду, якъ халіву? Та се не Січъ: тутъ тобі гетьманъ не свій братъ!«

»Отъ яка намъ честь за нашу працю!« кажуть діди. »Тимъ-то добре казано намъ у Січі: »Эй, не слухайте, батькі, сего ледащїці: підвезе вінъ вамъ Москаля!« А ми такі не поняли віри, ми вповали, що ось не мовъ би то Господь помòже й на Україні завести Запорозькі порядки!«

»О, ви гòлови цвіліі!« каже Бруховецький, »якихъ же тутъ сподіватись порядківъ, коли Запорозька Січъ буде середъ жонатого люду? Ви думаете, що и всякому про те байдуже, такъ якъ вашимъ старимъ костямъ; а ми — такъ инше почуваемось.... Не Москаля я вамъ підвїзъ, а роблю все по-правді, що жаденъ братчикъ на мене не пожалуетця. На Січі, посередъ глухого степу, треба бурлакувати, а вь Городахъ, посередъ миру, — женитись та господарювати.«

»А хибá жъ ти«, озвãвсь батько Пугачь,

не казавъ намъ, окаянний, якъ підмовлявъ насъ у Городї: »Ходїмо, батькі, зо мною, заведемо свої порядки по всїй Україні?« хибá ти не казавъ, що Січъ буде Січю, а Запорозці будуть судити й рядити всю гетьманщину по своїмъ звичаямъ?«

»Казавъ«, одвїтує Бруховецький, »и якъ казавъ, такъ и зробивъ. Самі бачите, що Запорозці теперъ перші панї на Україні: поставлявъ я їхъ сотниками й полковниками; судитимуть и рядитимуть вони по Запорозькихъ звичаяхъ усю Україну. Немá вже й теперъ ні вь мешанїна, ні вь мужика *се моє, а се твоє*: усє стало óбще; козакъ усюди ставъ господаремъ, якъ у себе вь кишєні. Чогò жъ вамъ ищє хочетця? щобъ я за дурнїцю бивъ киями козака? Ні, сего не буде: я своїмъ дїткамъ не ворогъ.«

»За дурнїцю!« кажуть діди. »На чимъ держитця Січъ и славне Запорòжже, те повернувь ти на смїхъ!«

»Нехай собі й держитця, коли єму такъ до

смаку. Ми між людьми будемо жити по-людськи, а кому в нас не понутру, той нехай іде на Січ їсти сушену рибу з сировцемъ.»

»Ми такі й підемо, гаспедів сину!« каже батько Пугачь, »ти нас не випахай коліномъ. Тільки добре собі памятай, що брехнею світ прийдешъ, та назадъ не вернесся. Плюйте, братці, на єго гетьманство! ходімо до своїх куренівъ! Геї, діти, хто за нами?«

Січові батькі думали, що такъ и висипле козацтво на їх окликъ; ажъ козаки мовчки мовчять да одінь за одного тулятця.

»Хто за нами?« покликне ще разъ батько Пугачь. »Кому любо з нечестивимъ проїдсвітомъ у гріхахъ погибати, зоставайсь тутъ; а хто не хоче скаляти золоті слави своєї, той гайдà з нами за Пороги!«

Тільки жъ и за другимъ разомъ ніхто а ні з міста.

»Такъ ви, бачу, усі однимъ міромъ мазані!« каже тогді батько Пугачь. »Пропадайте жъ, ледациці! Щобъ васъ такъ щасте-доля поки-

нула, якъ ми васъ покидаємо! Пьфу! плюю й на той слідъ, що топтавъ ись паливодами! Плюйте й ви, батькі«, каже своїмъ товаришамъ; »а на прощанне скажемъ сему Иродові, чого ми єму бажаємо: воно жъ єму й не минеться.«

Отъ и почали діди одінь за однимъ виходить съ колеса. И заразъ первий, обернувшись, плонувъ на свій слідъ да й каже: »Щобъ же тебе побивъ невітський соромъ, якъ ти нашу старість осоромивъ!«

И другий плонувъ да й каже: »Щобъ на тебе образи падали!«

И третій: »Щобъ тебе пекло та морило! щобъ ти не знавъ ні в день, ні в ночі покою!«

И четвертий: »Щобъ тебе, окаянного, земля не приняла!«

И пятій: »Щобъ ти на Страшній Судъ не вставъ!«

И вийшовши з радного колеса, забрали свої коні съ чурами да й рұшили до Нізу.

А Иванцєві тогò було й треба. Посміяв-

шись доволі зь своїми розбишаками, каже: »Ну, теперъ, братчики, намъ своя воля. Одбулі ми дурне мужицтво, одбулі мешчанъ, одбулі й старіхъ дундуківъ. Теперъ пийте, гуляйте и веселітесь. А мене щось на сонъ знемогає. Пійдіть одпочину трóхи. Петро Сердюкъ, проведі, брате, мене до господи.«

Пійшовъ Иванецъ до гетьманського двóру въ замокъ, похилівшись на козака; ледві нóги волóчить, що ажъ Низовé козацтво стіха глузováло.

»Підтоптавсь«, кажуть, »нашъ Иванъ Мартіновичъ.«

»Ище бъ не підтоптáтись, стілько дїла нарóбивши!«

»Та, мабуть, и въ голóвку на радошахъ лишне закїнувъ.«

А вінъ, клятий, ні одъ праці не втомівся, ні одъ горілки не впився. Ёго лукавий мізокъ коверзує собі нóву думку: якъ-би того безталанного Сомка до посліда-години допровáдити! Плутаючи по дорóзі ногáми и зажмуривши óчі

якъ кітъ, Бруховецький скрізь зубі почáвъ такъ протівъ своєї думки закидáти: »Чи чувáвъ ти, братіку, щобъ мишь одкусила коли гóлову чоловікові?«

Засміявсь козакъ: »Се, пáне ясновельмóжний, тілько такú гúторку пролóжено.«

»Гмъ!« каже Бруховецький, »пролóжено! а съ чо́гось же то іі взято... Охъ, нóги зовсімъ не несуть! Врáжа старість надихóдить. Чи випивъ чоловікъ кúбокъ меду, чи не випивъ, уже й голóва й нóги хочъ поодтинáй.«

»Се ви, пáне гетьмане«, каже Петро Сердюкъ, »на рáдахъ такъ уходілись.«

»Охъ, на рáдахъ, на рáдахъ!« мимрить Бруховецький. »Послужівъ я козацтву шірою душéю, а якъ-то мині козацтво послужуть!«

»И, пáне ясновельмóжний! про щó ви турбуєтесь!« сказáвъ козакъ Сердюкъ. »Та ми за васъ усі гóлови полóжимо!«

»Гóлови!« бурчїть Иванецъ. »Булó бъ зъ мене й однóї голóви, якъ-бї хто зумівъ іі полóжити, щобъ до-вїку не встáла.«

Усміхнувся Петро Сердюк да й думає:
»Підтоптався, підтоптався пань гетьмань!«

А вінъ идє, тяжко ступаючи, справді мовъ п'яний; далі зновъ пробовкне де-яке слово, и все на Сомка наворочує, чи не догадаєтця Сердюк; а Сердюкові Петру ще-такі не въ-догадъ. Якъ-жє почали вже зближатиь до замкового будинку, то Бруховецький и каже: »Чи бачишь ти, Петро, коло стани, при самій землі віконце? Тамъ сидить у мене вельможний Сомко, що гордувавъ колись усіма, и не було єму рівні на всьому світі. Якъ тобі здаєтця се диво?«

»Диво велике«, каже Петро Сердюк, »нічого сказати. Служить вамъ добре фортуна, пане гетьмане.«

»Отъ же я розкажу тобі щось ище дивніише. Ось слухай лишень, братіку, який мині сонъ сьгодні передъ-світомъ снівся. Здаєтця, йшовъ я п'яний до-дому, отъ до сьго будинка, й прийшовъ, и лігъ спати, и виспавсь, и прошнувся ранкомъ, — прошнувся, ажъ мині ка-

жуть, що въ-ночі чудо велике створилось: Сомкові мишь голову одкусила! Якъ тобі здаєтця, Пётре? Проти чого сей сонъ мині приснівся? Колибъ ти мині сей сонъ одгадавъ, знавъ би я, якъ тобі оддячити.«

Загадавъ козакъ, далі помовчавши й каже:
»Що жъ, пане гетьмане? се бъ то проти того, щобъ Запорожець перекинувся пацюкомъ?«

Обнявъ Иванецъ Петра Сердюка за сі слова. Далі, ввійшовши до світлиці, знявъ зъ рукі широзлотиий перстень да й каже: »Оця каблучка всякого перевєрне въ такого пацюка, що проберєтця хочъ скрізь дванадцятєро двєрєй, куди трєба. Візьми, надінь, нігдє тебе не зупинять. Що жъ ти одступаєшь, наче одъ лихого зїлля?«

»Того одступаю«, каже Сердюкъ Петро, »що, хочъ Низовець на всяке характєрство здатєнь, да за такє ще зъ-рѳду въ насъ ніхтѳ не бравсь. Прощай, пане гетьмане! Мѳже, сь хмєлемъ и твій сонъ прїйде.«

Оставь Бруховецький якъ остужений.

»Э«, каже, »такъ, мабуть, правда сѣмѹ, що, кажутъ, зъ-рѳду, зъ-вѳку козакъ не бѹвъ и не бѹде кѳтомъ!« и почавъ ходѳть по свѳтлицѳ.

Походѳвъ, походѳвъ. »Чѳртъ знаѳе якѳ«, каже, »забубѳни! Бѹцѳмъ не все одѳнъ бѳсъ, чи задавити якѹ пѳганъ на радѳ, чи шпирнѹти ножѳмъ пѳдъ бѳгъ у глибцѳ!«

Щѳ помѳркувавъ трѳхи, хѳдючи. »Мабуть«, каже, »що не все однѳ!.... Чѳмъ же ось я самъ не пѳйдѹ зъ ѳмъ розсправитись!... Пѳки Сомкѳ бувъ Сомкѳомъ, я стававъ на ѳго смѳливо, а тепѳрь менѳ якѳйсь ѳстрахъ берѳ....«

Знѳвъ почавъ похѳжати мѳвчки. »Ка'зна якъ дѳля чоловѳка ворѳчае!« каже собѳ. »Мабуть, самъ лихѳй минѳ помагѳе.... А лѹчче бѳ нѳчѳго сѳгѳ не булѳ.... Оѳ, бѳтьку Богдане! не пѳзнавъ би ти тепѳрь свѳгѳ Иванцѳ!... Вѳрогъ!.... и звѳдки нечѳстѳй утѳлющѳвъ минѳ вѳрога!... А вже тепѳрь шкодѳ зупинѳтись... вѳвернетцѳ... дѳбре, що поборѳвъ... Два котѳ вѳ одному мѳшкѹ не помѳрятцѳ... Чѳмъ же оцѳ не мѳ вѳ мене сѳли до закѳнчѳння? Булѳ сѳла

свѳтъ на свѳй ладъ повернѹти, а тепѳрь ось шпирнѹтъ вѳрога ножѳмъ боѳсь.... Щѳ жѳ, якъ на Москвѳ зрѳблять не по-нашѳму?... Грѳши грошѳма, бояре боярами, а Царъ — душѳ праведна....«

ГЛАВА СІМНАДЦЯТА.

Мізкує собі ледачий Иванець, хідючи по світлиці, аж ось увійшовъ вартовий: «Якийсь чоловік має про негайне діло ясновельможного сповістити.»

Дозволивъ гетьманъ позвать передъ себе. Увійшло якесь опудало. На голову насунувъ кобенякъ, тільки очі видно, а самъ у широкій семрязі; на спині чималий горбъ. Бруховецький самъ не знавъ, чого зякавъ: такъ уже грішна душа ёго тревожилась.

«Хто ти такий?»

«Той, когò тобі треба.»

У Йванця пійшовъ морозъ по-за спиною.

«Когò жъ», каже, «міні треба?»

«Тобі треба такòго, щобъ завороживъ на

впóкій гетьманщину, бо онъ усюди, ка́жуть, кўплятця кругъ панівъ лóде та компону́ють, якъ-би Сомка́ на волю вїзволити; та й Нїженські мїщане шіпотять про Сомка́, якъ Жиди́ про Мусїа.»

»Що́ жь ти за чоловікъ?«

»Я чоловікъ собі мизєрний — швєць изъ Запорóжжя, та якъ пошію кому́ чóботи, то вже другїхъ не трєба бóде.«

»Якъ же ти заворóжишъ гетьманщину?«

»А такъ. Піду́ тїлько та роскажу́ Сомкóві твій сòнь; заразъ усє и втихомїритця.«

»Дияволе!« скрїкнувъ Бруховєцький, »звїдкі ти мїй сòнь знаєшъ?«

»Одъ усáтого пацюка́ знаю.

»Бóде жь томú пацюкóві!«

»Угамуйсь, пáне гетьмане, на сю годїну; лóчче подумай, якъ одъ свогó вòрога скорїшъ одкарáскатись, щобъ черєзъ тєбе та й усїмъ намъ не булó — сєгóдні пáнь, а зáвтра пропáвь.«

Довгєнько помóвчавъ Бруховєцький.

»Одкрїй«, ка́же, »гóлову; я подивлюсь, чи

не нечїстий справді до мене присусїжуєтця.«

»Нечїстому багáцько дїла й по манастирãхъ«, одвїтує тóй, да й одкїнувъ вїдлóгу.

Бруховєцький ажъ одшатнувсь. »Кирїло Тўрь!«

»Цїть, пáне гетьмане! бóде й тогó, що ти знáтимешъ, хтò бувъ Сомкóві кáтомъ«, ка́же Кирїло Тўрь, и накрївсь изновъ вїдлóгою.

»Не вжє ти оцє вїзьмєся за такє дїло?« питає Бруховєцький.

»А чомú жь?« ка́же. »Хибá вь мене рўки не лóдські?«

»Ти жь, ка́жуть, бувъ трóхи свїй изъ Сомкóмъ!«

»Такъ якъ чòртъ исъ попóмъ. Я вже давнó на єго чигáю, и вь Кїєві — сáмъ здорóвь знаєшъ — трóхи не доказáвь ємú дрўжби. А нáши дундуки подякували мїні кїями. Оттакá вь свїті прáвда!«

»Зá що жь ти на єго злїсся?«

»Я то вже знаю, зá що! У мене свóй прїключка, а вь тєбе свóя. Я вь тєбе не питаю,

не пита́й и ти́ вь мене. Не га́й мене́, па́не ясно-вельмо́жний, та коли́ х́очешъ, щобъ я тоби́ по-дякувавъ за со́тницький уря́дъ, що настанови́въ мене́ со́тникомъ, скажи́ мині́ тільки, якъ до ёго добра́тьця.»

»Отъ якъ«, ка́же. »Візьми́ ти оце́й пѣрстень. Пропу́стять тебѣ зъ нимъ, куди́ сх́очешъ.«

»Га́рна ка́блѹчка«, ка́же Кири́ло Ту́ръ. »Ще́й сагайда́къ изъ стрі́лкою на печа́ті віри́зано.«

А Брухо́вецький: »Се, коли́ х́очешъ зна́ти, той са́мий пѣрстень, що по́кійний Хмельни́цький зня́въ у со́нного Бараба́ша. Я са́мъ изди́въ изъ си́мъ зна́комъ и вь Черка́си до Бараба́шихи. По́кійний гетьма́нъ подарува́въ мині́ ёго на па́мятку.«

»Эге́!« ка́же Кири́ло Ту́ръ, »що́-то зъ до́броі руки́ подару́нокъ! та́къ отъ ви́нъ на до́бро́й зда́вся«, да й ви́йшовъ изъ сві́тлиці́.

Иване́ць са́мъ про́вівъ ёго́ за двѣри, а ви́нъ ёму́ шѣпче: »Ляга́й спа́ти, не турбу́йсь. Пе́редъ сві́томъ присни́всь тоби́ со́нъ, пе́редъ сві́томъ и спра́вди́тця.«

Пийшо́въ Кири́ло Ту́ръ похили́вшись, у свої́й відло́зі зъ горбо́мъ. Ніхто́ бъ не пізна́въ тепѣ́рь ёго́ молодѣ́цької ходи́, ні висо́кого ста́ну. Та́къ собі́ на́че горба́тий ди́дъ. У́же на дво́рі стемні́ло. Ось до́бира́етця ви́нъ до Со́мко́вої гли́бки. За́разъ у надві́рнихъ двѣре́й стои́ть коза́къ изъ ра́тищемъ. На́ставивъ су́противъ Кири́ла Ту́ра ра́тище: »Геть!«

»А се що́?« ка́же ёму́ поті́ху Кири́ло Ту́ръ, показу́ючи на руці́ пѣрстень.

Ско́ро взри́въ сто́рожъ гетьма́нський зна́къ, за́разъ и одчи́нивъ двѣри.

За ти́ми двѣри́ма ще́ двѣри. Изно́въ коло́ двѣре́й коза́къ... Кага́нчикъ стои́ть у сті́ні на віко́нці. И то́й пропу́стивъ мо́вчки, якъ поба́чивъ пѣрстень. За ти́ми двѣрми́ ще́ тре́йті двѣри, и тре́йті́й коза́къ при двѣ́ряхъ сто́рожемъ. Узя́въ Кири́ло Ту́ръ у ёго́ кага́нчикъ и кля́чъ одъ гли́бки. »Иди́«, ка́же, »до сво́го то́вариша. Я бу́ду спові́дати вѣ́зняка, да́къ, мо́же, та́кѣ почу́ешъ, що́ лу́чче бъ тоби́ на сей ча́съ позакла́дало.«

А той ёму: »Та я й самъ радъ звідсі заздалегідь убратьця. Знаю добре, на яку прийшовъ ти сповідь.«

»Ну, коли знаєшъ, то й лучче«, каже Запорожець. »Гляди жъ, не входь сюди до самого ранку. Вінъ після сповіди засне.«

»Засне після твоєї сповіди всякий!« бурчавъ, зачиняючи двѣри, сторожъ.

Вінъ же виходить у одні двѣри, а Кирило Туръ входить у другі. Увійшовъ и зразу заперъ двѣри. Гляне, посвічуючи по глибці каганцёмъ, ажъ у кутку сидить на голому ослоні Сомко. Однимъ залізомъ за поперець ёго взято и до стіни ланцюгомъ приковано, а другі кайдани на ногахъ замкнуті. У старій підраній сирячїні, безъ пояса и безъ сапьянцївъ. Усе харцизяки поздирали, якъ узяли до вязення; тилько вишиваної срібломъ да золотомъ сорочки посовістились изнімати. Вишивала ту сорочку небога Лєся; и по ковніру, и по пазусі, и по ляхівкахъ широкихъ рукавївъ повишивала голубонька срібломъ, золотомъ и блакїтнимъ

шовкомъ усякі квіткї й мережки; а Череваниха подаровала її безталанному гетьманови на памятку гостєвання въ Хмарїщі. Такъ отся тилько сорочка зо всєго багатства ёму осталась; и чудно, и жалїсно було бъ усякому дивїтись, якъ вона у тїй мизєрній глибці ись-підъ старої сирячїни на гетьманови сияла!

Постановївъ Кирило Туръ на вікні каганчикъ, а самъ зблизивсь до понуро́го вязня. Той дивитця на ёго мовчки. Доставъ Запорожець изъ-за халяви ножаку и показує Сомкові. Той извівъ до неба дчї, охристївсь: »Що жъ?« каже, »роби, що тобі сказано робїти.«

А Кирило Туръ спикїмъ, гугнївимъ голосомъ: »Хибá жъ тобі не страшно вмирати?«

»Можє бъ, минї«, каже Сомко, »їй страшно було, якъ-бї не було написано: *»Не убодїтєсь отъ убиваюцихъ тїло, души же не могуцихъ убїти...«*

А Туръ каже: »Та се ти такъ мізкуєшъ, поки не почувъ залза за шкурою. Ось кє лишъ, я трóшки рїзону по грудїні...«

»'Адова утробо!« крикне тогді Сомко, »невже тобі мало моєї крові? ти ще хочеш навтішатись моїми м'уками! Бачу по твоїму г'олосу, що ти, якъ паск'удний черв'якъ, живучи підъ землею, звиць иссати кровъ Християнську! Такъ упивайся жъ, гадино, у моє тіло! не почуєшь ти, пакостний, якъ Сомко стогне!«

»Добре, ей-Богу добре!« каже тогді Кирило Туръ своїмъ г'олосомъ, ховаючи ніжъ за халяву. »Ей-Богу!« каже, »міні здається, що я смікъ, а всі люде скрипки: якъ повед'у, такъ вони й грають! Не житте я на світі коротаю, а весілле справляю.«

»Що се!« каже Сомко, »не вже я одъ нудьги починаю зъ мар'ю розмовляти? Скажи на імя Боже, чи справді ти Кирило Туръ, чи се вже моя голова починає съ печалі туманіти?«

Запорожець зареготавъ. »Ще й шт'ає! А як'а б'же шельма, опр'ичь Кирила Тура, пробр'алась до тебе черезъ три сторожи? Тільки вінъ одинъ зачарує всякого такъ, що й самъ не тямить, що робить.«

»Що жъ ти міні скажешъ?«

»А отъ що я тобі скаж'у. Давай лишень мін'ка на од'ежу, та виходь изъ сії пакосної ямки. Тутъ тільки б' гадині жити, а не чоловікові. Уподобавъ же чортъ знає що! Тамъ тебе підъ Бугаєвимъ Дубомъ жде такий же дурень, якъ и я: Паволоцький п'іпъ изъ попенямъ. Ужé вертавсь у Паволочъ, думавъ, що ти попавсь на-віки чорту въ з'уби, такъ їхавъ рятувати Паволочанъ. Тетер'а, бачъ, пронюхавъ, що тутъ коїть супротивъ єго Шрамъ, да пронюхавши и давай тиснуть Паволочанъ — притьмомъ хоче зруйновати місто; такъ їхавъ Шрамъ рятувати. А я пославъ козак'а навперейми: »По-стривай!«, каж'у, »попе, ще, може, вернемо сокола съ клітки!« А тутъ и поміжъ м'ромъ пустивъ так'у поголоску, що Сомко вже на волі, такъ к'уптєсь та ждите г'асла. Ти, може, не знаєшь, с'идючи тутъ, що вже розжовавъ усяк' харциз'яку Иванця. Теперъ тільки гукнешъ по Україні, дакъ тисяча тисячу попихатиме та до тебе бігтиме. Піднімуться й тії, що не були на

раді; бо на раду позлázилась до Йванця тільки сама пòгань зь України, а добрі люде не поняли гольтяпáкамъ віри. Тимъ-то Иванецъ исъ погáнцями такé лихо и вкòивъ! А зь Запорóжжя тежъ тільки самі паливоди на Вкраїну вийшли, а що зостáлось дòброго, те все теперъ за тебе, тільки озвèсся, рúку потягне, и допомòгу дасть. Щò жъ ти мòвчки слúхаешъ, мовъ я тобі кáзку кажú?»

»Тогò слúхаю мòвчки«, одвítує Сомкò, »що зь сéи бúчи пуття не бóде. Багáто розлívъ Християнськòй крові Вигòвський за те нещáсне пàнство да гетьмáнство; багáто й Юрúсь погубívъ землякívъ, добивáючись тогò прáва, щòбъ надъ обомá берегáми гетьмановáти: не-вжè жъ не уймéтця плистí по Вкраїні кровъ Християнськá нí на часíну? Отсé я ще почнú одногò супрòтивъ другòго стáвити, и за своé прáво людськú кровъ точíти! Бо Йванецъ съ козакáми стоíть теперъ мíцно; щòбъ ёгò збíти, трéба хибá усю Вкраїну надполовínити; а на вíщо? щòбъ не Бруховéцький, а Сомкò гетьма-

новáвъ!»

»Отъ же нí, коли хòчешъ знáти!« кáже Кирило Тúrъ, »не на те, щòбъ Сомкò гетьмановáвъ, а на те, щòбъ прáвда узялá верхъ надъ крívдою!»

»Вízьме вона́ верхъ и безъ насъ, брáте Кирило. Мòже, се тільки на науку мíровí попустívъ Госпòдь Україну вь рúки харцизýкамъ. Не мòжна, мáбуть, íнше, якъ тільки гòремъ да бídю, доведстí людéй до рòзуму.«

»Такъ опé ти зрекáєся свогò гетьмáнськòго прáва?« питáє Кирило Тúrъ.

»А щò жъ би ти робívъ? Ужé коли вь мéне булí й дрúги й прíятелí, булí й полкí й гармáти, да не благословívъ мíні Богъ влáствовати; *дрúги моí и íскреннí моí оддалече менé стáша и чуждáхуся í мене моєгò*: такъ чогò жъ мíні теперъ супрòтивъ своéй дòлí пручáтись?»

»Старíй Шрамъ не такъ дúмає«, кáже Кирило Тúrъ.

»Дúмавъ и я гòрдо да несíто, пóки смерть не заглáнула мíні вь вíчí.«

»Ну, дармо«, каже Запорòжець, »нехай воно буде собі, якъ хотя; тилько все жъ такі у тебе въ голові, зосталось, думаю, доволі мóзку, хочъ и заглянула смёрть у вічі. Нічого тобі ждять обуха у сіхъ різницяхъ, коли тобі одчинено настіжъ двєри. На лишъ надінъ відлòгу, та ще оцєй пєрсникъ про-запасъ візьмі, то прійдешъ скрїзь огòнь и вòду.«

»А кайдани?« спитавъ Сомкò.

»Щò намъ кайдани? я призапасъ такòді розривъ-траві, що тилько притулю, дакъ и къ нечїстому й пороспадаютьця. Кє лишъ сюді нòги.«

»Підожди, брате«, каже Сомкò, »скажи перше, а ти жъ якъ звідсі вийдешъ?«

»Щò тобі до мене? Иди лишєнь ти, а я найдù собі дорòгу...«

»Э, нї, мій голубе! сєгò не бòде. Нехай тої гїне, на кòго Господь показавъ перстòмъ Своїмъ! Чужòю смёртю я вòлі куповати не хòчу.«

»Смёртю!« засміявшись каже Кирїло Турь; »ка'знає що горòдить! Мабуть, тутъ одъ волòгости въ голові тобі завернулось. Мòже, дү-

маешъ, я тутъ довго сидїтиму? Найшòвъ дурня! Ще до схїдъ сонця опинїось на вòлі...«

»Якъ же ти вїрвєся звідсі?«

»Якъ? такъ якъ Бòгъ дасть... мині вже про те знать. Хибá не чувавъ ти про нашихъ характерниківъ, що намалòе углемъ на стїні чòвєнъ, сáде та й попливє, ненáче по Лимáну? А Кирїло Турь хибá вже дурнїйший одъ усїхъ, щобъ и собі чòгò такòго не вїдумавъ?«

»Дивно мині«, каже Сомкò, »якъ у тебе достає охòти жартовати, одвáжившись на смёрть!«

»Эхъ, пàне мїй мїлий!« одвїтує Кирїло Турь, »хибá жъ уся жизнь нáша не жарти? помаже по губáхъ мєдомъ, ти думаешъ: отгугъ-то щáсте! ажъ глянєшь—усє однá омàна! Тимъ-то й кїдаєшь і за нї за що. Та щò про те балакати! ну лишъ, давай мінькá на одєжу.«

»Нї, мій голубе сїзий, сєгò не бòде!«

»Якъ не бòде? такъ оцє я перєдъ Шрáмомъ брехунòмъ зостанусь? А щò бь же ти сєгò не дождавъ! Я тилько й рáдувавсь, що отъ же — кажú — старїй буркунъ побáчить, що й нашъ

братъ, Запорѳець, не зовсімъ ледáщо; а ти въ мене й послíдню рáдість однімаєшь!»

»Не вжé оцé, щобъ тíлько оправдítь Запорѳець перéдъ Шрáмомъ?» питає Сомкò.

»А тó жъ якòго мині ще бiса?» каже Кирило Турь. »Ти ще подумаєшь, що въ мене на умі, якъ тамъ кажутъ, отчизна! що отъ би то вiзволю своєю головою Сомкà, — вінъ теперъ бiльшь потрібенъ... Ка'знає що! Такъ рóбитъ тiлько, хто й тогò не розшолóпає, що сво́я сорóчка до тiла бiльше. То якъ-би пришло́сь положити гóлову за дiтeй, абò-що, такъ се булò бъ святè дiло, бо сказано: який бáтько дiтeй не жáлує? Атò підставъ підъ обухъ гóлову за химèру! Нi, мiй добрòдію, у насъ на Вкраiнi такiхъ божевiльнихъ не дуже густо! а я жъ хибá вiродокъ?»

»Охъ, гóлово ти моя мiла!» каже Сомкò, »ти и въ темнiцю принiсь минi утiху! Теперъ минi лeгше бiде за правду пострадати, що правда не въ одного мене живe въ сeрци, и не загине вона на Вкраiнi! Попрошаймося жъ,

пóки побачимось на тiмъ свiтi!»

Запорѳець насупивсь: »Такъ ти справдi хочешъ зостáтця у сiй рiзнiцi?

»Я вже сказавъ«, одвiтує Сомкò, »що чужою смeртю не куплю собі вóли; а щò разъ сказавъ Сомкò, тогò й по вiкъ не нарушить.«

»Такъ?» питає Кирило Турь, пiльно дiвлячись Сомкòви въ вiчi.

»Такъ!« одвiтує твeрдо Сомкò, дiвлячись на ёго.

»Будь же проклята оця година!» каже тогдi Запорѳець. »Хто въ неi народитця, абò зачне якé дiло, щобъ не знавъ нi щастя, нi дiлi! нехай човни топлятця на мòри! нехай конi спотикаютьця въ ворóтцяхъ! а якъ кому Богъ пошлe чeснуну смeртъ, нехай душа вертаетця до мeртвого тiла! Проклята, проклята одни́и и до вiку! Прощай, брáте мiй рiдний! не загаюсь и я на сiмъ мизeрнiмъ свiтi!«

Обнялись, и обидва заплакали.

»Вийшовъ Кирило Турь изъ сирóи глiбки, скинувъ изъ себе вiдлогу и швиргонувъ сторо-

жамъ. »Нате«, каже, »вамъ, Продови діти, за вхòдь и вихòдь! Знайте, що не кать Иванцівъ, а Кирило Туръ, приходивъ одвідати праведну дұшу!«

Изновъ, идучи мимо надвірнєго сторожа, кинувъ подушку, що була въ єго за спиною замісь горба: »Візьми«, каже, »собаго, щобъ не спати на солóмі, стережучи неповинну дұшу!«

И пійшовъ изъ замку. Усі по перестню єго пропускали.

Незабаромъ знайшовъ свого побратима. Той дожидавсь єго съ кіньми підъ ветхою дзвіницею. Побратимъ не знавъ, щò було на думці въ Кирила Тура, якъ оставлявъ вінъ тутъ єго съ кіньми; бо Кирило Туръ сказавъ тільки: »Прійде до тебе чоловікъ и скаже: *Шукай вітру въ полі!* такъ сажай єго на мого коня и проведи до Бугаєвого Дуба, а я вже знатиму, де съ тобою злучитись.«

Смутно було теперъ Кирилові Туру сидать на коня, що для Сомка наготівивъ, а ще смут-

нійшь іхати до старого Шрама да розказовати, що вже Сомко міжъ козацтво не вєрнетця.

А Шрамъ бідаха жде, не дождетця єго підъ Бугаєвимъ Дубомъ на Бабичівці. Загледівши оддалекі двохъ козаківъ, ажъ не встоявъ на місці, — скочивъ на коня и підбігъ назустрічъ. Якъ-же побачивъ, що Сомка немає, то й голову повісивъ. И питавъ би, и питає боїтця, да вже насілу змігъ промовити: »А де жъ Сомко?«

»А ти справді понявъ міні віри?« каже Кирило Туръ. »Оттакъ морочъ людєй, то будешъ Запорозцемъ!«

»Кирило!« каже Шрамъ, »гòді юродствовати! бо й гòлось тебе не слухає. Коли не вдалось, то хоть скажи, чому?«

»А отъ чому«, каже Запорозецъ. »Сомко, коли хочешъ знати, такий же дурень якъ и ми съ тобою. «Чужою смєртю воли куповати не хочу!« Уже я єму й отчизну, уже я єму й правду підъ нісь тикавъ, а вінъ своє та й своє. Сказано — дурному хочъ кїль на голові теші! Съ тимъ єго й покинувъ, — бодай лучче поки-

нувъ свою голову!... Прощай!»

»Що жъ ти теперъ думаешъ изъ собою чинити?« спитавъ Шрамъ.

»А що жъ? уже жъ бакъ не те, що ти. Живий живє гадає.... Оце поїдемо до превражого сина Гвинтовки та вкрадемо ще разъ Череванівну. Мабуть, їй на віку написано моїхъ рукъ не минути. Махнемъ ажъ у Чорну Гору та й заживемò тамъ, пьючі та гуляючи. Прощайте, прощайте!«

И, вклонившись низько Шрамові зъ сїномъ, повернувъ коня и полинувъ исъ побратимомъ до Гвинтовчиного хутора.

Ажъ ось наздоганяє єго Петро Шраменко.

»Чого ще оцей бабський репяхъ одъ мене хоче?« каже зупинившись Кирило Туръ.

»Кирило!« каже Шраменко, »у тебе душа щїра, козацька...«

»А вже жъ не Жидівська«, каже Запорожець.

»Ми їдемо съ пан'отцемъ на смєрть у Паволочь...«

»Бóже вамъ поможи: діло не ледаче!«

»Передай одъ мене два слóви Череванівні; передай такъ, якъ съ того світу!«

»Дóбре«, каже Кирило Туръ, »передамъ.«
А Чорногорцю потїху шепче: »Знаю напередъ: яку-небудь лóбосну несенїтницю.«

»Скажи їй, що й на тїмъ світі їй не забуду!« каже Петро.

»Дóбре, скажу.«

»Ну, прощайте жъ, братці, на-віки!«

»Прощай, брате!« каже Запорожець, »та не забувай и насъ на тїмъ світі.«

Розїхались. Тодї Кирило Туръ засміявсь да й каже: »'Якъ-то ми тїмъ світомъ завчасу порядкуємо! а тамъ, мóже, чортяки такъ припечуть, що й усі лóбоши кь нечїстому зъ голови вїлетять!«

ГЛАВА ВІСІМНАДЦЯТА.

Теперъ би то отсѣ треба намъ їхати слі-
дѣмъ за Шрамомъ и єго сїномъ, и все, щѣ зъ
ними діялось, по рядѣ оповідати; тїлько жѣ, якъ-
би почавъ я виставляти въ картинахъ да въ ре-
чѣхъ, якъ той Тетѣра облігъ Паволочъ, якъ хо-
тивъ достати и вїстинати усѣ мїсто за турбацію
супротївъ гетьманської звѣрхности, и якъ ста-
рий Шрамъ головою своєю одкупивъ полковий
свій гѣродь; то бѣ не скѣро ще скѣнчивъ своѣ
оповіданне. Нехай же остаѣтця та истѣрія до
їншого чѣсу, а теперъ скажемо кѣротко, що
Шрамъ Паволѣцький, жалуючи згуби Паволо-
чанъ, самъ удавъ до Тетѣри и принявъ усю
винѣ на одного себѣ. И Тетѣра окайний не
усумнівсь єго, праведного, якъ бунтовника, на

смерть осудити, и осудивши повелівъ ёму середъ обóзу військóвого гóлову одтяти. Такъ зогнавши зъ світу свогó вóрога, удовольнівсь, давъ Пáволочи впокій и одийшовъ изъ військомъ до свогó столéчного мiста.

Тогó жъ рóку, вступаючи въ óсiнь, о святому Симеонi, одтято гóлову й Сомкóви зъ Васiо-тою, у гóродi Борзнi, на Ганчарiвци. Бруховецький доказавъ такi свогó, хотъ послi й принявъ слúшну кáру одъ гетьмана Дорощенка: пропавъ пiдъ киями собáчою смертю.

Такъ-то той щiрий козарлюга и пiпъ, Ивáнь Шрамъ Паволóцький, и слáвний рицаръ Сомкó Переяславський, не врадивши ничóго супротивъ лихóи Украiнськóи дóли, полягли одъ беззакóнного мечá шанóвними гóловами. Хотъ-жé вони и полягли гóловами, хотъ и вмёрли лóтою смертю, да не вмёрла, не полягла iхъ слáва. Бóде iхъ слáва слáвна помiжъ земляками, помiжъ лiтописами, помiжъ усiма розумними гóловами.

Тутъ би минi й скóнчити свою истóрию про ту чóрну рáду, про ту Запорóзьку омáну; да хочетця ще озирнутись на тiхъ, що послi тоi бiдi остáлись живi на свiтi.

Одправивши по пан'отцéви пòхорони, поплакавши да пожурiвшись, Петрò не довго загáявсь у Пáволочи. Думавъ бувъ ийти на Запорóжже и розпрóдавъ усé своé добрò, да якось и звернувъ мiсли на Кiйвъ. Опинiвсь козакъ колó Хмарiща. Звòдтпивъ однакъ, да й дóже, изблизившись до хúтора. Ворóта були не причiненi; не стерiгъ iхъ Васiль Невóльникъ. »Мáбутъ, нiхтò не вернувсь у Хмарiще!« подумавъ Петрò; сёрце занiло. Идé до хáти. Квiтки колó хáти позасохали и позаростали бурьяндомъ. Якъ ось чуе — náче хто спiвáе стiха. »Бóже мiй! чий же се гóлосъ?«

Бiжить у хáту, одчинiвъ двèри, ажъ такъ! и Лёся, й Черевáниха обiдвi вь пекáрни.

»Бóже мiй мiлий!« крикнула Черевáниха, спеснувши руками.

А Петрò, якъ ускòчивъ у хáту, то й ставъ у

порога, якъ укóпаний. А Лёся якъ сидла на ослóні коло стола, то такъ и остàлась, и зъ мiста не зворухнётця. Да вже Черевáниха почала Петра обнимати; тiлько вже теперъ пригортала до себе зъ шiримъ сёрцемъ, якъ рiдного сiна. Петро теперъ ужé смiло підступивъ до Лёси, обнявъ и поцiловавъ її, якъ братъ сестру; а вона ажъ слiзоньками вмiлась. Довгёнко зъ радощивъ не змогли до себе прийти; плакали, смiялись, роспiтовали, и одно одному перебивали.

Якъ ось — у двiри сунетця Черевáнь. Насiлу переступивъ черéзъ порiгъ одъ радості; тiлько »бгатику!« да її кинувсь до Петра, розставивши рiки; обiймае, цiлуе и хоче сказати щось, и все тiлько »бгатику!« да її замóвкне.

Якъ-жé вже трóхи вгамовались, тогдi Черевáниха посадила Петра на лавци, и сама сiла коло ёго (а Лёся зъ дрóгого бóку, и обiдвi держались ёму за рiки) да її каже: »Ну, теперъ же розкажи усé по ряду, Петрусью, щобъ ми знали, якъ отсé тебе Бóгъ спасъ одъ смёрти.

Намъ сказано, що ти вже пёвно оддавъ съ пан'отцёмъ Бóговi дiшу.«

А Черевáнь мостивсь, мостивсь, якъ би ближче було слухати; сiдавъ и коло жiнки, и коло дочкi, такъ усé далёко, и трéба гóлову на бiкъ нагинати, щобъ на Петра дивитись; далi взявъ да її сiвъ навпрóтивъ ёго доли, пiдобгавши пiдъ себе нóги. »Ну«, каже, »бгáте, теперъ розказуй, а ми слухаемо.«

Отъ и почавъ Петро усé оповiдати, якъ було въ Пáволочi. Не разъ приймались усi плакати. Якъ-жé дойшло до прощання съ пан'отцёмъ, то Черевáнь такъ и зарумавъ, да одною рукою слёзи втирае, а другою Петра придержуе, щобъ не казавъ дáльшъ, пóки переплаче. А про Черевáниху да про Лёсю щó вже її казати? Усi злились у одно сёрце и въ одну дiшу; и тяжко було всiмъ и якосъ радiсно.

»Розкажить же«, каже Петро, »и ви теперъ, якъ ви вiкрутились одъ Запорóзця да добрались до Хмарiща?«

»Нi«, каже Черевáниха, »хибá вiнъ вiкру-

тивъ насъ изъ біді, а не ми вікрутились одъ ёго. Братікъ мій узявъ насъ бувъ добре въ свої рѹки. Того жъ дня въ-вечері, якъ була та безталанна рада, и почавъ заразь сватать Лесю за ледащю Вуяхевича. Якъ ось смеркомъ иде Кирило Туръ, а за нимъ десятеро Запорозцівъ, у двіръ. Показавъ братові якийсь перстень: «Оддавай», каже, «мині Череваня зъ усимъ ёго кодомъ.» — «На що? куді?» — «Звелівъ гетьманъ забрати да везти просто до Гадяча. Мабуть», каже, «Череванівні на роду написано бути гетьманшею.»

«Такъ, такъ, бгатику!» каже Черевань, «я вже думавъ, що справді доведѣтця зробитись собачимъ родичемъ.»

«Стали просити», зновъ ведѣ ричъ Череваня, «стали просити Кирила Тура, щобъ не губивъ невинної душі — куді! и не дивитця. Запрягли коні въ ридванъ, посадили Василя Невольника за погонича и помчали насъ изъ дора. Ми плачемо. А Кирило Туръ тогді: «Не плачте, курячі голови! вамъ треба раду-

»ватись, а не плакати: не въ Гадячъ я одвезу васъ, а въ Хмаріще.» Ми давай дяковати, а вінъ: «Що мині съ такої дяки? Тоді менѣ подякуете, якъ на рушникѹ зъ вашою кралею стану.» Ми зновъ такъ и похолѣли: изъ одного лиха да въ друге! И такі справді думали, що въ ёго ся дѹмка въ серці. Да вже, якъ привезли насъ у Хмаріще, тогді вразький Запорѹжець сміѣтця та й каже: «А ви справді думали, що я такой дурень, якъ якѣ Шраменя! Нехай вамъ цуръ, вразимъ бабамъ! одъ васъ усѣ лихо стаѣ на землі! Лучче зъ вами зовсімъ не знатись! Нехай лишень зварять намъ вечеряти: намъ ищѣ далѣка дорѹга.»

«Куді жъ се имъ була далѣка дорѹга?» спитавъ Петро.

«У Чорну Гѹру, бгатику», каже Черевань. «Додержавъ такі Кирило Туръ свого слѹва, що все хваливъ тою Чорною Горѹю. Я про все распитавъ, бенкетуючи зъ ними за вечерѹю. Попились вразькі Запорѹзці такъ, що й повертались у садку на траві. Думавъ, що ще й

завтра будуть у мене похмелятись; устану вранці, аж їх и слідь простігъ: такий народь! Такъ розказувавъ Кирило Туръ за вечерою: »Я«, каже, »зъ самого першу хотівъ направити братчиківъ на добру дорóгу, щобъ Сомкá зъ гетьманства не спихали, такъ щò жъ, коли Иванцєві самъ чòртъ помагає? Ужє якими я шляхами до Січової громади не заходивъ! такъ нї, та й годі! Отъ«, каже, »бачучи, що вже тутъ чортяка заваривъ собі кашу, що вже Сомкóві и въ сто голівъ помóги не вїдумаєшь, махнўвъ рукою, та, щобъ не бачити того лиха и не чути про ёго, и хотівъ отó збихати зъ України. Такъ отъ же«, каже, »нечїстий підсўнувъ підъ нїсь вáшу крáлю. Тепєрь ужє співайте«, каже, »Сомкóві вїчною пáм'ять: не сєгòднї, такъ завтра поляже ёго золотá головá...« Та чи пїймєшь ти, бгáтїку, вїри? якъ розказувавъ про Сомкá, то нáче и всмїхаетця вразький Запорóжець, а слєзá въ лóжку тїлько кáпль!«

»Такъ отсє вїнь«, каже Петрò, »и сестрў и мáтїрь покїнувъ для тої Чòрної Горї?«

»Ми, бгáте, въ ёго питали: »Якъ же ти зостáвивъ свою мáтїрь одну зъ дочкóю при стáростї?« — »Щò«, каже, »козакóві мáтїрь? »Нáша мáти — вїйна зъ бусурмáнами, нáша сестрá — гóстра шáблїюка! Зостáвивъ я їмъ грòшей, бўде зъ їхъ пóки живї; а Запорóзця Госпòдь сотворївъ не для зáпечка!« Оттáкий химєрникъ!«

Такъ роспїтуючись да розмовляючи, и не счулись, якъ настáла обїдня годїна. Коли жъ сáме перєдъ обїдомъ шáсть у хáту Васїль Невòльникъ, и ведє за собóю слїдомъ Бóжого Чоловїка. Ходївъ старїй на тòргъ у Кїївъ, да, попáвши тамъ дєсь дїдуся, зáразъ и загáрбавъ ёго до Череваня: дўже кохáвсь Черевáнь у ёго спївахъ. »Якъ же то зрадївъ Васїль Невòльникъ, побáчивши Шрамєнка! То сь тогò, то зъ дрўгого бóку зáйде, розстáвить рўки, здвїгне плечїма и, бачця, сáмъ собї не їмє вїри. И Бóжий Чоловїкъ зрадївъ: ажъ усмїхáвсь, облáпуючи кругóмъ Петрá.

Щє веселїйшъ почалї тогдї гомонїти. Лєся

щебетала як ластівочка. Після обіда Божий Чоловік іграв і співав усяких поважних пісень. А як одходив із Хмаріща, Петро положив йому гамань грошей за пазуху на викуп невольника з неволі, за пан'отцеву душу.

«Смутно міні», каже Божому Чоловікові, «що в світі ледящо панує, а добре за працю й за горе не має жадної нагороди!»

«Не кажи так, сінку», дав одвіт Божий Чоловік: «усякому есть своя кара и награда одь Бога.»

«Як же?» каже Петро, «Иванец ось вознесень, а Сомко з моім пан'отцем гиркую випили?»

А Божий Чоловік: «Иванця Богъ гріхѡмъ уже покаравъ; а праведному чоловікові якді треба в світі нагороди? Гетьманство, багатство, або верх надь ворогомъ? діти тільки ганяютьця за такими цяцьками; а хто хоть разь заглянув черезь край світу, той иншого блага бажає... Немає, кажешь, нагороди! За що нагороди? За те, що в мене душа лучча одь

моіхь ближніх? А се жь хибá малá милость Господня? малá милость, що моя душа сміє и зможе такє, що иншому й не приснитця?... Инший ище скаже, що такий чоловік, як твій пан'отець, уганяє за славою! Химера! Слави треба мiровi, а не тому, хто славень. Мирь нехай навчаєтця добру, слухаючи, як оддавали жiзнь за людське благо; а славному слава у Бога!»

Такъ проглаголавши, замѡвкъ старій, похилів гѡлову, загадавсь. И всі задумались одь єго рѣчи. Далі поклонівсь Божий Чоловік на всі сторони и пийшовъ съ хати, почепівши черезь плечє бандуру.

А Петро и оставсь у Череваня, як у своїй семьi. Черевань єму став теперъ за батька, а Череваниха за матірь. Стали жити вкупі любязно да приязно.

Ну, сєго вже хоть и не казати, що, зождавши пiв-рѡку, чи щѡ, почали думати й про весілле. Ище не гараздъ и весна розгулялась, ище й вишенькi вь саду вь Лєсi не одцвiлiсь, а вже

Петро́ изъ Лесею и въ парі.

Такъ-то усé те лихо минулось, мовъ при-
снѣлось. Якѣ-то воно́ страшнѣ усякому здава-
лось! а отъ же, якъ не Бóжа вòля, то їхъ и не
зачепѣло. Се такъ, якъ отъ інколи схóпитця
заверуха — грóмомъ гримѣть, вітромъ бурхае,
світу Бóжого не видно; полáмле старé дѣрево,
повиворóчуе зъ коріннемъ дуби́ й берези: а
чому́ указáвъ Господь рости́ й цвѣсти́, те й
остáнетця, и красу́етця вѣсело да пѣшно, мовъ
изъ-рóду й хуртовѣни не бáчило.

Кінець Чорній Рáди.

Слова́ изъ «Чорної Рáди», котóрі не всяке чу-
вало, а́бó читало.

Бáшта — башня.

Блаватáсь — голубая шел-
ковая матерія.

Брóварь — пивоварня.

Вáрта — сторожа.

Вгамовáти — угомонить,
успокоить.

Верзьяканне — нескладная
болтовня.

Веремій — *крути́ть вере-
мья* — дѣлать быстрыя атаки.

Влáсний — собственный.

Встрявáти — вмѣшиваться.

Гамалікь — задняя часть
шеи.

Гáнокъ, гáнки, гáночки

— крыльцо, навѣсъ передъ
дверью.

Гаркебу́зь — arquebuse, пи-
щаль, самопаль, мушкетъ.

Гевáль — хамъ, мужикъ.

Глузовáти — издѣваться,
насмѣхаться.

Гóнтъ, или гонть — ду-
бовья дощечка для крыши.
Этими дощечками крыши
покрывались, какъ черепи-
цею.

Горлáха — яма для хране-
нія хлѣба въ зернѣ.

Горорізьба — горельефъ,
выпуклая рѣзьба.

Гúторити — разговаривать.

Державський — поміщи-
чий.
Дзигарокъ — часы.
Ділованне — заборъ.
Дука — богачъ, знатный че-
ловѣкъ.
Жбанъ — посудина въ родѣ
кадушки, или горшка.
Жбѣжже — разнаго рода
хлѣбъ.
Залиціанне — искательство
у женщины, или просто сва-
товство.
Заметушитись — замѣ-
шаться.
Замѣжний — зажиточный.
Запашний — пахучій, ко-
торый пахнетъ пріятно.
Збагнути — постигнуть, до
глубины, до *багна* проник-
нуть.
Згода — миръ.
Здолати — быть въ силахъ.
Змірковати — сообразить.
Зуповний — полный, совер-
шенный.
Кажанокъ — короткій, лег-

кій кожухъ.
Кармазинъ — красное сук-
но, а также и красная шел-
ковая матерія.
Катрѣга — стропила для
будки, или шатра; шатеръ.
Кирѣя — плащъ.
Клякъ — граничный знакъ
на деревѣ, или граничный
столбъ.
Кѣдло — племя, родъ.
Кѣіти — дѣлать, творить, въ
дурномъ смыслѣ.
Кѣновка — сосудъ въ фор-
мѣ кружки.
Кореніти — бранить, пе-
ребирать бранью все до
корней.
Кормѣга — ярмо, иго.
Куна — темница, или мѣ-
сто ареста, хотя бы и сна-
ружи зданія. Куною карали
иногда, приковывая руку
къ стѣнѣ у колокольни, для
позора.
Кушніръ — кожевникъ.
Кшталтъ — манеръ, форма.

Лазня — баня.
Лудани — *жупани лудани*
изъ блестящей матеріи жу-
паны, или жупаны, разши-
тые золотомъ. Несторъ упо-
минаетъ объ *епанчахъ*, или
жупанахъ лудахъ.
Мѣжа — чумацкій возъ.
Майданъ — выгонъ, пло-
щадь.
Миготіти — мигать. Гово-
рится о блестящихъ вещахъ,
которыя сверкають въ дви-
женіи.
Мисіорка — желѣзная шап-
ка съ кольчатою сѣткою,
которая накидывалась на
лицо, шею и плеча.
Міто — мыть, денежный
сборъ въ казну на доро-
гахъ, мостахъ и перепра-
вахъ.
Мізковать — размышлять,
обдумывать.
Мономѣхія — рукопашный
бой, битва поединками, какъ
у Гомера въ *Иліадѣ*.

Мугіръ — мужикъ, грубый
человѣкъ.
Напутіти — наставить на
путь.
Наустіти — подлучить.
Небѣжъ — племянникъ.
Обѣри — веревочки, или рем-
ни у лаптей.
Облямований — окаймлен-
ный.
Обушѣкъ — чеканъ; иначе
по-Малороссійски — *кѣ-
лепъ, келепѣкъ, келепѣць*.
Огиръ — жеребець.
Одсѣчь — отпоръ, отра-
женіе.
Ознаймовати — объявлять
во всеуслышаніе.
Опѣсистиі — жирный, плот-
ный.
Опентати — опутать, оту-
манить голову.
Ошукати — обмануть.
Пиха — гордость.
Пільга — облегченіе.
Пірнаць — булава съ перь-
ями, то есть составленная

- изъ металлическихъ дощечекъ, которыя назывались перьями.
- Плюгáвий** — негодный, гадкий.
- Повáга** — чувство собственного достоинства, или знакъ уваженія къ другому.
- Покарбóваний** — нарѣзанный чертами, изрубленный.
- Прѣдся** — предъ симъ бывшая.
- Прогайновáти** — растратить безъ толку.
- Промантáчить** — промотать.
- Пронóза** — проныра и вмести́ прайдоха.
- Прочáне** — богомольцы. Слѣдовало бы говорить *прощáне*, отъ слова *прóща*, которое происходитъ отъ слова *просить*.
- Псяю́ха** — псине уxo.
- Пя́тро** — этажъ.
- Радовáти** — быть на радѣ, держать совѣтъ.
- Рáйця** — совѣтникъ въ ратушѣ, или магистратѣ; отъ слова *рáять* — совѣтовать.
- Раховáти** — считать, соображать.
- Рипка** — *кубокъ-рипка* наминаль своею формою рѣпу.
- Роздродítись** — развирѣить.
- Розчовпáти** — смекнуть, догадаться.
- Рондъ** — конскій нарядъ.
- Ря́мье** — рубище; отъ *рамо*, *рамена* — плечи.
- Сагайда́къ** — лукъ.
- Са́ета** — Англійское сукно.
- Салогубъ** — мѣщанинъ, торговецъ, въ бранномъ смыслѣ.
- Самохítь** — добровольно.
- Самотá** — уединеніе. Употребляется въ формѣ — *на самоті*, т. е. съ глазу на глазъ.
- Сердю́къ** — тѣлохранитель.

- Серпа́нокъ** — кисей.
- Сисю́рка** — то же, что и мисюрка.
- Скарбнiця** — казнохранилище.
- Скна́рость** — скаредность, скупость.
- Слúшний** — законный, должный.
- Сновидáти** — болтаться по свѣту, бродить безъ цѣли.
- Сопуха** — сажа, а также и дымоволокъ, или труба.
- Спiльний** — общій.
- Спречáтись** — спорить.
- Стáня** — конюшня.
- Страхополóхъ** — трусь.
- Стúжка** — плетеная кадушка, или коробка.
- Сугáкъ** — сайгакъ, дикая степная коза съ бѣлыми рогами.
- Сúкня** — платье.
- Сурмáчь** — трубачъ.
- Та́ця** — поднось.
- Тялягi** — латы изъ желѣзныхъ, или серебряныхъ дощечекъ, нашитыхъ на бархатѣ, сукнѣ, или кожѣ; то, что у Великороссiянъ *куяки*.
- Трактовáти** — угощать.
- Тремтiти** — дрожать, трепетать.
- Тру́нокъ** — напитокъ, отъ Нѣмецкаго *trinken*.
- Трямкi** — перекладины подъ потолкомъ.
- Ушúли** — столбы въ заборѣ.
- Ущúхнути** — утихнуть.
- Хáлепа** — бѣдствіе.
- Хижий** — хищный.
- Химородникъ** — колдунъ.
- Чатовáти** — дѣлать рекогносцировку, т. е. разъѣзды для наблюденія за непріятелями.
- Чѣресъ и череслó** — кожаный поясъ; отъ церковно-Славянскаго *чресло*.
- Чигáти** — выжидать случая, или минуты для нападенія.
- Чиншъ** — подать, налогъ.
- Чуприндiрь** — здоровякъ

съ большимъ чубомъ, или *чуприною*.

Чура и джура — слуга; отъ Турецкаго *джауръ*, что значитъ невѣрный, — такъ какъ джауры были у Турокъ рабами.

Шановати — почитать, оказывать уваженіе; поэтому употребляется и въ смыслѣ — потчевать.

Шатно — въ парадныхъ одеждахъ; *шата* — одежда.

Шермицѣрія — фехто-

ванье.

Шикъ — строй.

Шиковати — строить войновъ въ боевой порядокъ.

Ширитвасъ — сръзь, высокая кадъ.

Шликъ — шапка.

Шпаргаль — старая писанная бумага.

Шпигъ — шпионъ.

Ясиръ — плѣнь, въ собирательномъ смыслѣ; известное число плѣнниковъ.

734958

П О М Ы Л К И.

Надрукѣвано: А треба бѣ:

Стр. 22	стрѣчка 8—9:	ѣсть на свѣтѣ	ѣсть же на свѣтѣ
— 40	— 21	Петрусѣ	Петра
— 41	— 5	Петрусѣви	Петровѣ
— 109	— 4	Роськую	Руськую
— 131	— 8	припасти	припасти
— 132	— 10	за усь	за уса
— 135	— 16	Петрусъ?	Петро? Петро
		Петрусъ	
— 148	— 13	обливѣютца	обмивѣютца
— 189	— 4	спустятца	опустятца
— 272	— 9	щѣ жъ здолаю	щѣ жъ я здолаю
— 399	— 16	други	друзи

НБ ОНУ імені П.Мечникова

НБ ОНУ імені П. Мечникова

30-a

1117

30-a

3 —

БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ П. Мечникова

Музей имени Мечникова

